

Ára: 900 Ft

A NAPVILÁG KIADÓ LEGFRISSEBB KÖTETE

CSUNDERLIK PÉTER

CSUPA HAJDANI ESZELŐS

Írások az 1900-1945-ös Magyarországról és emlékezetéről

Rendelje meg honlapunkról
kedvezményes áron!

www.napvilagkiado.eu

Csunderlik Péter a magyarországi baloldali radikális mozgalmak és a Tanácsköztársaság történetének és emlékezetének kutatója, sokat dolgozó, író és vitatkozó történész, aki nemcsak tudományos folyóiratokban, de újságokban és hetilapokban is rendszeresen publikál. Az 1918-1919-es forradalmak centenáriumán „tudományos publicisztikák” sorában hadakozott a közkeletű történelmi tévedésekkel, vagy egyenesen hazugságokkal, és bírálta a Nemzeti Együttműködés Rendszerének emlékezetpolitikáját.

A kötet válogatást ad a fiatal történész elmúlt években született szórakoztató, sokszor provokatív, de mindig elgondolkodtató írásaiból: „rövidlátó Supermanként” elevenedik meg Tisza István, megismerhetjük Károlyi Mihályt, aki köztársasági elnökként a saját birtokán kezdte a földosztást, vagy éppen Jászi Oszkárt, akinek tévedéseiben is igaza volt. Megtudhatjuk, hogy mit konspirált valójában a démonizált Galilei Kör, hogy miért tört ki az őszirózsás forradalom, és hogy milyen volt a proletárdiktatúra 133 napos „vörös farsangja”, a vörösteror, majd az azt követő fehérterror, Horthy Miklósról pedig kiderül, hogy miért méltatlan a kultuszára. Úgy lehet olvasni ezt a gyűjteményes kötetet, mint egy regényt.

11

MOZGÓ VILÁG

2020/11

2020/11

Majtényi László esszéje • Kerek Péterrel beszélget Kardos Ernő • Egressy Zoltán és Kovács Péter prózája • Szelényi Iván esszéje • Spiró György könyvbírálatja • Sz. Bíró Zoltán tanulmánya

Aletta Vid • Almási Miklós • Benda László • Csengery Kristóf • Csepeli György • Dalos György • Gárdonyi László • Hargitai Miklós • Háy János • Kende Péter • Kőrösi Imre • László Ferenc • Oláh András • Parászka Boróka • Pető Iván • P. Szűcs Julianna • Révész Sándor • Stuber Andrea • Vadas József • Vasas Tamás • Végel László • Villányi G. András

MOZGÓ VILÁG

Kérjük, támogassa személyi jövedelemadójának 1%-ával
a *Mozgó Világ* folyóirat kiadását! **Adószámunk: 19650414 2 41**

Mozgó-lexikon
A–Z

ALETTA VID 1972-ben született Budapesten. Költő. 2008 óta Angliában él.

ALMÁSI MIKLÓS 1932-ben született Budapesten. Esztéta, filozófus, az MTA rendes tagja, Széchenyi-díjas. Legutóbbi könyve: *Az abszurd Shakespeare. Rendhagyó olvasópró-bák* (2020).

BENDA LÁSZLÓ 1951-ben született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas rádiós és televíziós újságíró, az egykor külpolitikai tematikákat feldolgozó Panoráma főszerkesztője. Jelenleg nyugdíjas, egyetemi oktató.

CSENGERY KRISTÓF 1957-ben született Budapesten. Déry Tibor- és Szabolcsi Bence-díjas költő, zenetörténész, zenekritikus. Legutóbbi verseskötete: *Dalok könyve* (2012).

CSEPELI GYÖRGY 1946-ban született Budapesten. Szociálpszichológus, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *Ember 2.0* (2020).

DALOS GYÖRGY 1943-ban született Budapesten. Író, történész, publicista; 1995 óta Berlinben él. Legutóbbi könyve: *Tíz esztendő – Európai naplójegyzetek* (2016).

EGRESSY ZOLTÁN 1967-ben született Budapesten. Író, költő. Legutóbbi könyve: *Júlialepké* (2017).

GÁRDONYI LÁSZLÓ 1986-ban született Budapesten. Művészettörténész, esztéta.

HARGITAI MIKLÓS 1969-ben született Budapesten. 1994-től a lap bezárásáig a Népszabadság újságírója volt, Hevesi Endre-, Bossányi Katalin-díjas. A MŰOSZ elnöke. Legutóbbi könyve: *És bocsásd meg vétkeinket* (2018).

HÁY JÁNOS 1960-ban született Vámosmikolán. Író, költő, illusztrátor. Legutóbbi kötete: *Ne haragudj, véletlen volt* (2020).

KARDOS ERNŐ 1952-ben született Szolnokon. Rádiós és televíziós újságíró.

KENDE PÉTER 1927-ben született Budapesten. Aranytoll díjas szociológus és politikai esszéista. Legutóbbi könyve: *1956 és ami utána következett* (2016).

KÖRIZS IMRE 1970-ben született Budapesten. Költő, egyetemi oktató. Legutóbbi kötete: *A másik pikk bubi* (2016).

KOVÁCS PÉTER 1939-ben született Budapesten. Széchenyi-díjas művészettörténész. Legutóbbi könyve: *Pilinszky közelében* (2015).

LÁSZLÓ FERENC 1976-ban született Budapesten. Történész, kritikus. A Magyar Narancs belső munkatársa, a Revizor kritikai portál szerkesztője.

MAJTÉNYI LÁSZLÓ 1950-ben született Budapesten. Jogtudós, egyetemi tanár, az MTA doktora, az Eötvös Károly Intézet elnöke. Legutóbbi könyve: *Romok ormán* (2014).

OLÁH ANDRÁS 1959-ben született Hajdúnánáson. Ratkó József- és Ady Endre-díjas költő, drámaíró. Legutóbbi kötete: *Visszafelé* (2019).

PARÁSZKA BORÓKA 1976-ban született Gyergyószentmiklóson. Bossányi Katalin-díjas publicista, író; Marosvásárhelyen él.

PETŐ IVÁN 1946-ban született Budapesten. Levéltáros, történész. 1990 és 2010 között az SZDSZ országgyűlési képviselője.

P. SZÜCS JULIANNA 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, kritikus, egyetemi tanár. Lapunk főszerkesztője. Legutóbbi könyve: *Nagytól* (2019).

RÉVÉSZ SÁNDOR 1956-ban született Budapesten. Pulitzer-emlékdíjas újságíró, a Népszabadság volt főmunkatársa, a HVG munkatársa.

STUBER ANDREA 1960-ban született Budapesten. Színházi kritikus, újság- és naplói. A Spiritusonline.hu gyermek- és ifjúsági színházi portál főszerkesztője.

SZ. BÍRÓ ZOLTÁN 1959-ben született Szegeden. Történész, ruszista. Legutóbbi könyve: *Az elmaradt alkotmányozás* (2017).

SZELÉNYI IVÁN 1938-ban született Budapesten. Széchenyi-díjas szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja, a Yale Egyetem professzora. Legutóbbi könyve: *Hogyan legyünk milliárdosok?* (Kolos Tamással, 2010).

VADAS JÓZSEF 1946-ban született Budapesten. Művészettörténész, egyetemi tanár. Legutóbbi könyve: *A magyar iparművészet története* (2014).

VASAS TAMÁS 1989-ben született Debrecenben. Költő, slammer, rajzoló. Jelenleg állambölcsélettel és politikai filozófiával foglalkozó PhD-kutató.

VÉGEL LÁSZLÓ 1941-ben született Szenttamáson (ma Szerbia). Kosuth-díjas író, kritikus. Legutóbbi könyve: *Temetetlen múltunk* (2019).

VILLÁNYI G. ANDRÁS 1958-ban született Budapesten. Költő, író, műfordító. Legutóbbi könyve: *Tükröződések* (2011).

A borítót Váli Dezső tervezte.

Színes melléklet: Eperjesi Ágnes munkái

KÉZRE

MOL + HYGI
Fluid
Disinfectant liquid

- + Antibacterial
- + Antiviral
- + Antifungal
- + With glycerin

MOL + HYGI
Fluid
Fertőtlenítő folyadék

- + Antibakteriális
- + Vírusölő hatású
- + Gombaölő hatású
- + Glicerinnel

200 ml e

MOL **EGYMÁSÉRT**

MOST A TÖRŐDÉS HAJT

MÁR ELÉRHETŐ A MOL HYGI KÉZFERTŐTLENÍTŐ, HOGY EGYÜTT GONDOSKODHASSUNK A BIZTONSÁGRÓL

2020. április 20-tól a termékkészlet erejéig. [#torodeshajt](#) [#egymasert](#)

Majtényi László	3	Kétbalkezes állami erőszak <i>Esszé</i>
Kardos Ernő	9	A magyarok fele elutasítaná a koronavírus elleni védőoltást <i>Beszélgetés Krekó Péterrel</i>
Gárdonyi László	19	Minek lássalak? <i>Eperjesi Ágnes munkáiról</i>
Aletta Vid	24	Flow, Bíbor színek, Love story <i>Versek</i>
Háy János	26	Őszi líra <i>Vers</i>
Oláh András	28	[a halálnak nincs nyoma] <i>Vers</i>
Vasas Tamás	28	Tisztán vissza a mexikóira, Galambjaimról, Flipper <i>Versek</i>
Villányi G. András	31	Szönyeg rojtja, Mennykalitka <i>Versek</i>
Egressy Zoltán	32	Vesztes szelvény <i>Novella</i>
Kovács Péter	36	Szomáli gyerekeink <i>Novella</i>
Szelényi Iván	43	Utószó <i>Esszé</i>

Hónapló

Végel László	59	Bársonyos miloševićizmus
Parászka Boróka	62	Még
Hargitai Miklós	65	Partra vetve

Reflex

Sz. Bíró Zoltán	69	Posztszovjet válságok: Belarusz és Kirgizisztán
Benda László	85	Trump rémálma Thuküdidész csapdájáról
Spiró György	90	A társalkodó olvasó
Kende Péter	95	Egy örökifjú művész emlékére
Dalos György	99	Borúra derű
Révész Sándor	104	A legalsó tepsiben az anatómián

-ról, -ről

Almási Miklós	111	Ingyenpénz
Pető Iván	115	Árnyékos oldalnak árnyékos oldala
Kórizs Imre	119	A forró fém locsolása
Csepeli György	124	Aki az agysejtjeivel festett
Vadas József	127	Diákfertály
Csengery Kristóf	132	Változatok századvégre
Stuber Andrea	135	White Magic
P. Szűcs Julianna	138	A ló szelleme és a körző valósága
László Ferenc	142	Van mondandóm – Öt

Megjelent a

LENTUS Kft.

Felcsuti Péter
Bojár Gábor
Kende Péter
Kornai András
Nyíri Pál
Szelényi Iván
és más magánszemélyek támogatásával

2

Mozgó Világ 2020/november

negyvenhatodik évfolyam

Főszerkesztő: P. Szűcs Julianna

A szerkesztőség tagjai: Majtényi László (a kuratórium elnöke), Barna Imre (vers, próza), Bog-nár Róbert (kuratóriumi tag), Csák Csongor (kuratóriumi tag), Gárdonyi László (képzőművé-szet), Király Ágnes (asszisztens), Nagy Zoltán (jogász), Papp Aranka (gazdasági vezető), Rab László (olvasószerkesztő), Szűcs Péter (tördelőszerkesztő), Vitányi Iván (kuratóriumi tag).

Terjesztés: Magyar Lapterjesztő Rt. 1097 Bp., Táblás u. 32. Postacím 1388 Bp. Pf. 73.

A szerkesztőség címe: 1051 Budapest, Nádor u. 26. Telefon: 331-9393. E-mail: mozgo@mozgovilag.hu. Kiadja a Mozgó Világ Alapítvány. Adószám: 19650414-2-41. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága, 1008 Budapest, Orczy tér 1. Elő-fizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, e-mailen: hirlap.elofizetes@posta.hu. További információ és előfizetői panaszok: Magyar Posta 36 1 767-8262 vagy ugyfelszolgalat@posta.hu. Külföldön terjeszti a Batthyany Kultur-Press Kft. (e-mail: batthyany@kultur-press.hu; H-1014 Budapest, Szentháromság tér 6. Tel.: 201-8891). Előfizetési díj 1 évre 9000 Ft. Indexszám: 25604. Készült a Coradix Kft.-nél. HU ISSN 0324-4601

Szerkesztőségi fogadóórak: szerda 2-től 5-ig

Mozgó Világ-online: www.mozgovilag.hu

Számlaszámunk: Magyar Külkereskedelmi Bank 10300002-20323080-00003285

Kétbalkezes állami erőszak*

A kormány tehetetlenségét és tancstalanságát leplezve, afféle félszeg erőszakkal, az egyetem feletti hatalomhoz ragaszkodó bénázó cselekvéssel újabb fejezetet nyitott a nemzetközi botránnyá szélesülő SZFE autonómiaküzdelmének letöréséről szóló szomorújátékban.

A támadó nem érzi a veszét, nem hallja a vészcsengőt, hiszen hozzászokott, hogy az elmúlt évtizedben a szabadság fészkeit könnyedén, érdemi ellenállás nélkül, sikerrel verte le, egyenként. Tegyük hozzá, tette ezt néhány figyelmeztető kivétellel (ilyen volt például a kormánykritikus független szervezetek elleni Civiltörvény áterőszakolása utáni hasra esés, és ilyen a Szabadság téri Eleven Emlékművel szembeni évek óta tartó szerencsétlenkedés is), de korábban sem a megsértett csoportok elszántsága, sem a társadalmi szolidaritás mértéke nem volt elég erős a sokszor saját kényelmüket a szabadság elé helyező áldozatok (a sor az Alkotmánybíróságtól a Rectori Konferenciáig eléggé hosszú) megmentéséhez. A fordulat bármikor bekövetkezhet, hiszen az autonómiaigény kitörölhetetlen vonása az emberi nemnek, ezért véglegesen nem legyőzhető. Az SZFE szabadságmozgalma átlagosnak mondható tanügyi autonómiakövetelésként, de

nem rendszerkritikus színezettel indult, viszont folyton emelve a tétet, szorítva a prést, maga a kormány tette, érthetetlen ostobaságában, lázadóvá.

1. Önleplező hatalom, pénz és korbács

A kormány emberei olykor szánalmas szinten (Benkő Péter) nyomják a nemzeti és keresztény halandzsát – Vidnyánszky Attila így: „Karsai Györgynek én nem fogom tudni soha elmagyarázni, hogy mi a nemzet, meg a haza, meg a kereszténység” –, de az ájtatos máz mögül a kuratóriumosok a behódolásért javakat, jószágokat, sok pénzt ígérnek, és ugyanezzel a lélegzettel változatos büntetésekkel fenyegetőznek. Ebből a magunk részéről nem a hazaszeretet és nem is az Evangélium ígét olvassuk ki.

A NER romlott belvilágát már elfedni sem óhajtván, képviselői simán elhiszik, hogy szűk horizontjukon túl nincs semmi. Hiszik, mert az ellenkezőjét személyes életükben soha nem tapasztalták – ebben Vidnyánszky lehetne kivétel –, hogy léteznek morális megalapozottságú személyek, gondolják, talán csak szóvirág a *személyiség* betűsor, vagy hogy erényesnek lenni jó, Jókai Mór Porcelán utcai zsidóbarát szavaival: „Én azt mondom, hogy becsületesnek lenni a legjobb üzlet.”¹ Nem képesek felfogni, hogy az SZFE tanárai és di-

* Szerzőnk a *Mozgó Világ* 2020. októberi számában közölte a Színház- és Filmművészeti Egyetemen történetekkel kapcsolatos álláspontját. Az esszé *Az ellenállás joga* címmel jelent meg. Az itt közölt szöveg folytatásnak tekinthető. (A szerk.)

¹Jókai Mór: *A köszívű ember fiai*.

ákjai nem a Közszolgálati Egyetem márvánnyal borított mellékhelyiségeiről, a miniszterelnök falra vésett nevének arany betűiről, hanem a hiteles önkifejezés és világértelmezés lehetőségeiről ábrándoznak. Hogy létezhetnek személyek, akiknek, ha már ez a kérdés, Armani helyett megfelel a szimpla konfekció vagy a turkáló, a skót felföldi füstös whisky helyett az ötlépcsős kocsmá fröccse, cserébe a szabadságért. Hogy a materiális haszon túl egyeseket éppen más lényegű értékek vonzanak.

Nem tudjuk sohasem, mikor ér véget egy autokrata hatalma. De ki tudja, megtörténhet bármikor, történhetett volna éppen tegnap, történhet ma vagy holnap is. Erre utal – a jelenleg zajló köztörténetet tekintve lehet, hogy tévesen, de mégis a lényegre, azaz az autokrata drámájára rámutatva – Hajdu Szabolcs: *„Orbán Viktornak vége, már minket sem tud szétkergetni.”* Az mindenestre biztos, hogy az örök győzteseknek, az önmaguk szobraként pózoló, saját nagyságuktól elszállt hatalmasoknak, a nemzeti érdek személyes megtestesüléseinek általában a hatalom nélküliektől van félnivalójuk. Konkrétan pedig itt és most – ha maradt egy csöpp eszük – ezektől a mosolygó lányoktól és az életszerető jelmezes ifjaktól kell tartaniuk.

Lássuk most az elmúlt időszak történéseit, és nézzük meg a jogi vonatkozásait.

2. Ki a kancellár? Mit kell tennie? Mit nem szabad megtennie? Vidnyánszky Attila és társai kínos megnyilvánulásai tanulságát levonva, a miniszter által kinevezett kuratórium tagjaiként, felzárkózva a magyar és szlovák földgáz- és kő-

olajipart képviselő eleve néma tagokhoz, a kancellárra bízták (és az ő farvizén inkább csendben evickélő Novák rektorhelyettesre) az intézkedés és a beszéd hálátlan feladatát.

Mindezek miatt szólnunk kell a kancellár feladatairól.

A felsőoktatásban a kancellár intézményét 2014-ben vezették be, ami a korábbi jogállapothoz képest az autonómia jelentős korlátozása, de mégsem a megszüntetése volt. Az ő feladatuk az intézmény működtetése. Felelnek a gazdasági, pénzügyi, számviteli, munkaügyi, informatikai tevékenységéért, a vagyongazdálkodásáért.

A kancellárnak a rá vonatkozó törvényi szabályozás szerint az oktatókkal, a kutatókkal és a hallgatókkal nincs dolga, ebben a körben egyáltalán nincs hatásköre! Viszont munkáltatója az összes többi egyetemi munkavállalónak. A kancellárok kiválasztásába, ezt több szakértő és érintett nehezményezte annak idején, az intézményeknek nem volt semmiféle beleszólásuk. Az EMMI pályáztatott, a miniszterelnök kinevezett, a kancellárok felett a munkáltatói jogokat pedig az emberi erőforrások minisztere gyakorolja. A személyi vezetés kétszereplős lett: az egyetem képviselője a rektort illeti, az üzemeltetés pedig a kancellár feladata. A kinevezés körül néhány helyen (Színház- és Filmművészeti Egyetem, Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem) akadtak ezért konfliktusok, volt olyan kinevezett kancellár, aki aztán elkullogott. Az egyetemek többsége lenyelte a békát. Újabb fejlemény, hogy a kancellárok tevékenységét is érintik a később létrehozott konzisztóriumok, amelyeknek három tagját a minisz-

ter nevezi ki, hozzájuk csatlakozik az ugyancsak a kormányzatot képviselő kancellár, továbbá ellensúlyt nem jelentve a rektor. A konzisztóriumnak egyetértési joga van a kancellár által hozott számos gazdasági-fejlesztési döntésben.

3. A kancellár cselekvési szabadsága korlátozott

A fenti ismertetés alapján világos, hogy mi a feladata az egyetemen a kancellárnak. A kancellár jogszerűen nem teheti meg, hogy feladatát nem végzi el, azt pedig végképp nem teheti, hogy az egyetem működését akadályozza. Ezzel ugyanis megsértene a felsőoktatási törvényt. Talán nem kell külön hangsúlyozni, hogy az ellenkezője fogalmi képtelenség lenne: az állami akaratot képviselők esetében a polgári engedetlenség értelmezhetetlen, ilyen tényleg nincs! Mindezt csakis azért kell emlétenünk, mert a kancellár ajkát ez a mondat hagyta el: „Ha ők lezárhatják előttem az utat, akkor vezetőként én is lezárhatok egy-két helyszínt, amelyiket én úgy gondolom.”

Érdemes utalnunk az egyetemi autonómia képviselőinek a kancellár személyével kapcsolatos morális problémájára. A törvényesen kinevezett kancellár munkaviszonyát a kuratórium megszüntette, ő pedig a jogviszony megszűnését tudomásul vette, majd a kuratórium új kancellárt nevezett ki. A diákok, a professzorok és az egyetem többi dolgozóinak többsége viszont a kuratóriumot és ebből következően a kuratórium által kinevezett kancellárt is illegitimnek tartja. Viszont az egyetem mindennapos működéséhez a kancellár feladatellátása szükséges, mert ha a kancellár feladatait nem

látja el, lényegében működésképtelen az intézmény. A kancellár viszont nem azért köteles feladatkörét ellátni, mert kinevezését az egyetem közössége legitimnek tartja, hanem azért, mert ő a kinevezést elfogadta, ennél fogva a kancellár összes törvényi kötelezettségét magára nézve ugyancsak elismeri.

4. A kancellár nyelve

A Színház- és Filmművészeti Egyetem e beosztásban kezdő, az egyetem polgárai által illegitimnek tartott kancellárja nem csupán nincs teljesen tisztában feladatköreivel – talán mert szegény feje csak a hadseregben és a Közszolgálati Egyetemen szolgált –, a közeget sem ismeri.

A kancellár ugyanis, aki *civilben* gyalogsági (mostantól színművészeti) ezredes, ha utasít, azt a valaha volt szocialista néphadsereg tisztjei (és a jutasi őrmesterek) modorában teszi: visszatérő fordulata, *alantaisainak* címzett parancsaiban az „*Elvárom!*” fordulat. Aki nem teljesen tájékozatlan, tudja, hogy az egyetemek világában ez a hang, ez a nyelv ismeretlen. Aminthogy az ezredes másik, az SZFE ügyeiben használt kedvenc szava az „*élőerő*”. Ez sem aprócska probléma.

5. Zárás és zártörés, meg a nyitott ajtó

A Színház- és Filmművészeti Egyetemen az egyetemfoglalás idején folyamatos az oktatás. Az Ódry Színpad egyfelől az egyetemfoglalás idején az egyetemi oktatás egyik helyszíne, másrészt demokratikus agora. A korábbi magyarországi egyetemfoglalások idején – nyilván nem függetlenül attól, hogy akkoriban az Orbán-rendszer autoriter

vonásai még kevésbé voltak erőteljesek – eddig soha nem merték kizárni a tantermekből az egyetemi diákságot és tanáraikat. A Színművészeti emberemlékezet óta nyitott színházterme (Ódry Színpad) ajtaján titkos manőverrel végrehajtott zárcsere tehát jogtalan. Ha az egyetem professzorai vagy a diákok szakember segítségével kinyitják, a kuratórium és a kancellár emiatt semmit nem szólhat, ha pedig a zárat, anyagi kárt okozva felfeszítik, a bíróság előtt legfeljebb az ajtóban esett kár megtérítésén lehet majd vitatkozni. Ha egyáltalán. Mert a jó bíró valószínűleg ezt a kárfelelőséget sem állapítaná meg. Annak a miniszterelnöknek az emberei, aki kordonbontás közben csavarculccsal a kezében nagyon büszkén nyilatkozott arról, hogy polgári engedetlenkedik, nem szólhatnak azért, mert az egyetem tereit záró ajtókat kinyitják. Az egyetemre kinevezett tanárok kötelessége és joga tanítani, ennek infrastruktúrális feltételeit a kancellár köteles folyamatosan biztosítani, a diákságnak meg ugyancsak joga van tanulni és használni az egyetem erre szolgáló tereit. Aki tehát, akárhogy, de kinyitja az Ódry Színpad jogellenesen lezárt ajtaját, az oktatás és a vélemény szabadságának nyit teret. Egy októberi hír szerint az Ódry Színpad ajtaja, talán mert hozzászókkott ahhoz, hogy nyitva legyen, csak úgy kinyílt, attól kezdve – tekinthetjük szimbolikusnak is – a diákok immár a nyitott ajtót őrzik.

6. A sztrájkolók nyilvántartása

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet a munkavállaló személyes adatvé-

delmére már 1996-ban alapkövetelményeket határozott meg.²

Ezek között ilyeneket találunk: 1. Az adatok felvételének jogszerűnek és méltányosnak kell lennie. 2. Az adatkezelésnek a foglalkoztatáshoz szükséges legszűkebb adatkörre szabad csak kiterjednie. 3. A munkavállalók adatait csak a foglalkoztatásukhoz közvetlenül lényeges okból szabad felhasználni, csak olyan célból, melyre azokat eredetileg gyűjtötték. 4. A munkavállalók nem mondhatnak le privacy jogaikról.

A Munka Törvénykönyve: 7. § (1) szerint „Tilos a joggal való visszaélés. E törvény alkalmazásában joggal való visszaélés különösen, ha az mások jogos érdekeinek csorbítására, érdekérvényesítési lehetőségeinek korlátozására, zaklatására, véleménynyilvánításának elfojtására irányul vagy ehhez vezet”.³

Szarka Gábor kancellár ezek szerint jogsértően kérte be a sztrájkolók névsorát, akik igen helyesen visszakerdeztek: vajon milyen jogszerű célt tud a kancellár megjelölni, amelynek alapján kezelni óhajtja személyes adataikat?

A kancellár, láttuk, nem először téved. A célhoz kötött adatkezelés szabályai és az adattakarékosság elve alapján mindenki csak olyan és annyi adatot kezelhet, amely és amennyi jogszerű feladatai ellátásához feltétlenül szükséges.

Miután a sztrájkolóknak nem jár

² ILO, Protection of Workers' Personal Data, 1997, Geneva.

³ A munkajogban az elérni kívánt célnak és az ennek érdekében okozott alapjogi korlátozásnak arányosnak kell lennie. A sztrájkolók adatai a célhoz kötöttség alapján csak bérszámfejtési célból kezelhetők. 20/1990 (X. 4.) AB határozat, 879/B/1992. AB határozat, <https://naih.hu/files/ABI-ajanlas-381-H-2006-18.pdf>

fizetés, a sztrájkolók személyes adatainak a bérszámfejtésben valóban meg kell jelenniük. De csak ott és csak addig, amíg a cél nem teljesült. A kancellárnak meg kellett volna értenie, hogy miközben felel a bérszámfejtésért, az ilyen adatokhoz nem juthat hozzá. Ha pedig ezeket jogellenesen megszerezte, komoly szankciókra számíthat.

Tegyük hozzá, a kancellár és a rektor hűségnyilatkozatot követelő közleménye – „Az Egyetem valamennyi munkavállalóját, oktatóját és hallgatóját a következő napokban levélben keressük meg, hogy nevüket is vállalva *nyilatkozzanak a kialakult helyzetről, az SZFE vezetésével való együttműködési szándékukról*” – ugyancsak magánéleti jogokat sért, ezért jogellenes.

7. Az internet lekapcsolása, tilos a mozgókép

Ma a világ minden egyetemén (ahogy szinte minden intézményben a kávézóktól a baromfitelepekig) a működő internet alapszolgáltatás az intézményi közmű része. Ma internetelés nélkül nemhogy egyetemi, iskolai oktatás sincs. A kancellár az internet lekapcsolásával megsértette fenntartói törvényi kötelezettségét. A Facebook elérhetetlenné tételével pedig ugyanez a helyzet. Ráadásul a forgalomban lévő rengeteg mobil eszköz világában ez is inkább a nem csupán jogellenes, de esetlen bosszantás kategóriájába tartozik. Az internet minden mesterséges akadályra az akadály megkezdésével válaszol. Itt is ez történik. A mozgókép készítésének minden jogalapot nélkülöző részleges betiltása nemcsak azért nevetséges, mert a filmművészeti egyetemen történik,

hanem azért is, mert a huszonegyedik században szinte kivétel nélkül mindenki hord a zsebében legalább egy képrögzítő kamerát. Technikai értelemben tiltani olyasmit érdeemes, ami tiltható.

8. Tilos a szonett és a bukfcenc, avagy a Tanköztársaság eltörlése

Ezzel azért foglalkozunk csak, mert jogi döntésnek látszik, noha nem is az. Hasonló ahhoz, mintha éppenséggel a szonettet vagy a bukfcencet tiltotta volna be a nagy hatalmú kancellár és a rektorhelyettes. Ez az egyetem közössége által illegitim vezetőknél minősített főnökök közleményében biztosan a legkomikusabb elem. A kancellár és a rektorhelyettes úgy fogalmazott: „a »tanköztársaságot« a maga részéről *a mai nappal befejezettnek tekintti*, attól a továbbiakban elhatárolódik, annak *infrastrukturális és pénzügyi feltételeit nem biztosítja*”. Végül fenyegetőleg megnevezték a tanköztársaság két főkolompóását Upor László megválasztott rektort és Csernai Mihályt, a hallgatói önkormányzat vezetőjét.

A hallgatók válasza: „A tanköztársaságot betiltani nem lehet, feltételeit rajtunk kívül senkinek nem feladata biztosítani. Ez egy eszme, melynek égisze alatt az egyetem minden polgára egyenlő. Nincsenek vezetők, és nincsen képviselő.”

Németh Gábor, az egyetem neves tanára is megszólalt: „A tanköztársaságnak nincsenek képviselői, ezért őket felelősként megnevezni legalábbis különös gesztusnak tűnik. Ötletgazdája van. Ha bűnbakot keres, akkor megtalálta, én vagyok az.” Aztán, szépséges gesztusként a

hallgatók egyenként is bejelentkeztek, a tilalom ellenére elkészített videón, bűnbaknak.

9. Az őszi szünet előrehozatala, mégpedig azonnali hatállyal

Kínos leírni azt, ami nyilvánvaló, hogy az egyetem fenntartásával megbízott vezető nem kötelességet teljesít, hanem kötelességet szeg, amikor önmaga által is elismerten száználmas, átlátszó ürüggyel próbálja az épületet megtisztítani a hallgatóktól és tanáraiktól. Október 16-án, pénteken a kancellár és a rektorhelyettes a fertőtlenítés és karbantartás fedősztorijával megpróbálták néhány órás határidővel minden egyetemi polgárt eltávolítani a campusról. Erre az egyetemfoglalók persze nemet mondtak.

Ha az értelmetlennek látszó intézkedésben célzatosságot keresünk, legelőször a kancellárhoz kell fordulnunk. „Azért is fontos ez a pár nap..., hogy mindenki egy kicsit lenyugodjon, a hallgatók, a dolgozók, a tanárok és a vezetőség is” – mondta Szarka Gábor. Elismerte, hogy rendelkezésével nem bontotta ki egészen az igazságot. Szóval hazudott. „Az őszi szünet előrehozásával az volt az elsődleges cél, hogy a szabadság előbb kezdődjön.”

Vagyis nem a karbantartás, nem a Covid, de nem is a bogarak kiirtása volt a valós ok. A kancellár az Origónak nyilatkozva katonaszakmai fejtegetésekbe bonyolódott: „Ismerem

azt, hogy egy ilyen épület előőrös őrzése milyen komoly feladat, ehhez szervezettség kell.” Azaz mire a meglepett diákok visszatérnek a szünetről, akár a kancellár által szakmailag biztosított, megfelelő előerővel megerősített rendfenntartó portaszolgálat is megszervezhető lett volna. De az is megeshetett volna, hogy az őszi vakáció végén a megkezdett műszaki karbantartás következtében már a kivésett villanyvezetékek, leszerelt WC-kagylók és vízcsapok várták volna az egyetem meglepett polgárait.

Orbánék, szokásuk szerint sem a törvényekkel, sem az erkölcsi jogokkal nem bajlódva le akarták végre zárni ezt az egyre kényelmetlenebb „szabadságuccot”. Balgán azt hitték, hogy az október 23-i tüntetés értelmét az egyetem kiürítésével elveszik. Éppen kettőt tévedtek. Tekintélyes, a diákoknak a kitarthatáshoz további erőt adó, elszánt tömeg szállta meg a kiürítés kitűzött óráján a Vas utcát⁴. Október 23-án pedig a szabadságért hatalmas, a hatvannégy évvel ezelőtti tüntetésre is szépen emlékező sokaság sétált végig Budapest belvárosán.

⁴ Ezt követően a kancellár, aki – ismételjünk – nem illetékes a diákság és az oktatók ügyében, újabb körülíratlan, homályos fenyegetéssel állt elő. „Aki az őszi szünet alatt külön kancellári engedély nélkül az SZFE létesítményeiben tartózkodik, azt saját felelősségére teszi, vállalva annak minden következményét.”

A magyarok fele elutasítaná a koronavírus elleni védőoltást

Krekó Péterrel Kardos Ernő beszélget

A nemzetközi adatok szerint a koronavírus már csaknem negyvenmillió embert fertőzött meg a világon, és a halálos áldozatok száma is meghaladja az egymilliót. A járvány egyre gyorsabban terjed, s vélhetően újabb százerek, esetleg milliók halálát okozhatja. Közben a kutatók nagy nemzetközi összefogással készítik az oltóanyagot, amely megállíthatná a vírus pusztítását. Tehát milliárdok reménykednek abban, hogy mielőbb elkészül a vakcina, ami a jövő év első felére tehető. Az erőfeszítések ellenére azonban egyre többen utasítják vissza a még el sem készült vakcinát. A koronavírus árnyékában újabb lökést kaptak az oltásellenes mozgalmak, nézeteik szélesebben terjednek az interneten. Az oltóanyaggal szembeni szkepszis hátráltathatja a járvány elleni védekezést, az Egészségügyi Világszervezet szerint a vakcinaellenesség a tíz legnagyobb egészségügyi kihívás egyike. Alternatív hírportálok, öntudatos kampánycsoportok, nemritkán orvosok szervezik az oltásellenes hálózatoskat a világon, s persze Magyarországon is. Az Ipsos nemrég készített felmérése szerint hazánk polgárainak csak valamivel több, mint fele fogadná el a védőoltást. Az oltásellenesség okait is kutatja a Political Capital, amelynek ügyvezető igazgatója Krekó Péter szociálpszichológus. Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának adjunktusát a járvány utáni állapotról is kérdeztük.

– A hazai halálozási csúcson jelentették be, hogy a magyarok fele – egészen pontosan 46 százaléka – akkor sem kérne a koronavírus elleni védőoltásból, ha az már létezne. Ennyire lazán vesszük a járványt?

– Ez inkább azt mutatja, hogy ma nincs olyan pánik az országban, jobban mondva nem tapasztalható olyan fokú félelem a vírustól, mint a járvány első hulláma idején. A közvélemény reagálása eleinte a politikusok döntéseit is meghatározta, hiszen a rémület hatására a kormány tavasszal még hozott váratlan és drasztikus intézkedéseket is. A legemlékezetesebb ilyen döntés március 13-án született, Orbán Viktor reggel úgy ébredt, s egy reggeli televízió-műsorban azt nyilatkozta, hogy szó sem lehet az iskolák bezárásáról, majd már aznap este elrendelte az oktatási intézmények kiürítését. Olyan nagy volt a riadalom az országban, amit feltehetően közvélemény-kutatók is jelezhettek, hogy szokása ellenére a kormányfő már a nap végére megváltoztatta korábbi döntését. A halálos áldozatok ellenére a közvélemény részéről ma még nincs nagy félelem vagy rettegés országban. Ezért sem kényszerül a kormány drasztikusabb intézkedésekre. Az embereknek persze elégük van a bezártságból, nem akarnak újra karanténba vonulni, kijelölt időpontban bevásárolni, szívesen eljárnak vendéglőbe, időnként moziba vagy színházba is. Közben

persze a kormány és irányított sajtója sem lovagol a veszélyeken. Az ma a politika, hogy „lábon hordjuk” ki a járványt, az áldozatok tudomásulvételével.

– *Ez lenne a laza svéd modell magyar verziója?*

– A járványkezelés magyar változata nem olyan következetes és jól szervezett, mint az eredeti. A svéd válságkezelés laza, de konzekvens szigort alkalmazott, fenntartható korlátozásokkal, a védekezését pedig sok tesztre és korszerű gyógyításra koncentrált. Tavasszal ugyan nem zárták be az iskolákat, az éttermeteket, a fitnessztermeket, de a határokat sem. Visszautasították a teljes karantént, bíztak az emberekben, s ma már a halálozások számát sikerül kifejezetten alacsonyan tartani.

10

– *Mi pedig annyira átvettük a svédnek korábbi lazaságát, vagy tudomásul vettük a hazai politika irányítójának veszélyt bagatellizáló szándékát, hogy hiába dől meg naponta a magyar halálozási csúcs, még a létező védőoltást is visszautasítjuk?*

– Valószínű, hogy a járvány első hullámának kezelésében kell keresni ennek okát, ugyanis a kelet-közép-európai országok a vírus elterjedésére gyorsan reagáltak, drasztikus intézkedéseket hoztak, s így mi sem érzékeltük igazán a járvány pusztítását, alig volt beteg vagy áldozat. Ezek után a közvélemény és a politika is nyugodtan hátradőlhetett, hisz az első hullám elleni védekezés sikeres volt. Ez többé-kevésbé érthető és racionális reakció. Az viszont már teljesen irracionális, hogy bár tudtuk, nincs vége, de közben nem készülünk fel a járvány elleni tartós vé-

dekezésre. Az egészségügy irányítói, illetve a politika csak ült a babérjain, ahelyett, hogy felkészítette volna a kórházakat vagy a társadalmat a járvány újabb hullámára. Így aztán nem csoda, ha a fertőzések számának jelentős növekedését vagy a halálos áldozatok számának szaporodását meglepetéssel fogadják az emberek. Vagy hogy szkepszissel tekintenek egy el sem készült vakcinára.

– *Olyannyira, hogy az Ipsos adatai szerint ha lenne vakcina, a magyaroknak csak az 56 százaléka fogadná el a védőoltást, nemzetközi viszonylatban ugyanez 74 százalék. Mi ennek az oka? Mindenki érzi, érti a politikai sugallatot, hogy csak akarni kell, és legyőzzük a járványt?*

– Kétségtelen, van ilyen politikai sugallat, de azt viszont nem állíthatjuk, hogy a kormány vagy az ellenzék alapvetően vakcinaellenes lenne. Ezért ennek a szkepszisnek a kialakulását a magam részéről annak a dezinformációs univerzumnak tudom be, ami ma is működik Magyarországon. Ebben a zűrben egyszerre van jelen a maszk, a vírus és a vakcinatagadás is. Ami talán a második hullám idején még fel is erősödött. Talán érthető is némi aggodalom a még ki sem próbált vakcina ismeretlen mellékhatásától, viszont irracionális az olyan magyarázat, hogy a védőoltás befecskendezésével Bill Gates mikrochipet akar eljuttatni az emberiség vénájába, hogy aztán mindenkit megfigyelhessen. Ilyen vakhitre épülő elméletek végtelen számban keringenek a milliók által használt interneten, s az ezáltal gerjesztett félelem miatt sokan válnak szkeptikussá vagy tudományellenessé. Azt persze nem gondolom, hogy az

emberek 46 százaléka emiatt fordult a vakcina ellen, de azt talán jelzi, hogy ennyien vevők az összeesküvés-elméletekre. Ez nagyon magas szám.

– *Mindemellett az is közrejátszhat, hogy beszélgetésünk pillanatában (2020. október 12-én) 37 millió koronavírusos beteg van a világon, de ebből több mint 26 millió már meggyógyult. Nálunk a 38 ezerből eddig csak 11 ezren épültek fel, de van esély! Lehet, hogy ezért veszik félvállról ezt a járványt?*

– Ez lehet magyarázat, ámbar ne felejtse el, hogy egy idő óta tényleg riasztóan nő a halálos áldozatok száma, s az nyilvánvaló, hogy kevesen jönnek le élve a lélegeztetőről. És amíg a magyar kormány enyhített a szigoron, a szlovák kormány már újra bezárja az iskolákat, hogy legalább a gyerekeik biztonságban legyenek. A félelemérzet valamennyi velünk szomszédos országban felerősödött, de ezt az aggodalmat október közepén Magyarországon még nem érzékelem. Pedig a járványnak már napról napra több áldozata van.

– *Ugyanerre figyelmeztet Jakab Ferenc, a kormány által felállított koronavírus-kutatócsoport vezetője, aki nemrég azt nyilatkozta, hogy Magyarország „gyorsvonatként rohan a veszébe”. Ugyanis a járvány laza kezelésével hamar kimerülnek az egészségügyi kapacitások. Amire a Pázmányon jogász végzettséget szerzett államtitkár, Orbán Balázs csak annyit mondott, hogy az emberek által választott stratégia működik.*

– Figyelman kívül hagyják, hogy a közhangulat hihetetlenül gyorsan változik. Nem akarok „horror-szenáriókat” felvázolni, de valamennyien

el tudunk képzelni vészhelyzeteket. Nem láthatjuk előre, hogy mi történik az országban, ha az iskolákban gyerekek válnak a járvány halálos áldozataivá. Reméljük, nem kerül rá sor. Az viszont már eddig is előfordult, hogy csecsemők betegedtek meg, vagy óvodások szedték össze a vírust. Egyetlen ilyen eset felkavarhatja az embereket, egyik pillanatról a másikra sokkot kaphat a közvélemény. Reméljük, ez soha nem következik be, de valószínű, hogy a járványt nem lehet nemzeti konzultáció alapján kezelni. Legitim egyébként az a vita, hogy ma az elsődleges veszteség minimalizálására kell-e inkább törekedni, ami határozásokkal, intézménybezárásokkal jár, s aminek a természetes következménye a gyárbezárás, a munkanélküliség, illetve az ebből fakadó pszichológiai problémák. A gondot szerintem az okozza, hogy épp most, a vita hevében jelentkeznek nagyobb hullámban az irracionális elméletek, amelyek segítségével az interneten tömegeket igyekeznek mozgósítani a maszkviselés, a vírus és a vakcina ellen. És erre a veszélyre a döntéshozók közül kevesen figyelnek. Egyre nő a koronavírus-vakcinával kapcsolatos szkepszis, amiben elsősorban a Gődény György-féle közszereplőknek van szerepük, ugyanakkor a kormányzati kommunikáció hiányának is. Az egészségügyi felvilágosítás és a transzparens kommunikáció hiánya révén teret nyernek az irracionális elméletek. Ez pedig aláaknázhatja a járvány elleni védekezést. Hiába mondja Orbán Viktor, hogy már csak jövő júniusig kell várunk, és utána jöhet a vakcina, ha addig az alkalmi érdekcsoportok annyira lebutítják a társadalmat, hogy az elkészült vakcinával kevesen lesznek hajlandók beoltatni magukat. És

a kormány következetesen azt kommunikálja, hogy nálunk jobb a helyzet, mint Nyugat-Európában, ami egyértelműen nem igaz.

– *Mindez azért is érdekes, mert egy globális felmérés szerint egy éve még az unión belül Magyarországon és Lengyelországban volt a legmagasabb az oltásokba vetett bizalom. Mi okozta a bizalom elvesztését?*

– A közvélemény nagyon gyorsan és könnyen változik. Nem ugyanaz ráadásul a két vélemény. Ha majd valóban lesz vakcina, kézzelfogható válik, hogy az „absztrakt” gyanú az ismeretlen medicinával szemben mennyire időtálló. Lehet, hogy ha elkészül a védőoltás, ha már elérhetővé válik, akkor a szkeptikusok száma csökkenni fog. Addig viszont a jelek szerint folyamatosan nő Magyarországon a vírustagadók aránya, illetve a vakcinaellenesek száma is. Az áltudománnyal foglalkozó szervezetek ugyanis rendre azon dolgoznak, hogy aláássák az egészségügy iránti bizalmat. Gyógyszer helyett saját készítésű vitaminnal kezelnék a járványt, és ez még a legártatlanabb megközelítések egyike. Emiatt ma már egyre többen félnek nemcsak az új, de a régi, bevált gyógyszerek mellékhatásaitól is. Eddig az volt a gyakorlat, hogy ha egészségügyi krízis érkezett, akkor az emberek többit költöttek gyógyszerre, ami a tudomány iránti bizalom jele. Az idén viszont már felerősödött mindenféle orvosságellenesség, elsősorban a fiatalok körében. Ennek hatására újra megjelentek a már régen elfelejtett járványos betegségek.

– *Magyarországon azért is volt elfogadottabb a védőoltás, mert szabálysértést követett el az a szülő, aki meg-*

tagadja gyermeke beoltását. Tehát büntették a családot. Egyelőre ez a jogszabály még érvényben van, tehát a gyermekek védelme még biztosított?

– Azt nem tudjuk, hogy ez a jogszabály érvényben lesz-e még a vakcina megjelenése idején, vagy egyszerűen hatályon kívül helyezik. Az biztos, hogy ha a törvényhozó változtatna ezen a jogszabályon, akkor azzal szabad utat engedne az áltudományos nézeteknek. Egyelőre azonban az a probléma, hogy nincsenek olyan kormányzati intézkedések, amelyek a kifejezetten káros szemléletekkel felvonnák a harcot. Pedig a tudománytalan nézetek terjedését a jelenleginél sokkal jobban is akadályozhatná a hatalom. Ha mással nem, hát nyilvános vitákkal, ismeretterjesztéssel.

– *Elsősorban a szigor hiányával magyarázza, hogy miközben a világban 37 millió a beteg, közel másfél millióan meghaltak, az oltás- vagy a maszkellenes mozgalmak mégis tovább erősödnek?*

– Lehet benne szerepe. Hisz bár ismerjük Trump elnök „áldásos” ténykedését, de már az Egyesült Államokban és Európa legtöbb országában is többen oltatnak be magukat, mint Magyarországon! A nálunk mért 56 százalékkal szemben külföldön az oltást elfogadók száma már meghaladja a 70 százalékot! A kutatások azt is mutatják, hogy még azokban az országokban is nagy számban elfogadják a készülő vakcinát, amelyekben a vírusjárvány sokkal jobban átpolitizálódott, mint Magyarországon. Az oltást elutasítók száma már csak Oroszországban nagyobb, mint Magyarországon. Ezt én ijesztő jelenségnek tartom, ami miatt talán már az általános oltásellenesség is felerősödött nálunk.

– *Mi lehet ennek az oka? Készült erről bármilyen közvélemény-kutatás?*

– Az Ispos kutatása szerint a koronavírus-vakcinával szembeni ellenkezés legfőbb okai a mellékhatásoktól való félelem, a vakcina hatásosságának megkérdőjelezése, de ott van a vírus veszélyességének megkérdőjelezése is. A hivatalos politika, úgy tűnik, nem foglalkozik komolyan a terjedő szkepszissel. A pánikkeltő, hiszterizáló véleményekkel szemben a kormány tavasszal is inkább a rendőrséget vetette be, és nem a tudományt – még ha nálunk nincs is jelen a kormányoldalon a tudományos konszenzus tagadása. A járványt bagatellizáló vélemények ellen azonban nem lépnek fel hatásosan. Ami persze magyarázható azzal, hogy a járvány kezelésében jelenleg a kormány sem szigorú. Az erősödő oltás-szkepszis azonban roppant veszélyes. Azt ugyanis, hogy sokan szabadságjogként értelmezik az oltás visszautasítását, több országban oda vezett, hogy ismét felütötte a fejét az egyszer már legyőzött kanyaró. Ezzel lényegében a saját gyermekeiknek és a kortársaknak az életét veszélyeztetik. A kormány egyik kedvelt gondolatával szemben fontos elmondani, hogy nem a bevándorlók miatt újulhat ki a járvány, ugyanis a fejlett országokban az oltásellenességnek, illetve a gyógyszeriparral szembeni fellépésnek a középosztály a bázisa.

– *Némileg ellentmondás, de a tudomány is ludas az oltásellenesség kialakulásában. Húsz éve a világ legrangosabb orvosi magazinja, a Lancet arról cikkezett, hogy az MMR, vagyis a mumpsz, a kanyaró, a rubeola elleni védőoltás és az autizmus kialakulása között összefüggés van. Igaz volt?*

– Nem, a cikket az újság visszavonta. Természetesen a tudomány sem tökéletes, hisz ezt is emberek művelik. A tudományban is vannak botlások, kudarcok, zsákutcák. És korrump szereplők, akik önérdékük miatt meghamisítják a tudományos eredményeket. Itt ez történt. Ugyanakkor a valódi tudomány képes önmagát korrigálni. Az említett lapban megjelenő cikk szerzőjéről kiderült, hogy valójában egy áltudós, akinek a cikke egy valódi lapban túlságosan mély nyomot hagyott. A laikusok szinte tévedhetetlennek hiszik, s ezért el sem fogadják, ha hibázáson kapják a tudósokat. Pedig a tévedéseken át vezet az út a valódi felfedezésekhez, ehhez kell a tudomány önkorrekciós képessége. Az elkövetett hibára vagy más tévedésekre épülnek az összeesküvés-elméletek, amelyek azonban már „tévedhetetlenül” hirdetik a vélt igazságot, jelentős számú hívót szerezve ezzel. A vírusszkepszis is arra épül, hogy a tudósok a járvány indulásakor még mást mondtak. Csak menet közben ismerték fel a vírus valódi természetét, ami egy kutatónak természetes, de egy civil szemében már gyengeség. Emiatt bizonyos értelemben védtelen a tudomány, s úgy érzem, megalapozatlan a bizalmatlanság az orvostudománnyal szemben. Ne felejtse el, hogy csak az utóbbi száz évben évtizedekkel nőtt a születéskor várható élettartam, ami elsősorban az orvostudománynak köszönhető. Az áltudományok pedig az áldozataikat számolgathatják.

– *Ugyanakkor kétségtelenül létezik a gyógyszerlobbi, amelyet leginkább a profitszerzés hajt, tehát van itt bizalomdeficit bőven.*

– Ez is igaz, de a gyógyszeripar is abban a társadalmi közegben működik, amelyben létezik belső szakmai kontroll, de van külső, tehát társadalmi ellenőrzés is.

– *Egyébként biztos benne, hogy az oltóanyag valóban veszélytelen?*

– A legális tudomány és az arra épülő intézmények esetleges hibái, tévedései vagy visszaélései nyilvánosságot kapnak.

– *Ezzel szemben az interneten fenn jelen hirdetik, hogy van „tíz olyan ok, ami szerint kimondható, hogy az influenzavakcina mellékhatása súlyosabb, mint maga az influenzajárvány”. Emiatt meg is marad az oltóanyag, de miért hisznek jobban az áltudománynak, mint a valódinak?*

– Azért, mert hétköznapi ismeretekre épülő, érhető válaszokat igyekeznek adni például a vakcina veszélyeire, de ezek az állítások nem bizonyítottak, egyszerűen hamisak. A legtöbb esetben tévednek vagy hazudnak. Ezzel szemben a tudomány hiába bizonyítja az igazságot, ha az nehezen érthető. Az ismeretlen pedig félelmetes, így a tudomány könnyen beállítható ördöginek. A tudományellenes nézetek ugyanis sok esetben a „józan paraszti észre” vagy a „népi tapasztalatokra” hivatkoznak. Nálunk is széles körben terjed a hit, hogy a pálinka pusztítja el a leggyorsabban, a legjobban a koronavírust. Ráadásul Lukasenka, a fehérorosz elnök is a vodkában bízik. Ami természetesen nem igaz, de hihető, mert erős a közvélekedés, hogy az alkohol mindenre jó. Ha jó a kézfertőtlenítőbe, akkor bizonyára belül is fertőtleníti. Emlékezhetünk arra is, hogy Trump elnök gyógyszerként – szerinte viccesen –

fertőtleníti anyagot ajánlott ivásra és befecskendezésre.

– *Am amikor az elnök valóban beteg lett, akkor már nem viccelt, hanem elfogadta a korábban megvetett gyógyszer.*

– A lényeg tehát az, hogy a tudósnak ki kéne végre jönniük az elefántcsonttoronyból, hogy ismereteiket a legérthetőbb módon átadják a világnak, különben a tudományellenes támadások egyre agresszívebbek és egyre sikeresebbek lesznek. Ma olyan kort élünk, amikor a középkori gondolatok, a tudománytagadás, gyűlöletkeltő ideológiák a 21. század legmodernebb eszközeivel, a közösségi média algoritmusainak segítségével terjednek, és juthatnak el ellenőrizetlenül mindenhová.

– *Közben pedig nem vagyunk felkészülve arra, hogy külön tudjuk választani a valódi hírt és a fake newst. A politikusok pedig szemrebbelés nélkül arról próbálnak meggyőzni bennünket, hogy minden fake news, ami az ő érdekeik ellen van. Vagyis már azt sem tudjuk, hogy mi a hír valójában?*

– A második világháború után Nyugaton kialakult az a mainstream média, amely a világ nyugati felén képes volt a legkárosabb információkat megszüntetni. Ezt azonban a közösségi média mára teljesen lerombolja. Miután nem szoktunk hozzá, hogy folyamatosan megpróbálnak minket megvezetni, ezért ha látunk valami információt, akkor első körben hajlamosak vagyunk elhinni. A kritikai érzékünket kell állandó készenlétben tartanunk, hogy a sok félrevezetőből kiszűrjük a valóságos információt. Az álhírek pedig gyorsabban és messzebbre terjednek, mint a valódi hírek.

– Így aztán kényelmesen terjedhet a lapos Föld-elmélet vagy a vakcinával terjeszthető mikrochip, amely révén irányíthatóvá válik a világ. Mindezekről komolynak látszó konferenciákon is eszmét cserélnek.

– Frissíteni kell a tudósok vagy orvosok vitakultúráját, de nem hiszem, hogy azokkal is vitatkozni kell, akik öblös hangon butaságokat mondanak. Legfeljebb a nézeteikkel kell vitázni. Ezek az emberek egyszerű vírustagadó állításaikkal lettek népszerűek, illetve hírhedtek. Köztük a kamupártot szervező gyógyszerész Gődény György vagy a koronavírus létét is tagadó orvos, Pócs Alfréd, akiről bebizonyosodott, hogy nyilatkozataival veszélyeztette az idős betegek és az egészségügyben dolgozók életét is. Ezen túl az orvos Tamasi Józseffel szemben a szakmai kamara kezdeményezett etikai vizsgálatot. Azt állította, hogy nincs is olasz vagy spanyolországi járvány, holott a két országban volt a legtöbb fertőzött és halálos áldozat. Tamasi szerint Németországban nem a vírustól, hanem a félelemtől haltak meg, továbbá azt is bizonygatta: tudományos adatok nélkül állapították meg, hogy a járvány súlyos betegség. A szakmai szervezet szerint a felsorolt állítások alkalmasak arra, hogy egy orvos szájából elhangozva félrevezessék a laikus betegeket. A kamara ezenkívül azt is megállapította, hogy Tamasi legtöbb állítása légből kapott, konkrét hazugság, ami emberek halálát okozhatja. Ezért a Magyar Orvosi Kamara el is határolódott tőle. De említhetném a vitaminkereskedő Lenkei Györgyöt is, aki azt terjeszti, hogy semmi baja nem lesz, ha belefekszik egy kád koronavírusba. Ezek a vírus-szkeptikusok azt hirdetik, hogy nincs is járvány, csak a sajtó terjeszti ezt.

– Illetve Lenkei úr szerint nem is gyógyszerre van szükség, mindössze vitaminokra. Általában igaz az, hogy a szkeptikusok mögött valamiféle lobbizás működik?

– Sokak számára anyagi előnnyel jár a vírusszkeptikus magatartás. A különböző fellépésein igyekeznek reklámot csinálni a termékeinek. Azt hirdeti, hogy vitaminokkal kell védekezni, miközben valószínű, hogy a halálozási statisztikát ezek az urak nem figyelik. Legfeljebb azt hirdetik, hogy „élj a mának, érezd jól magad, légy együtt a szeretteiddel, s akkor a vírus sem foghat majd rajtad”. Ezzel szemben a modern orvostudomány kicsit kényelmetlenebb dolgokat ajánl: „hordj maszkot, tartsd a távolságot, tesztelj, ha tudsz. Tudd, hogy a vakcina egy kicsit meg is fertőz annak érdekében, hogy immunitást szerezz. Számolj azzal, ha szükség van beavatkozásra, akkor az akár fájdalom is lehet, miközben a legtöbb esetben sikerül a beteg életét megmenteni. Ez a különbség a két „gyógymód” között. A mainstream nézetek a legtöbb esetben bizonyítanak, de képviselőik mégsem tudnak „tömeghatást” elérni, mert nem tanulták meg azt vitában megvédeni, vagy a gyógymódnak híveket szerezni. Ennyi előnye tehát mindenképp lehet a járványnak, hogy az egészségügy megtanulja: mindent el kell tudni magyarázni. Ha ezt nem teszik, akkor az interneten jönnek a tudományellenes nézetek, és eluralják a közvéleményt.

– Az oltásellenesség bármilyen növekedése összefügg azzal, hogy egy országban mennyire egyértelműen, átláthatóan kezelik a járványt, tehát létezik bizalom a polgárok, az emberek és a hatalom között?

– Már az eddigiekből is kiderülhetett, hogy ha a hatalom képviselői transzparens intézkedésekkel kezelik a járványt, ha igazat mondanak, és következetes döntéseket hoznak, akkor a társadalom bizalma erősödhet irántuk. Sajnos ezen a területen vannak hiányosságok, az egyik legemlékezetesebb, hogy az operatív törzs sokáig azt kommunikálta: nincs szükség maszkokra. Az egészségügyet felügyelő minisztérium honlapján is sokáig kint volt egy „mém”, amely nem ajánlotta a maszkviselést. Később ugyan a miniszterelnök elismerte, hogy használni kell, de akkor még nem volt elég maszk, a legtöbb helyen nem lehetett kapni. Ez egy súlyos kommunikációs hiba volt, ami nem csak Magyarországon fordult elő. A politika ugyanis a pillanatnyi érdekeinek megfelelően tájékoztatott. Nem volt ugyanis elég maszk. A tesztelést is azért korlátozták, mert nem volt elég teszt. Ráadásul a járványról készült statisztikák is elég pontatlank voltak. Arról már nem is beszéllek, hogy a törzs napi tájékoztatóin az újságírók nem is kérdezhetek. Ez komoly bizalomvesztést okozhat. A nyilvánosság előtt végre egyértelműen tisztázni kellene, hogy az operatív törzs és a politikát irányítók szerint a vírus valójában mennyire veszélyes a társadalomra, mik a legfontosabb védelmi intézkedések – maszkviselés, távolságtartás –, illetve valóban le kell-e zárni a gazdaságot. A járványra vonatkozó tudást és a lehetséges védekezést külön kellene kezelni. De a legfontosabb, hogy a konkrét döntések meghozatala előtt tájékoztatni kell a nyilvánosságot a várható hatásokról. Az állampolgárokat pedig értelmes felnőttként kellene kezelni, s nem alattvalóként. Tévedés azt hin-

ni, hogy a többség nem látja: a válságot a kormány saját hatalmának növelésére használja.

– *A járványkezelésről egyébként nemzeti konzultáció is kezdődött, mintha az ország lakói jobban ismerhetnék a teendőket, mint a szakértők.*

– Érezheti a hazai közvélemény, hogy az egészségügyi szempontokkal szemben a politikai szempontok uralják a járványkezelést. Arra gondolok, hogy a határozat elrendelése vagy a migránsok vírushordozóként kezelése megfelelt a magyar kormány korábbi politikájának. A nemzeti konzultáció is a miniszterelnök aktuális politikai állásfoglalását igazolta vissza – nem először –, s azóta hangoztatják a jól ismert mantrát, amely szerint „Magyarországnak működnie kell”. Azt azonban máig nem tudjuk, hogy ez pontosan mit jelent. Ugyanakkor pozitívnak tartom a hazai és a környező országok válságkezelésében – amit egyébként néhány külföldi lap is észrevett –, hogy a térségben olyan „felelősen gondolkodó populisták vezetnek” a koronavírus elleni küzdelmet, akik nem mentek el a nyílt vízrustagadásig.

– *Vagyis lehetne a helyzet rosszabb is.*

– A felhatalmazási törvény vitájakor is jól láthattuk, hogy a hatalom visszaélt a helyzettel, és közben felelőtlen nyilatkozatokat tett a maszkviseléssel vagy a teszteléssel kapcsolatban. Kétségtelenül születtek súlyosan hibás, a korrupció gyanúját felvető döntések is – lásd a lélegeztetőgépek vásárlása – vagy olyan felelőtlen vállalás, mint a szuperkupaöntő megrendezése. Viszont legalább nem mentek el nyílt tudo-

mánytagadásba, nem úgy, mint az Egyesült Államok vagy Brazília vezetői. Nálunk is jobboldali populisták vezetik az országot, de a magyar kormány tagjai soha nem próbálkoztak a koronavírus nyílt tagadásával. Persze szerencsések is vagyunk, mert a térség országaiban a járvány első hulláma nem járt komoly áldozatokkal. Mindenesetre a vírus létét itt a hatalom részéről senki nem kérdőjelezte meg. Erre csak az interneten jelentkező vírustagadók vetemedtek, akiknek közvetlen politikai befolyásuk nincs. Persze enélkül is komoly károkat tudnak okozni.

– *A világ kutatóintézetei ma azt vizsgálják, hogy mi történik, mi várható a pandémia után. Gondolja, hogy ott folytatjuk majd az életünket, ahol az idén tavasszal abbahagytuk, vagy teljesen új világrend következik?*

– Szinte biztos, hogy új világ lesz! Viszont még nem tudjuk, hogy milyen változás vár ránk. Előre nem láthatunk semmit. Bár az első hullám után a hatalmon lévő politikusok mögé sorakozott fel a társadalom, de ez a változások további irányát nem befolyásolja. A járvány a jövőben alapvetően át fogja alakítani a társadalmi és politikai intézményeket a világ jelentős részében. Persze többféle forgatókönyv lehetséges. Az optimista verziónk abból indul ki, hogy a válság olyan társadalmi és politikai felismeréshez vezethet, amely számol az erőforrások korlátozottságával, a globalizált világ hátrányaival és a társadalmi egyenlőtlenség veszélyeivel. Az erős állam hatalmát felválthatja a társadalmi szolidaritás, az emberi jogok tiszteletén alapuló jóléti rendszer. Az már most is látszik, hogy Nyugat-Európa jelentős részé-

ben a kormányok az újraelosztáson keresztül igyekeznek mérsékelni a járvány szociális hatásait. Ilyen Németország, Ausztria vagy az északiak, Dánia, Finnország. Több helyen komolyan szóba kerülhet a feltétel nélküli alapjövedelem bevezetése, ugyanis a legtöbb ország nem szeretné, ha a koronavírus utáni világ kegyetlen, diktatórikus világ lenne. Szükség is van erre, hisz az nyilvánvaló, hogy a járvány és hatása a társadalmi hierarchia alsóbb szintjein élőket sújtja legjobban; ők betegedtek meg a leginkább, és a leghamarabb ők veszítették el a munkájukat is, miközben nekik a legkevesebb a tartalékuk. Tehát az mondhatjuk, hogy a járvány a társadalom számára kedvező változásokat is beindíthat. Ezt érzékeljük Magyarországon egyes önkormányzatok intézkedéseiben is – ilyen konkrét példa a kerékpáros közlekedés fejlesztése.

– *Mindez politikai következményekkel is járhat, tehát az említett változás kormánybukásokat is eredményezhet?*

– Legutóbb a bécsi szélsőjobb összeomlása jelezte a változás egy lehetséges irányát. De nem lesz egységes irány. Az olasz szélsőjobb sem tudott eddig politikai hasznot húzni a pandémia kezeléséből. Tehát a populizmus ismételt, általános előretörése ma nem látszik veszélynek – de egy elhúzódó válság ezen változtathat. Illetve még azt is mondhatnám, hogy a hatalmon lévő populisták hatalma is veszélyben lehet – például az Egyesült Államokban, Brazíliában vagy Magyarországon. Ugyanis az egészségügyi válsághelyzet kezelése a jó kormányzás számára kedvező eredményre vezet, viszont a hozzá nem értő vezetés elbukik. Ennek ta-

lán első felvonása az Egyesült Államokban lesz, ahol úgy mennek neki az elnökválasztásnak, hogy ott van a legtöbb vírusfertőzött, s a járványnak ott van a legtöbb halálos áldozata is. Szeretném azonban hozzátenni, hogy a jobboldali populisták mítoszteremtő képességét nem szabad lebecsülni, Trump elnök még nem bukott meg, ámbár nagyobb az esélye Joe Biden győzelmének. Mindenesetre azt állíthatjuk, hogy a jobboldali populisták rendszerek stressztesztje lehet az amerikai elnökválasztás. Ami a többi hasonló rendszerre is hatással lehet, köztük a magyarra is.¹

– *Van pesszimista forgatókönyvük is, tehát előfordulhat, hogy nem a „jó kormányzás” lesz a győztes?*

– A Political Capital járvány utáni időkre prognosztizált pesszimista forgatókönyve nem zárja ki, hogy sok országban kényszerűen megerősödhet a rosszindulatú állami szerepvállalás, a Leviatán rémuralma. Mivel jobban elhúzódik a vírus, minél később jön a vakcina, illetve minél mélyebb gazdasági válság, annál nagyobb erre az esély. Ez hatalomkoncentrációval, illetve a hatalommal

való visszaéléssel párosulhat. Vagyis szerintünk nem kizárható, hogy nemcsak a diktatúrákban, de a demokratikus világban is kapva kapnak a lehetőségen, és a járványt kihasználva bővítik a hatalmukat. Az állampolgárok a biztonság reményében önként mondanak le a szabadságjogaik egy részéről. Ezt a helyzetet a hatalom felhasználhatja az állampolgárok fokozott manipulálására, kontrolljára. Ilyen tendenciákat máris megfigyelhetünk Szerbiában, Lengyelországban és Magyarországon, de említhetném Oroszországot és Törökországot is. Persze van egy olyan lehetőség is, hogy a térség országai „sodródnak az árral”, feltéve, ha sikertelen lesz a járványkezelés. Az államok folyamatos válságkezelésre rendezkedhetnek be, s többé-kevésbé állandósul a káosz. Ez is egy elméleti lehetőség. Az előrejelzések szerint az első és második hullám járulhat leginkább hozzá a politikai, társadalmi és gazdasági rendszerek átalakulásához, illetve az újításokhoz. Tudható az is, hogy a járvány fenyegetése mind a kormányokat, mind az embereket hosszú távú és tartós adaptációra kényszeríti a halálozások minimalizálása és a gazdasági tevékenység maximalizálása érdekében. Hogy melyik forgatókönyv valósul meg, az a járvány jövőbeni alakulásától függ.

¹ A beszélgetést tartalmazó kéziratot október 16-án zártuk le, mire november 15-én megjelentünk, már túl leszünk a november 3-i amerikai elnökválasztáson. – A szerk.

Minek lássalak?

Eperjesi Ágnes munkáiról

*Nem a tárgy, az ember a cél.
Moholy-Nagy László*

Eperjesi Ágnes munkái – legyenek azok fotogramok, installációk vagy nyomatok – mind ugyanazt a kérdést járják körül: milyen feltételei vannak az emberi látásnak?

A fotogramok a médium természetéből fakadóan a kérdés mechanikai, anatómiai oldalát vizsgálják: mi történt volna akkor, ha a retina mellett nem alakul ki a szemgolyó és a pupilla, ha nem tudnánk a fénysugarakat fókuszálni? Világunk síkba szorult, egymást átfedő síkidomok halmaza lenne, ahol az időt (azaz a mozgást) a színek és árnyalatok változása jelezné. A *Dominó hatás 1–2.* című művek ezt a kérdést a lehető legabsztraktabb módon, téglatestekkel szemléltetik, a *Prizma* szisztematikus görgetése pedig az ábrázoló geometria és a műszaki rajzok szigorát használja fel a megértés és megértetés érdekében. Az emberi tevékenységet és a tüzet vizsgálja ugyanilyen módon az *Egy doboz gyufa*, ahol a felületen eloltott gyufafejek tovább erősítik a fotogramészlelés analógiát azáltal, hogy óhatatlanul felidéznek az égési sérülések haptikus élményét.

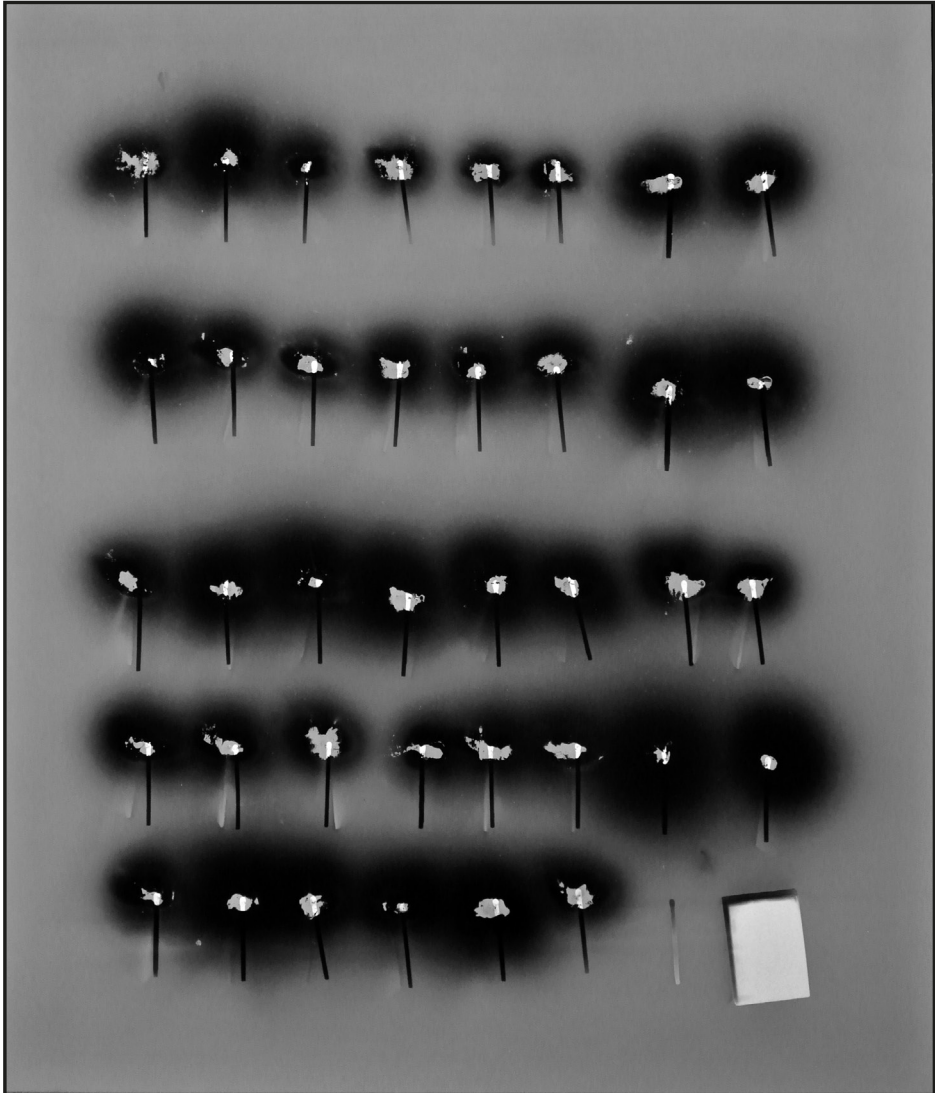
A mindennapi életből vett példával tartalmában természetesebb a *Virág betekerése fotópapírba*, ahol a mindennapi és ismert tevékenység jelenti a vizuális kísérlet kiindulópontját. Bizonyos értelemben a sorozat csúcspontjai az *Emberszkenner* és *Leendő* című alkotások, amelyek az emberi test és a fotogram viszonyát vizsgálják. A művek legmeglepőbb tanulsága, hogy a test nemcsak felismerhető marad, de továbbra is magán hordozza majd a férfi- és női test dichotómiáját.

Ez utóbbi az a téma, ami átvezet Eperjesi munkáinak másik nagy témájához, a nemi szerepek szerinti megosztottsághoz, és az ezekhez kapcsolódó vizuális és nyelvi kódokhoz. Nem véletlenül idézi Illyés Gyula versét az *Egy mondat a házimunkáról*, a női léthez kapcsolt egyik leggyakoribb társadalmi elvárás a házimunka folyamatos elvégzése, egyfajta második műszakként. Ezzel a témával foglalkozik kiemelten a *Szorgos kezek – tennivalók a házban* és *A ház körül* című művészkönyv, a konyhai munkát mutatja be az *Önkiszolgáló* című sorozat, és a mosás témáját járja körül az ironikus *Min-den Világos* és *Ami keveredik, nem vegyül.*

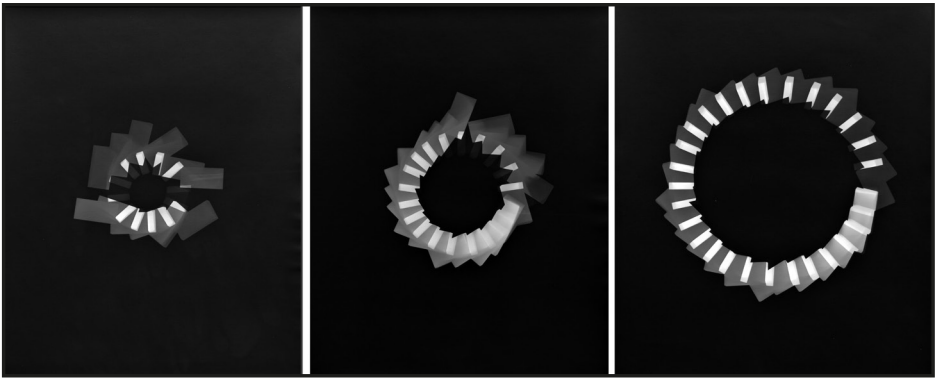
A nőt a modern nyugati társadalom szinte változatlanul valaminek, azaz nem alapértelmezett embernek látja, hanem valamilyen szerepen keresztül írja le; szerető, háziasszony, anya. Az *Önarckép szeletek*ben ezek a témák jelennek meg, a szépségipar és a média nyomása a test- és énképre, a gyerekvállalás és a párkapcsolatok összeegyeztethetősége, a házimunka kötelező jellege, és a stresszvásárlás, mint a média ajánlotta álmegoldás egy olyan problémára, ami éppen a működéséből következik.

Gárdonyi László

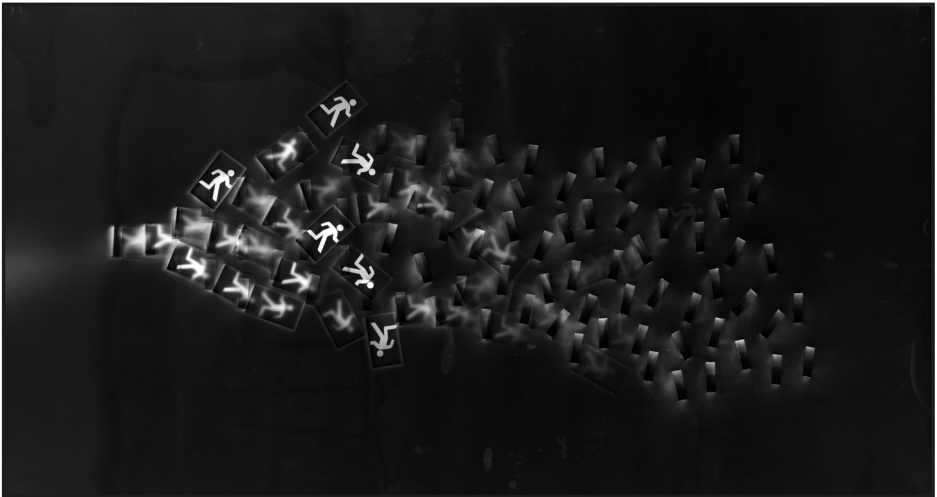
20

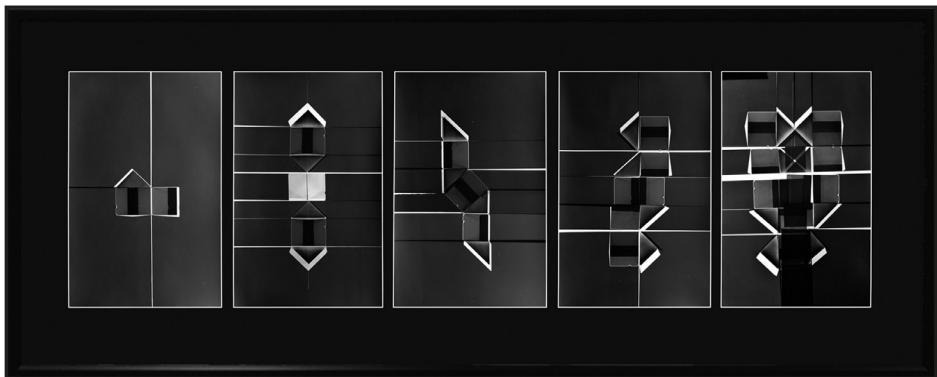
Eperjesi Ágnes: Egy doboz gyufa

Eperjesi Ágnes: Domino hatás

Eperjesi Ágnes: Domino hatás – Sokaság borulás közben

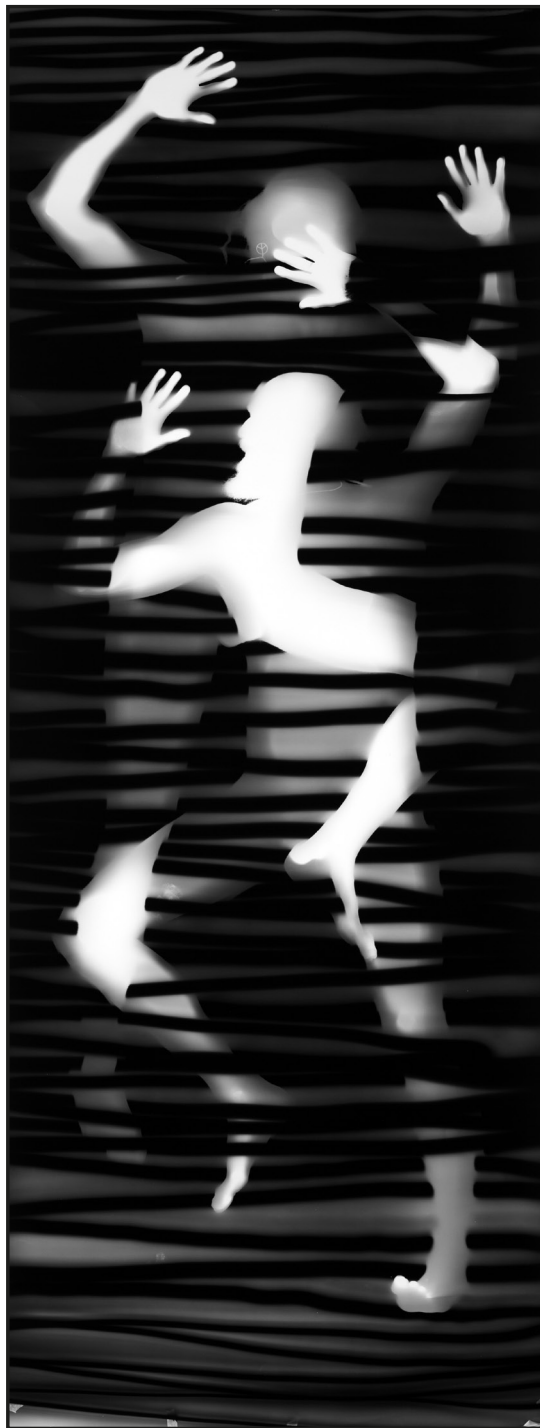

Eperjesi Ágnes: Prizma szisztematikus görgetése

**Olvastam valahol, hogy a takarítás összefügg a reménnyel.
De a vég nélküli takarítás vajon nem a remény elvesztését jelenti-e?**

Eperjesi Ágnes: Önarckép szeletek

Eperjesi Ágnes: Emberszkenner

Aletta Vid

Flow

Ha még egyszer elgépelem a szót, esküszöm, úgy hagyom!
Ha még egyszer átadom a hangom neked, hát átadom!
Mindenképpen weeping willow-t kell mondanom? Legyen!
Túlárazott tudatosság, fojtó selyem.

Lenni, vagy...

úgy tenni, mint fűzfa ága,
vitetve, tartva, tépve spanyol szobákba,
erkélyeken támaszkodón, pohár a szélen,
sarokba hajított ébresztőórád se vétlen,

én nem tudom, pedig...

miből szakadtunk?,
a megszólítás volt előbb?, az „achtung”?
Nyugalmad riasztón védtelen.
Igenis, véletlenül vagy itt velem!

24

Bíbor szinek

*Lebukdácsoltál a partra, gratulálok.
Idén is van Ouse, folyók, kövek... szabályok! –
mondta, miközben erősen figyelt –
a pszichiáteredtől ne kérjél hitelt.*

*Most őszintén, miféle „kasmír”, „bíbor szinek”?
Fontosabb, hogy tudd, két lábon állsz.
Nem a humorodra apellálok, hideg, hideg!
Elmerülten magyaráz.*

Olvashatna Hullámokat, olvashatna a hullámokban,
tudom, hogy olvas, mindig olvas valamit.
Vanessa mindig olvas, és fest is, mert léha
vágyaiban szerelmest alakít,

ki tipp-topp nyári lakban rendezi sorsát,
kutyájával járja a dombokat,
Vanessa erdővé szervezi a kertet,
és éjjel titkos látogatót fogad,

Vanessa mondhat, amit akar,
szemüvege nélkül másképp hiteles,
regóta tudja az ősz meztlábás
istenét, aki pánsíppal szerez

alkalmat és csókot...

Beszélgj.

Felrugaszkodó mítoszaink szigetéről
kimenekíthet-e bármi szeszély.

Love story

Igen, a keksz a szárítógépben lakik.
Tangót lejt magában egy pohár,
térfelén rózsaszín madártoll, már mióta?
Hja, kérem, angol budoár!

Viccelsz.

Viccelek. Mért tenném?
Eléggé átlagos az életem.
Majdnem minden évben, ahogyan kell,
van egy tisztos, rossz munkahelyem.

Hogy nem ezért jöttél?
Hogy vattafak?
Nyugalom,
ki kezdte úgy: „könyörületből láncot”?
Hogy közötte volt az is, hogy köszörülted?
Mennyivel jobb! A bambuló fináncok

biztosan értékelik - - -

vizes lett az esernyőd.
Ez a vihar már nem enged haza.
Egész... kancsal vagy, túl közel vagy... drágám.
Menekülnék.

*Hmmm,
nincsen már hova.*

Háy János

Őszi líra

Első versszak

Az őszi líra első versszaka természeti képpel indul. A lírai én úgymond észleli a változásokat, hogy például sárgulnak a levelek, netán hullanak, kopaszodnak a fák, a parasztok betakarítják a termést, korábban sötétedik, az előbb említett parasztok ezért néha már szürkületben érnek haza, lépteik jól hallatszanak a ropogó avarban, főleg, ha vidéken vagyunk, de hát mért ne lennénk vidéken, ott vagyunk, ahol jobban ki tudjuk teljesíteni ezt a képet, esetleg még egy konyhabelsőt is tudunk mutatni, ahol búbos kemence mellett melegszenek a fáradt földművesek, és épp arról keseregnek, hogy milyen szar lett idén a termés, nehéz lesz a tél.

Második versszak

A második versszakban, ha régi versről lenne szó, tovább folytatódna a természeti kép, de már megindulna az emberi életre való átfordulás előkészítése, hogy majd a harmadik versszakban a maga teljességével kibontakozhasson egy allegória, belekeverve az élet könyörtelen törvényeit, mint általános igazságot, valamint az egyéni sors fájdalmát. De ez nem egy régi vers. Szeptember van, észleli a lírai én, s ezért az első versszakban felvetett természeti képek nem reálisak, mert a természet egyáltalán nem mutatja még ezeket az úgymond őszi jellegzetességeket, ezért felvetődik a kérdés, hogy miből tudhatja a lírai én, hogy tényleg ősz van.

Harmadik versszak

A kétségek tovább fokozódnak, szinte nyugtalanító erővel lép fel a kérdés, hogy valójában már nem is érzékeljük a valóságot, a maga valóságában, hanem csak a megtanultság alapján tudjuk, mert ránézünk a naptárra, hogy egy ideje szeptember van, következésképp ősz van, holott hét ágra süt a nap, az ország tavai még mindig kellő hőmérsékleten vannak, hogy fürödhessen bennük a nyaraló, de fürdik, hát nem fürdik, mert ősszel nem szokás fürdeni.

Negyedik versszak

Ez négy versszakos őszi vers lesz a kétségek miatt, mert az észlelem-e az ősz, vagy csak mondják a tévében, hogy ősz van problémát kellett a harmadik versszakban végigbeszélni. A válasszal nem jutottunk dűlőre, ez azt jelenti, hogy a kétségeket újabb kétségekkel tetéztük. A lírai én most mégis úgy dönt, hogy egy költőnek akkor van nyár, amikor süt a nap, és fogja magát, lemegy a Velencei-tóra például, s egy nagyot úszik, mert nincs munkahelye, ki az istennyila alkalmazna egy lírai ént, biztos drogozik vagy iszik, vagy könnybe lábadó szemekkel egy őszi versen törli a fejét, mert ránézett a naptárra, és rájött, hogy ősz van. Nem, neki versből kell megélnie, és pont ez teszi lehetővé az őszi fürdőzést.

Ötödik versszak

Az előzetes közléssel szemben ez egy öt versszakos őszi vers. A lírai én soha nem tudja eldönteni előre, hogy mi fog még eszébe jutni, s így adódott, hogy a megrendülés, ami a vers végére volt tartogatva, egyre hátrébb csúszott. Megy be a strandra. Van egy olyan strand a versben, ami be van zárva, de ő nem oda megy (mondom, hogy be van zárva), hanem oda, amelyik nyitva van, de nem kell jegyet venni. Az ingyenes belépés öröme mellett észleli, milyen lehangoló az üres strand, az egymásra halmozott, magukra maradt napozóágyak, a parton összeláncolt víizbiciklik, hogy kivették a lépcsőket, amiken nyáron (ez egy visszautalás az elmúlt nyárra, általánosságban a múlt időre). A lépcsőket, amiken meg lehetett közelíteni a kövek elkerülésével a vizet. Most persze a köveken egyensúlyozva kell bemászni, és ez már nem egy fiatal lírai én, mert a fiatal lírai ének nem írnak őszi verset, valamint nem mennek ősszel strandolni, inkább szexelnek a múzsáikkal vagy egy múzsával az összes. Ez a lírai hős, elmúlással a nyakában, szóval kicsit méretes hassal megterhelve, közelíti a vizet a köveken át, majd a végén megbotlik, és bevágja a bokáját, valamint váratlanul beleesik a mégsem annyira strandmeleg vízbe, s akkor mondja ki a vers utolsó sorát, hogy a kurva anyátokat, legalább egy lépcsőt bennhagyhattatok volna. Aztán kicsit átfogalmazza, mégiscsak lírai énről van szó, hogy itt van az ősz, itt van újra, nem szép tőletek, hogy kiszedtétek a lépcsőket a vízből, legszívesebben összekötném a kezeteiket meg a lábatokat menyasszonyi fátyollal, és belöknélek benneteket a vízbe a legmélyebb résznél, hogy még a testetek se kerüljön elő a tavaszi olvadás idején a síri homályból.

Oláh András

[a halálnak nincs nyoma]

a halálnak nincs nyoma
mindig másnak az idejét éli föl
már nem ugyanaz a távolság képződik bennünk sem
az a Balaton-parti kakukk is csak kísértetni jár vissza
bolyongunk tétován a kérdések között
de válaszra nincs igény
marad a latolgatás a csöndes rezignáció
a bennünk feszülő néma monológ
megszűnt a külvilág nincs ami rejtsen
pedig a liget csupaszkodó fái állnak sorfalat
a továbbsodródó magánynak
szökni nincs hova és értelme sincs
veszélyt rejt az ősz veszélyt rejt minden pillanat
az elszalasztott alkalmakat vissza nem hordja senki
túl békések vagyunk beletörődők
szemernyi rést keresünk a titkok sűrűjében
továbbálmodjuk az ismeretlent és kacsázva döcögünk
előre a tolókokocsik közt lassan – örökös késésben

28

Vasas Tamás

Titsztán vissza a mexikóira

a mexikóin felirat: „hajrá, vasas”

de én összeesek, a herminában
térek magamhoz

álmaim nője, profi pornós,
vért ad nekem

most csak engem néz
és körülötte senki más

nem érzem a ruháimat

így azt sem tudom,
maradt-e cigim

pedig megkínálnám vele

érdekesség továbbá,
hogy amíg itt van,
nem bántom a pókokat,
pedig van bőven belőlük

nagy a vihar odakint,
de én most örülök neki

aztán egyszer majd...

talán tisztán vissza a mexikóira

29

Galambjaimról

egész éjjel a kulcsokat kerestem

végül sikerült kiszabadítanom
az összes galambot

mohón vetették rá magukat a felkelő napra

verdesve, csak úgy tomboltak bennük
a felszabadult ikarosz-hormonok

sorban tűntek el a szemem elől

az ébredő fény felfalta őket

és én most szomorkodom,
mert igazam lett,

igazam lett, hogy valóban
csak erre vágytak

őket nem fogja bántani a nap közelsége

a pottyantósba dobtam a kulcsokat,
bementem a házba, lefeküdtem
és örökre magamra húztam
a takarót

Flipper

a roger nyúl a pácban-t nézzük
mintha folyton elfogyna a nápolyi
mintha folyton kijárnánk cigizni
mintha nem is töltöttünk volna
régi nyarakon heteket itt
mintha roger nyúl mindig
beleesne a löttybe,
pedig nem esik bele
mintha folyton eldugulna
utánam a wc
mintha te mindent előre
látnál ami a házban történik
mintha egy utolsó 100-as
lennék a zsebedben
flippergépben végzem majd
és csak nosztalgia marad
a nápolyi, a cigi, a lötty,
a wc, roger nyúl és a pác is
aztán csak annyi, hogy
mi ütött belénk már megint

Villányi G. András

Szőnyeg rojtja

olyképp e földön
mint a szőnyeg rojtja
vagy fövényen a homok
nem önmaga se más
rugdalják tapossák
a talpaktól alig külön
együtt fáj a múlás

velük hal és születik
mindennel egy
mégis más

Mennykalitka

vasabroncson mennykalitka
pokolméhben lóg alája
ha akad ki mégis idevágynak
át kell ússza a poklot odáig

Vesztes szelvény

3/4 4-kor ébreszt. Megvan a technikája, egyszer kifizyeltem, amikor csak színleltem az alvást. Lendületet vesz, helyből felugrik, mind a négy lába egyszerre emelkedik el a földtől, és teljes testtel a mellkasomra ugrik. Én akkor felkelek. Leviszem sétálni.

Amint visszaérünk, labdáznom kell vele. Sok labdája van. Kis sárga labdák. Eldobom őket, visszahozza. De mindegyiket csak egyszer hajlandó. Ha ugyanazt másodszer dobom el, erősen ugat. Az nem jó, arra felébredhet a feleségem. Így aztán eldobok egy olyan harminc-harmincötöt. Amennyi csak van. Amikor látja, hogy nincs több, összeszedem őket. Kezdem előlről. Ebből lemegy így néhány sorozat. Harminc perc a labdázás, utána következik a száraz táp elfogyasztása.

Ehhez előtte kígyóuborkát kell felkockáznom. Mindig van otthon, mert rendszeresen vásárolok. Felkockázok egy maroknyit, hozzáveszek ugyanannyi száraz tápot, és akkor jön az, hogy Frigyes, helyedre. Először nem reagál. Ez is egy szokásos műsor. Aztán mégis leül, én pedig elmegyek a szoba legtávolabbi pontjára. Odahívom. Nem jön. Erélyesebben szólok, akkor elindul. Fut, fut, fut, leül előttem. Kezdem adni a kígyóuborkát és a száraz tápot. Az uborkát imádja, a tápot kiköpdösi. Elköpi a piczába, messzire. Összeszedem, próbálom adni újra. Van az a pont, amikor megfogom a fejét. Tudom, melyik az a szög, amelyikben bele tudom tenni a szájába. Néha ráharap a kezemre.

Mikor ezt lenyomtuk, vizet kap. A feleségem szerint csak az Evian jó neki, ezért az is van mindig otthon, hiszen vásárolok. Egyszer megkívántam magam is, de az Eviant csak a kutya ihatja. A baj az, hogy általában nem kéri. Jön az itatásos műsor. Az sem könnyű, az sem gyors. Trükkökkel kell élnem. Ha megvan, főzni kezdek. Fél 9 felé lefekszem pihenni.

A feleségem dél előtt nem nagyon ébred. Előtte viszont 11-kor már adnom kell Frigyesnek a kaját. Variálom a húsokat. Marha, disznó, csirke. Van, hogy három napra előre megfőzök. Azt a feleségem nem szereti, jobban örül, ha frissen készítem az ebédet. Frigyesnek egyébként vegetáriánusnak kellene lennie, mert beteg a hústól, de mértékkal azért kaphat. Mindennap kap, de csak keveset. Probléma, hogy a feleségem jutalom gyanánt időnként titokban dob neki ilyen-olyan húsdarabokat, amit persze letagad. A kutya azonban néha rosszul lesz. Olyankor is én leszek lebaszva.

Jófogáson találtuk néhány éve. Volt egy halom állat. Frigyes ugatott a legrettenetesebben, a feleségem mégis úgy döntött, ő kell nekünk. Mondtam mindjárt, hogy nekem biztos nem, én semmiképpen nem fogom sétáltatni. Azt mondta, jó, majd ő. Aztán máshogy alakult. Kizárólag én viszem le. Sajnos egész nap ugat. Otthon is, kint is.

11 körül megeszi a főzött kaját. Felöntöm neki vízzel vagy zöldséglével, ami mindig van otthon, mert vásárolok. Mikor kilefetyelte, mászkálni kezd,

a szájában valamelyik plüsstacskójával. Van négy-öt ugyanolyan. Pontosan olyanok, mint ő. Van, amelyik élesen sípol, amikor ráharap. Ha az kerül a szájába, akkor nyüsztítve rohangál fel-alá, el akarja rejteni. Nem tudtam még megfejteni, mi van emögött.

És akkor lassan kijön a feleségem. És kezdődik az örület.

Miért nincs normális kaja. Mindjárt elfogy az Evian. Megint nem vettem kakaós csigát. Van, hogy veszek, de ez önmagában nem elég neki, nem lehet akárhol vásárolni. Van egy konkrét pék, ahová valahogy el kell jutnom a reggeli zúrzavarban. És azzal sem elégedett mindig.

A déli sétáltatáskor nem megyünk messzire, általában az utcát se hagyjuk el. Utána lepihenek. Igyekszem csendben feküdni. Néha elnyom a buzgóság, de félóránál tovább még soha nem tudtam aludni, mert a feleségem felébredt. Hol van a bármi. Ez, az. Étél, ital. Mosogató. WC-papír. Magyaros vajkrém, bazdmeg. Petrezselyem. Vagy bármi. Frigyes is kaparja már az ajtót, de csak négykor kap újra enni. Az már egy másik menü. Mert főznöm kell délutánra is, pépesítenem kell neki a feleségem által kijelölt időben.

Ha nyaralunk, ugyanez megy. Ébren lévő feleségemmel súlyosbítva. Cipelnem kell őt egyik kávéházból a másikba. Van egy olyan szokása, hogy vita esetén kiugrik az autóból. Városban gyakran csinálja. Külföldön is akár. A lámpáknál, mikor pirosban állunk. Kiugrik, és akkor zöldre vált. Mi a faszt csináljak? Autópályán is gyakran nyitogatja az ajtót. Több ismerősöm tapasztalta ezt már, mély megrökönyődéssel. Mostanában ritkábban műveli ezt, mert már nem nagyon beszélgetünk, így kevesebb dolgon tud megsértődni.

Egy hónapja kaptam tőle egy szabad estét. Biztos hosszabban akart beszélgetni valakivel a hátam mögött. Kihasztnáltam a lehetőséget, elmentem egy régi barátom koncertjére. Tudtam, ez mivel jár: aznap nyilván nem sétál este a kutya. Igyekeztem késő délután levinni, csak utána indultam el.

Dürer-kert. Ott voltam időben.

Jegyet vásároltam egy terem előtt. Csakhogy nem tudtam, hogy ott több koncerthelyszín is van. Láttam én, hogy ismeretlen emberek játszanak, gondoltam, az előzenekar. Nyomták a metált. Fanyar iróniának éreztem, mennyire másféle zene ez, mint amilyent régi barátoméék játszanak, vajon miért rakták össze őket ezekkel, és furcsa volt az is, hogy senki ismerőst nem látok a régi időkből. Hosszasan muzsikáltak, ami kezdte megviselni az állóképességemet. Úgy tűnt, soha nem lesz vége.

Egy idő után gyanakodni kezdtem. Lassan rájöttem, hogy másik teremben vagyok. Addigra azonban már elmúlt éjfél. Kimentem a büfébe, lehúztam két deci unicumot. Annyira tele volt a fejem adrenalinna, hogy meg sem éreztem. Semmi nem történt. Másnap gratuláltam SMS-ben a barátomnak. Kérdezte, miért nem vártam meg a végén. És hallgattam a feleségemet, aki lehordott a sárga földig. Úgy ítélte meg, hogy az éjszaka folyamán részszégre utaló horkolást mutattam be.

Azt gondoltam, másnap megjutalmazom magam, bementem egy lottózóba, vettem két tippmix-szelvényt. Estefelé kezdtek érkezni az eredmények, próbáltam titokban nézni a telefonomon, nehogy a feleségem észrevegye. Szeret

belenézni, mit olvasok. Az első szelvény hamar elment, de a másikkban okkal bizakodtam. Ötös kötést játszottam. Az első négy meccs bejött. A negyedik necces volt, az volt a tippem, hogy a Fehérvár-Honvéd meccsen mindkét csapat gólt lő. Ez az utolsó percek egyikében abszolválódott. Már csak a legsimább volt hátra. Valencia-Levante. Egyes. Nem volt rá nagy szorzó, de összeadódva a többivel elég szép összeget tett ki.

Adta a meccset a tévé. A feleségem telefonon beszélt valakivel, éppen engem szidott, de legalább nézhettem az adást. Az eredmény sokáig 0-0 volt. Kezdtém idegeskedni. Kiállítottak egy levantést. Kicsit örültem, de nem mutathattam, mert a feleségem a szeme sarkából is képes figyelni. Aztán a 83. percben végre gólt lőtt a Valencia. Jó, megvagyok. Nem lehet baj, a Levante át se megy a félpályán. Nem ment, addig. Akkor viszont támadni kezdett. Viszont nagyon gyengén, még csak helyzet sem alakult ki. Öt perc hosszabbítást jelzett a bíró. Érthetetlenül sokat, semmi ok nem volt rá.

94.50-nél szabadrúgást kapott a Levante. Messze a kaputól, sorfalat sem állított a kapus. Szarul ívelték fel, simán kigurult a labda, nem ért bele senki. Viszont elesett valaki a tizenhatos vonalán. Újabb szabadrúgás. Rég letelt az idő. A feleségem ekkor fejezte be a beszélgetést. Társalgást kezdeményezett velem. Pontosabban leküldött kutyát sétáltatni. Mondtam, pillanat, megvárom a meccs végét. Nem értette, hiszen nem szoktam ilyesmit nézni. Gyanút fogott. A szabadrúgást még mindig nem végezték el. Állt a játék, a bírót mutatták. Rosszat sejtettem. És igen. Rászóltak a fülére, hogy a szabálytalanság a 16-oson belül történt. Tizenegyes. Közömbös arccal figyeltem a történéseket, mint akinek semmi köze hozzá.

34

Az egyetlen Levante-kapuralövésből, a tizenegyesből született az egyenlítő gól. 98.20-nál. Szerintem egyébként nem történt szabálytalanság. Mindenesetre nem bosszankodhattam látványosan, pedig csaknem húszezer forint ugrott. Lett volna némi zsebpénzem. Vittem le a kutyát. A szokottnál is nyugtalanabb volt, hangosan ugatott, egy kerítés mögül el is küldtek a picsába a kibaszott tacsómmal együtt.

Időnként elgondolkozom, nem kéne-e csinálnom valamit. A feleségem keres elég pénzt, de esetleg nekem is lehetne. Persze nyilván nem engedné, ahhoz el kellene mennem otthonról. Meg hát mi lennék? Bohóc? Nem vonz a cirkuszművészet. Nem érzek affinitást hozzá. További gond, hogy nagyon rossz bohóc lennék. Nem kedvelnének a gyerekek. Én sem kedvelem őket.

Talán az állatokkal kéne kezdenem valamit. Értek a nyelvükön. Frigyes is életben van még. Lehetnék állatkerti gondozó. Etetéskor kanyarodnék a szalmakazlas kocsival. Kellenék, ha ellik a zebra. Vagy a bölény. Egyméteres feje van. Biztosan nagyokat szarik. Ahogy az elefánt is, viszont az legalább okos. Jóban lennék. Intelligens. Nem eszik állatot.

Fontos dolog az intelligencia. És a türelem. Magam is gyakorlom nap mint nap. Ha meggondolom, a feleségem léte az emberiség kebelén tulajdonképpen azon alapul, hogy az emberek toleránsak. Az elefántok nem feltétlenül, ám felismerik a jó szándékot. Őket vállalnám. De mi van, ha átraknak vízilógondozónak? Mondjam, hogy nem tudok úszni? Szeretem a majmokat, de

attól még a krokodilt nem. Az nem úgy megy, hogy állat-állat. Betehetnek a rovarházba. Hogy mehet ez? Hova osztanának?

Vajon hánykor kel egy gondozó? Előbb, mint 3/4 4? Hajnalban lehet az etetés, akkor vadásznak a természetbeli állatok. Kivéve talán a lepkéket. Vagy a cserebogarakat. Beoszthatnak a tigrisekhez is. A varánuszokhoz. A tarajossül-fürdetés hogy megy? És a kígyóetetés? Bedobsz valamit, aztán visszahúzd a kezedet? És ha megmar? Kicsit elbambusz, és jön a kiráлыпiton. Bár ilyen híreket ritkán hallani azért. Vagy legyenek én az igazgató? Az egyszerűbb. De felelősség, az meg nem nekem való.

Pár hónapja, a tél közepén Frigyes szerelmes lett. Éjszaka óránként kellett levinnem arra a pontra, ahol találkozott Patríciával, a fekete uszkarcsajjal. Persze nem volt ott 1-kor, 2-kor, 3-kor, nyilván aludt, mint minden normális kutya, de ezt Frigyes nem tudhatta. Kénytelen voltam levinni, folyamatosan ugatott. Mínusz tíz fokok voltak. Erős havazás. Mentünk, hazabattyogtunk, egy óra múlva indultunk megint. Ez két hétig tartott. Napközben aztán találkoztak. A gazda elmondta, hogy ivartalanították a kis szukát, de csak félig sikerült. Őt nem érdeklik a fiúk, viszont áltüzel. Ez is elmúlt valahogy.

Fél 4. Az ablak nyitva, kellemes hűvösség szellőzteti az utcát. Hársillat dől be. Nemsokára érkezik Frigyes. Csukott szemmel várom, nem áruлом el neki, hogy ébren vagyok, hadd örüljön, amikor rám ugrik. Talán ez az egyetlen boldogsága az életben.

páratlan oldal

35

www.es.hu

IRODALMI ÉS POLITIKAI HETILAP

**Kattintson
a www.es.hu-ra!
SMS-sel is
előfizethet!**

PUBLICISZTIKA,
FEUILLETON,
PRÓZA, INTERJÚ,
VERS, VISSZHANG,
KÖNYVKRITIKA,
MŰBÍRÁLAT,
GALÉRIA

Szomáli gyerekeink

Lucának

Így szoktuk emlegetni őket: szomáli gyerekeink. Nosztalgiával és szeretettel gondolunk rájuk, pedig elhagytak minket, mielőtt ténylegesen a mi gyerekeinkké lettek.

Majd negyedszázada – ahogy most a régi naptáramban utánaéztem –, egészen pontosan '96. március 14-én, csütörtökön dél körül beléptem az SZDSZ székesfehérvári irodájába. Bent, mint mindig, most is többen – öten-hatan – nyüzsögtek, fecsegték. Köszöntem, köszöntek, de nem foglalkoztam velük. A titkár asszony hívására jöttem, a másnapi ünnep és a hosszú hétvége előtt még alá kellett írnom néhány sürgős levelet. Akkoriban elnöke voltam a szövetség megyei szervezetének. Miközben Gabikával intéztük dolgunkat, nem figyeltem, de fél füllel azért hallottam, hogy mögöttem valamilyen gyerekekről folyik a szó. Aztán hirtelen megütött valami: – Hogyan? – kérdeztem feléjük fordulva. – Kommandósokkal, gyerekeket? Hova? Miért? Korábban nem találkoztam a fiatalemberrel, aki elmondta, hogy a ferihegyi reptér tranzitjában őriznek egy ideje négy fekete gyereket Szomáliából. Menedékjogot kértek, ezt az illetékesek elutasították, s már napokkal korábban megpróbálták őket repülőre ültetni, de akkor nem szálltak föl rá önként. Legközelebb vasárnap, 17-én indul gép Damaszkuszba, s akkor kommandósok fogják föltenni őket. A fiatalember – Ill Márton, egy emberi jogi szervezet munkatársa – szerint civil szervezetek mindent megtettek, megpróbáltak ennek megakadályozására, de hiába. – Már csak az segítene – tette egy reménytelen sóhajtással hozzá –, ha valaki örökbe fogadná négyüket! – Valaki? – ma sem tudom, hogyan szaladt ki minden vacillálás, fontolgatás nélkül belőlem. – Én örökbe fogadom a gyerekeket! – A többi ment magától: csütörtök volt, másnap ünnep, aztán szombat, és vasárnap megy a gép! Azonnal sürgős faxüzenetet küldtem a belügyminiszternek, Kuncze Gábornak, jelezve szándékomat, s kérve ezért az intézkedés felfüggesztését. Így kezdődött.

Hazaérve Mártát hívtam. Pesten volt éppen, idős, beteg édesapjánál. Mint-ha valami egészen közömbös ügyet említettem volna, úgy hallgatott, mintha a legmindennapibb történetről számoltam volna be, még csak nem is kérdezett. Aztán csak itthon mesélte el, a váratlan családgyarapodással nem akarta megzavarni édesapját, aki élénken érdeklődött, hogy miért kerestem. Alig tettem le a kagylót, megcsörrent a telefon: a Belügyminisztérium államtitkára – akkor is, azóta is kedves fehérvári barátom –, Világosi Gábor keresett. – Megőrültél? – hallottam, s a hangjában éreztem a tökéletes elképedést. – Egyáltalán, hogy gondolod, tudod, mibe léptél bele? – Csaknem felnevettem a felismerésen, hirtelen lépésemmel akaratlanul micsoda és mekkora zavart

okoztam. Világosi értetlensége leginkább derűt váltott ki belőlem. Megéreztem, hogy nyertem: a gyerekek maradnak. A hogyan tovább abban a percben nem izgatott. Kimentem Márta elé a buszpályaudvarra.

Világosi nem tudta, hogy mennyire találó volt a kérdése. Az államigazgatás zavara ugyan csöppet sem érdekelt, de amikor elküldtem levelemet és mellékelve a hivatalos, tanúk által hitelesített nyilatkozatot a belügyminiszternek, valójában azt sem tudtam – meg nem is próbáltam vagy akartam – mérlegelni, hogy személyesen milyen és mekkora terhet vállalok. Ugyanakkor – és ennyi idő után tényleg elfogulatlanul – visszagondolva ma sem látom akkori önmagamot felelőtlennek. Abban a pillanatban szomorú fejrázással sajnálkozni lehetett volna, vagy tenni valamit. Az első valahogy nem jutott az eszembe.

Amikor hirtelen mozdulattal beléptem a sorsukba, túl azon, hogy gyerekek, akik bajban vannak, semmit sem tudtam róluk. Lassan kiderült, nem testvérekről és nem is kicsinyekről van szó. A három lány és a kamasz fiú különféle utakon-módokon indult világnak Szomáliából, egy olyan országból, amely akkor már hosszú ideje tökéletes anarchiába süllyedt. Ténylegesen regnáló kormánya sem volt, miközben különféle hadurak seregei kergették erre-arra egymást, nem kímélve persze az útjukban talált ártatlan civileket sem. A négy gyerek Szíriában, Damaszkuszban csapódott össze. Ott karolta föl őket egy ugyancsak szomáliai férfi, akinek letelepedési engedélye volt Olaszországban. Ez az úr aztán – mintha övéi lennének – négyük nevét beírta a saját útlevelébe. Így jutottak el repülön egészen Milánóig, ahol a hatóság leleplezte a csalást, a csapatot pedig visszairányította arra, amerről jöttek. A magyar hivatalosság úgy látta, hogy eleget téve az olaszok döntésének, más dolga nincsen, mint az itt „tranzitáló” és Magyarországra be sem lépett (!) utasokat egyszerűen csak továbbítani Damaszkuszba. Így azt sem gondolták, hogy foglalkozniuk kéne a gyerekek menekültjogi kérelmével, s az olaszokra hivatkozva a fellépő civil szervezeteket is sajnálkozva lerázhatták. Nem hiszem, hogy a miniszter úrhoz címzett rövid nyilatkozatom többet nyomott volna a latban, mint a civilek korábbi próbálkozásai, akár a gyerekek saját kérelme: egyedül a szokatlanságával lephette meg a hivatalt. Erre nem volt készenlétben semmilyen válasza. A kis csapatot akkor az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának költségén ideiglenesen a Vöröskereszt által fenntartott otthonban helyezték el. Papírt nem láttam, de valahonnan azt tudtam vagy hallottam, hogy maradásukat – bár nem emlékszem, hogyan, kik és miért? – először április 8-ig engedélyezték, s ezt később június 17-ig meghosszabbították.

Mártával először – amint ezt régi naptáramban látom – március 21-én nyílt lehetőségünk a meglátogatásukra. Az otthon vezetőnőjét kellett keresnünk, aki már tudott rólunk. A gyerekekkel egy meghatározhatatlan funkciójú helyiségben találkoztunk. Emlékemben úgy él, mint egy belső folyosó. Ajtók, ablakok nyíltak rá, időnként mellettünk, mögöttünk áthaladt valaki, érezhető csodálkozással figyelve, hogy mi történik itt. A hely, az intézmény láthatóan nem úgy volt felszerelve, berendezve, mint ahol az ideiglenes lakók néha külső látogatókat fogadhatnak. Valahonnan székek kerültek, s

ültünk – kölcsönös zavarban – egymással szemben. Fehérvárról bennünket Edit, a Szadesz szervezőtitkára hozott föl autójával, a beszélgetést is ő indította. Bemutatott minket, nem is röviden, de nem tudnám fölidézni, mit mondott. Márta is, én is ámultan a gyerekeket néztük: most és itt – látva őket, és hallva, ahogyan egymást közt ismeretlen nyelvükön gyors szavakat váltanak – lett valóságossá annak a leírt néhány sornak a súlya, amit alig tíz nappal korábban a miniszternek küldtem.

Négyen voltak. A legidősebb lány, Sophia tizenhét-tizennyolc, a fiatalabb Hodan tizenhat-tizenhét, a harmadik, Amina tizennégy, a kisfiú, Ahmed tizenhat éves. Irataik nem voltak. A föltűnően kedves, kifejezetten finom kiállású, ugyanakkor határozott és magabiztos Hodan tolmácsolta a beszélgetést. Egyértelműen ő képviselte a csapat érdekeit. Jól beszélt angolul. Később kiderült, Amina is ért, gyengébben beszél is angolul, sőt ráadásként olaszul is. Kettejük viselkedéséből, egész megjelenésükből, gesztusaikból érezhető volt, hogy művelt családi-társadalmi közegekből érkezhettek. A lehangosabb Ahmed, az örökké eleven, sokmozgásos kamasz, láthatóan szerette magára vonni a figyelmet. Nem beszélt nyelvet, mégis – négyük közül – ő „szedte föl” és használta először a megismert magyar szavakat és kifejezéseket. A legcsöndesebb – és a legelesettebb – Sophia volt. A többi gyerek sem könnyen értette a szavait, mert valamilyen törzsi nyelvet vagy nyelvjárást beszélt. Öltözködésében a lányok közül ő tartotta magát a legszigorúbban az iszlám előírásokhoz. Hodan is kendőt hordott a fején, de valahogy úgy, mintha annak egyetlen valós célja finom arcélének a hangsúlyozása volna. Hármuk közül Amina kevésbé sem alkalmazkodott bármilyen külső elváráshoz. Göndör haja szabadon hullámozott, néha egy fejrándítással vagy határozott kézmozdulattal igazította helyre, ruhaviseletét pedig akár európainak is nézhettük – talán kicsit vidékies kiadásban.

A gyerekek arcán – főleg a lányokén –, gesztusaikban, a megfontolt szűkszavúságban, ahogyan Hodan tolmácsolásában szóltak magukról, a látogatás egész idején volt valami félsz, valami óvatos figyelem és feszültség. Ez később sem oldódott föl tökéletesen: veszélyekkel, számunkra nem ismert kalandokkal teli vándorlásuk során megtapasztalták, hogy mindig vigyázzanak, hogy mindig mérlegeljék, kiben, miben, meddig bízhatnak, hogy úgy igazán soha senkinek sem adhatják ki magukat.

Március végétől aztán hétről hétre felkerestük a gyerekeket. Vittünk gyümölcsöt, édességet, Márta süttött is nekik, aminek különösen örültek. Kezdték megszokni bennünket. Igen, kerestem a megfelelő kifejezést, és ez a helyes, kezdték megszokni. Valójában – minden találkozás után ezzel az érzéssel távoztunk – nem tudták, hová tegyenek bennünket. Talán nem gyanakodtak, csak egyszerűen nem értették, miért foglalkozunk annyit velük. Egy hónap után – az otthon vezetője is láthatta: „megbízható személyek” vagyunk – lehetőség nyílt, hogy eleinte egy-egy órára, később egész napra is magunkkal vigyük őket. Első alkalommal villamoson a pesti belvárosba mentünk. Végigmutogattam nekik egykori iskoláimat, amelyek padjait, lépcsőit az elemitől az egyetemig koptattam. A személyes emlékeimmel való

találkozásnál számukra persze fontosabb volt maga a séta, az utcák eleven élete, a látvány, és leginkább a szabadság, hogy végre kiléphetnek a négy fal közül. '96 nyarán egy-egy színes bőrű idegen föltűnése már nem volt teljesen szokatlan – mint akár csak néhány évvel korábban is – a pesti utcán. Az ősz hajú házaspár négy fekete gyerekkel azonban mégis érdekesnek bizonyult. Nem kevesen fordultak meg utánunk, szembejövő idegenektől sok kíváncsi pillantást és kedves mosolyt kaptunk. Véletlenül sem találoztunk egyetlen rossz megjegyzéssel sem. Az egyetemi templomnál botlottunk a közelben lakó szobrász barátunkba. *Művészek? Honnan?* Mártával egyszerre és derűsen vágtuk rá, *a gyerekeink!* Gyula még akkor is ott állt a járdaszélről figyelve, amikor mi a Károlyi-kert bejáratához értünk.

Párszor cukrászdába, egyszer-egyszer vendéglőbe is elvittük őket, ahol kifejezetten szerényen, jól nevelten viselkedtek. Az ételben nem válogattak, egyedül arra figyeltek, amire mi is ügyeltünk, hogy a tányérjukra ne kerüljön sertéshús. A beszélgetések szinte mindig csak akörül forogtak, amivel éppen találkoztak: a látvánnyal, tárgyak, étek nevével, napsütéssel, esővel, széllel, a napi történesekkel, és soha a múlttal. Nem faggattuk őket, vártuk, hogy egyszer kinyíljanak.

Kora nyári, meleg napon másztuk meg a Gellért-hegyet. Amina, Hodan és Ahmed felszabadultan, hangosan élvezték a kirándulást. Előreszaladtak, mutogattak, nevetve keringtek körülöttünk. Sophia nem tartott velük. Hangját se igen hallottuk. Most is a csaknem földet verdeső, sötét ruhájában volt, amely feje búbjától a sarkáig egész alakját betakarta. Ezt a szinte a csador szigorúságát idéző öltözetet a fejéről az álla alatt keresztbe vetett, a dereka alá omló széles, hófehéren ragyogó kendő vagy sál oldotta megszokhatatlan idegenségében is elegánssá. Csöndesen lépkedett mellettünk. Márta kezét fogta végig, mint máskor is közös sétáinkon. *Mama* – ezt az egyetlen, halkán kimondott szót hallotta egyszer Márta a csaknem felnőtt lány szájából. Ránézett, de tekintetük nem találkozott. A szó nem neki szólt.

Dunai hajókirándulásra kísért el bennünket egy rokon leány. Korban is közel állt a gyerekekhez, kiváló angolos, s mellette igazi cserfes szája is volt. Reméltük, neki talán inkább megnyílnak. Szeles, kicsit hűvös, de napos idő volt. Márta és Sophia egy idő után be is húzódtak a hajó belsejébe. Mócikánk és a másik három gyerek azonban kifejezetten élvezték a fedélzet tágasságát, a friss levegőt s a partok lassan úszó-változó látványát. Igyekeztem háttérben maradni. Végig a közelükben álltam, sétáltam vagy éppen üldögéltem. Kiosztottam a szendvicseket, amelyeket Márta készített az útra, a büféből üdítőket, ásványvizet hoztam. Kiszolgáltam, de nem zavartam őket. Móci ma is jó szívvel emlékezik a gyerekekre, akik kedvesek voltak, érdeklődően udvariasak, de magukról semmit sem árultak el még a Ferihegyen vagy a vöröskeresztes otthonban történekről sem.

Hallgatásuk jege aztán egy állatkerti látogatáskor repedt föl valamelyest. Ahmed szájából hangzott föl a lelkes kiáltás – éppen valamilyen kecskék kifutója előtt haladtunk –, amire a lányok is hasonló lelkes örömmel reagáltak. Én bizony még ma sem tudom, mifélek voltak ezek a kecskék, de Hodan

és Amina szinte egymás szavába vágva kezdték magyarázni, hogy náluk, Szomáliában élnek ilyenek!

És akkor végre mesélni is kezdtek, főleg állatokkal esett kalandokról, de közben otthoni világukból, életükből is föl-fölcsillant valami. Amina mögött úszás közben egyszer egy víziló tűnt föl a folyóban, ehhez kapcsolódva árulta el, hogy egyébként korosztályában bajnokságot is nyert. Nem emlékszem minden történetre, de nem feledem, váratlanul Sophia is beszédes lett. Hodan tolmácsolásában mesélte, hogy esténként mindig gondosan kell zárni a falu kapuját (?), mert bizony előfordult, hogy éjjel oroszlán ragadt el kicsi gyermeket valamelyik házból. Ekkor tudtuk meg, hogy Hodan angol, Amina pedig olasz iskolába járt, és hogy az előbbinek nagy vágya, hogy belsőépítészetet tanulhasson. Nem sok, de Mártával ennek is nagyon örültünk.

Márciusban tett nyilatkozatomra nem kaptam hivatalos választ. Az áprilisi, majd júniusi határidőről is majdnem csak szóbeszédből értesültem, ma sem emlékszem, kitől hallhattam erről. Mártával nem nyugtalankodtunk, de azért szerettük volna tudni, hogy hogyan áll az ügyünk. Lapozva a régi naptárat, látom, hogy március végén, pontosan 29-én érdeklődtem Világosi barátomnál. Megnyugtató, hogy a kérésemet és a nyilatkozatot további ügyintézésre átadták az illetékesség szerinti Igazságügy-minisztériumnak. Tőlük kapok majd tájékoztatást, de ő is utánaéz a dolognak. Másfél hónap múlva, május 16-i kelettel kaptam meg az igazságügy levelét, amelyben arról értesítettek, hogy az ügyet április 22-én továbbították a Népjóléti Minisztériumhoz. „Remélem – írta az illetékes főosztályvezető –, hogy a Népjóléti Minisztériumtól most már hamarosan megkapja a szükséges tájékoztatást.” Ez volt az egész történetben az első és máig az utolsó hivatalos papír, amelyet láttam és a kezemben foghattam.

Az akták minisztériumi vándorlásától függetlenül – nem is különösebben figyelve rá – készültünk a gyerekek fehérvári fogadására. Láttuk, hogy a vállalt feladat megoldása nem lesz könnyű. Marci, egyetlen fiunk éppen ekkoriban kezdett Pécssett önálló életet. Egy gonddal kevesebb, de négygyel több! Nem baj – mondtuk –, szerényen, de menni fog. Barátok meg közeli, távoli ismerősök közt terjedt a hírünk. Hihetetlen, hogy mennyi és milyen természetes segítőkészséggel talákoztunk! Nem győztük köszönni és úgy háritani, hogy senkit, még véletlenül se, meg ne bántunk. A vöröskeresztes otthonban tett első látogatás után világossá lett, hogy a nagy, csaknem felnőtt gyerekek – akik nem is testvérek, s a három lány mellett egy fiú is van! – elhelyezésére a mi lakásunk bizony alkalmatlan. A véletlen szerencse hozta, hogy a mellettünk lévő ház velünk csaknem szomszédos lakásából egy kis család másik, távoli városba volt éppen költözőben, s ide albérlőt kerestek. Az albérlés költségét az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága vállalta. Velük, pontosabban a budapesti hivatal diplomata főnökével, Philippe Labreveux-vel április vége felé Konrád György hozott össze bennünket. Konrád önkéntes támogatóink egyikeként ezzel a kapcsolattal a legnagyobb segítséget nyújtotta. A svájci diplomata, Labreveaux nagykövet úr aztán több alkalommal is fogadott minket Mártával. Kapcsolatunk mind személyeseb-

bé vált, s maga is többször ellátogatott hozzánk. Vele abban állapodtunk meg, hogy július elsejével Fehérvárra költöztethetjük védenceinket. Ezután fordultam a gyerekek gondjával a város – egyébként akkor is fideszes – vezetéséhez, ahonnan szintén megértő támogatást kaptam. Naptáramban látom, május 6-án beszéltem meg Balogh Ibolya jegyző asszonnyal, hogy a négy fekete fiatalnak – velük személyesen egyeztetve – ideérkezésük után keresnek megfelelő iskolát. Azt is ígérte, utána néz, hogy július elsejétől az iskolakezdésig tartó két hónapra ki tudná vállalni a nyelvi előkészítésüket. Igen – mondtuk egymásnak –, addig is, és még ha ez igazán kevés is, de kapjanak valami alapot!

Május 27-én, pünkösd hétfőjén vonattal hoztam Fehérvárra a gyerekeket. Úgy gondoltuk, hogy mielőtt véglegesen ide kerülnek, fontos, hogy valami képük legyen erről a Budapesthez közeli városról. A vasúttól az előtte nyíló parkon, majd át a Gyümölcs utca platánsorán a Budai útra fordulva értünk gyalogosan a barokk belváros határára. Mi ennek is a közepén, a Városház tértől észak felé hajladerozó Jókai utca egyik öreg, földszintes házában éltünk. A hosszú, nyáriasan meleg, napsütötte hétvégére kiürült a város. Ma végig a Fő utcán, a szélesen elterülő, sokfelé nyíló Városház téren és tovább, lefelé a Kossuth Lajos utcán – arra, amerről érkeztünk – egészen a Szemináriumi templomig vendéglők, kávézók, cukrászdák váltják egymást. Akkor alig néhány létezett, s ünnepnapokon a belváros teljes csöndbe burkolódzott. A négy, Szomáliából indult, sokat látott és megélt fiatal ezzel a fajta békével, az épített környezet barátságos, emberi léptékű arányaival korábban se otthon, se hosszú, ide vezető útjában aligha találkozhatott. Bámészan figyeltek, egymáshoz sem sokat szóltak, nem is kérdeztek. Miközben magyaráztam, mutogattam a várost, éreztem, ők szoronganak! A mindig eleven Ahmed csöndesen baktatott mellettem. Láthatólag csak arra figyelt – mint máskor is –, hogy lépteinek hosszát, ütemét az enyémmhez, a férfiemberéhez igazítsa.

A kapun belépve Buksi, öreg tacsónk szaladt – valódi rémületet okozva – vidám csaholással elénk. Buksi létezése nem volt titok, gyerekeink mégis megijedtek tőle. A kutya házias közelsége idegen volt számukra, s a lányok végig igyekeztek magukat távol tartani tőle. Ahmed azonban – eleinte óvatosan, hasonlóan egy kíváncsi kisgyerek félős próbálkozásához –, engem figyelve, maga is simogatni kezdte, a délutáni sétánál pedig már a póráz is elérte tőlem, s büszkeségtől ragyogó arccal vezette Buksit az utcán.

Márta ebédrel várta a társaságot, a kicsi, szobányinál alig nagyobb – a Városi Képtárával közös – belső kertben tálalt. Bár ünnepnap, de hogy hétfő, a képtár zárva volt, így senki sem zavart bennünket. Kettőnk halványodó emléke szerint marhapörkölt volt az egyik fogás, végül pedig frissen sütött túrós táska. Az ebédnek egyértelmű sikere volt. Akkor úgy tűnt, a leendő elhelyezésük a szomszédos, önálló lakásban is tetszésükkel találkozik. Beszélünk róla, hogy a költözésükig még egy teljes hónap van hátra, de ezalatt is lesz még újabb alkalom az idelátogatásra, a körülményekkel és itteni barátainkkal való ismerkedésre is. Közben arra is lesz lehetőség, hogy egy napra

Pécsre utazzanak: Marci fiunk szerette volna megismerni és vendégül látni – ahogyan telefonon mondta – *fekete testvéreimet*. Délután sétálni mentünk az addigra kissé megelevenedett belvárosban. A székesegyház mögötti kis téren, az akkoriban nyitó olasz kávézó teraszán fagyaltoltunk. Volt valami kedvesen mulatságos a csodálkozva ránk nyíló pillantásokban. Nem voltunk idegenek ebben a közegben, nap mint nap láttak az utcán, a templomban, a piacon vagy a múzeumban, ahol dolgoztunk. Nem mondták, de mintha csak hallottuk volna, amit gondoltak: „Nahát, a tanár úrék...!” Gyerekeinket még kikísértem az esti vonathoz. Vissza már egyedül utaztak.

Aztán fölgyorsultak az események. Mártának egy csereprogram keretében amerikai vendége érkezett, s ez sűrű, mindennapos elfoglaltsággal járt. Közben Marci jelezte, hogy barátaival mikor is várja a gyerekeket. Naptáramba nem jegyeztem föl az időpontot, de a június 16-át követő hét valamelyik hétköznapjáról volt szó. Nekem 16-án, vasárnap néhány napra Zadarba kellett utaznom hivatalosan. Az előző héten más ügyben Budapesten járva, a vöröskeresztes otthon vezetőjével is megbeszéltem, hogy a szomáliai fiatalok Pécsre fognak menni. Az útiköltséget Hodannak adtam át egy följegyzéssel, hogy mikor és melyik, Pestről induló vonattal várja őket a fiunk. Zadarba érkezve – ahogyan ilyenkor máskor is – este a szállodából fölhívtam Mártát, aki beszámolva az aznap történekről, sajnálkozva elmondta, hogy Hodan is telefonált, mert nem tudnak most Pécsre látogatni. Azt magyarázta Mártának, hogy az otthonban van egy terhes szomáliai asszony, aki belázasodott, és az ő ápolásukra szorul, ezért majd egy másik időpontot kell keresni az utazásra.

42

Zadarból június 19-én este érkeztem haza Székesfehérvárra. Szomáli gyerekeink ekkor már nem voltak a budai otthonban, s minden bizonnyal már Magyarországon sem. Azt a bizonyos dátumot, június 17-ét, a dátumot, amelyről hallottunk, de rég elfeledtük, a négy, sokat tapasztalt gyerek nagyon is komolyan vette. Nem akarták megvárni kommandósok érkezését.

Negyedszázad telt el azóta. Külföldi útjainkon sokszor, sokáig reménykedtünk, egyszer, valahol, valamelyikükbe belebotlunk. Ma rajtunk kívül a történetet csak az egykori belügyminiszter nem látszik elfeledni. Kuncze Gábor, ha találkozunk, mindig megkérdi: – És a fekete kisdedek?

Utószó

Az *Élj érdekes időkben!* minden szempontból különleges könyv: mintegy kétszáz fejezetből, fél oldaltól két-három oldalig terjedő, egymáshoz lazán vagy egyáltalán nem kapcsolódó írásból áll.¹ Ezt a műfajt Amerikában *vignette*-nek hívják, magyar szó nincs is rá. Úgy képzelem, Berend T. Iván, amikor reggelente felébredt, leült az írógéphez (ma már számítógéphez), megnézte a napi híreket Amerikában s szerte a világon (így Magyarországon is). S mielőtt nekiállt dolgozni az éppen megírandó monográfiáján, egy-egy *vignette*-ben leírta, ami minderről és saját életéről eszébe jutott. A kötetben keverednek önéletrajzi reflexiók, a tudós történésznek, szakmájának nagy kérdései (és kétségei), valamint – nagy perspektívából – a napi politikai kommentárok. Amikor a kötet szerkesztője, Kovács Lajos Péter – ha jól értettem, Iván javaslatára – engem kért fel ennek az utószónak a megírására, megtisztelve éreztem magam, egyben meg is riadtam. Én egy meglehetősen szűk területet művelő, empirikus szaktudós vagyok, hogy tudok hozzászólni ehhez a perspektívámat maghaladó, nagy ívű munkához?

Mégis úgy éreztem, el kell vállalnom a megbízást. Ivánnal életünk sok évtizeden át összekapcsolódott, idővel barátsággá mélyült (remélem, ő is így élte ezt meg). Bár nem voltunk mindig a politikai barikádok egyazon oldalán (ma mintha ugyanott lennénk), de egymásra mindig kölcsönös tisztelettel gondoltunk. Ráadásul most már mindketten túl vagyunk a nyolcadik évtizeden (Iván nyolc évvel idősebb nálam), mint a baloldali szociáldemokráciával szimpatizáló „liberális demokraták”, szinte mindenről ugyanazt gondoljuk.

Első olvasásra ez a 350 oldalas könyv több vonatkozásban Heller Ágnes utóbbi években írt olvasónaplóira, illetve Konrád György *Ásatás* címen megjelent kötetére emlékeztetett. Ági is, Gyuri is, akárcsak Iván, évtizedeken keresztül évente vagy kétfévente egy-egy vaskosabb kötetrel gazdagították munkásságukat. Ez mindhármuktól szigorú életrendet követelt. A reggel írással kezdődött, s alig-alig volt olyan nap, hogy valami meg ne született volna. Gyuri ezt könnyen megtehetette, szinte egész életében „szabadúszó volt”, nem kellett hivatalba járnia, hivatalos ügyeket intéznie vagy tanítania. Ági élete jó részében tanított, de előadásai mind a fejében voltak, azokra külön készülnie nem kellett, az adminisztráció alól is mentesült. Iván esetében az a rendkívüli, hogy a rendszeres írást és publikálást még akkor is folytatni tudta, amikor nagy tudományszervezési feladatokat látott el, s többnyire tanított is. Egy óra így is jutott kora reggel az írásra. De napi egy oldal se kevés, egy év alatt így is megszülethet egy 350 oldalas kézirat.

Én magam általában nem tudtam ezt az életformát követni. Mániákus tanár voltam (ha a repülőgépen a szomszédom megkérdezte, mivel foglalkozom,

¹ A kötet megjelenés előtt áll. (A szerk.)

a válaszom mindig az volt: tanítók). Ha tanítottam, semmi mással nem tudtam foglalkozni (ha ráadásul még adminisztráltam is tanszékvezetőként vagy dékánként, abban a szerepben is mániákus voltam). Még ha huszonötödszörre kellett is elmondanom valamelyik előadásomat, akkor is sok-sok órát az irodalom újraolvasásával töltöttem, nem beszélve arról a rettenetes mennyiségű időről, amit a hallgatóim dolgozatainak javítására fordítottam. Így csak a nyár maradt írásra, egy-egy könyv nekem tízévnyi munkát jelentett.

Ági és Gyuri írásközpontú életmódjáról afféle antropológusként, részt vevő megfigyelőként is beszámolhatok. Valamikor az 1980-as években meghívtam Ágit, hogy tanítson a Wisconsini Egyetemen. Egy hónapra jött, s a mi házukban lakott. Reggeli után kilenckor Ági leült az íróasztalához, s egy rövid kávé- és ebédszünet kivételével ott ült és gépelt délután ötig. Kilenctől ötig, akár egy tisztviselő. Öt óra után aztán vége volt a munkának, s leült tévét nézni...

Gyurival 1973–74-ben csaknem egy évig „éltem együtt”, amikor a csobánkai harangozóházat béreltük, ott írtuk értelmiségi-könyvünket.² Mi is a 9-től 5-ig szabályhoz tartottuk magunkat: végig ott ültünk az írógép mellett. Voltak azért „szabadnapjaink”, amikor hazamentünk a családjainkhoz Pestre. Ez 2014-es nyugdíjba vonulásomig kivételes állapot volt, egyébként egész életemben sikerült az írás/alkotás veszélye elől tanításba vagy adminisztrációba menekülnöm. Ebben a két évben nem volt menekvésem. Kulcsár Kálmán, igazgatóm az MTA Szociológiai Intézetében, amikor gyűltek a fellegek felettem, behívott az irodájába, s azt mondta: „Ivánkám, csak egy dolgot kérek, ne írjatok Gyurival semmit. A legjobb, ha be se jössz az intézetbe. Majd kiküldjük az OTP-számládra a fizetésedet.” Ki nem imádná, ha ilyen igazgatója lenne? Én jó tanácsának a felét megfogadtam. Csak Csobánkára jártam, de ott sajnos éppen azt a könyvet írtam, amit nagyon nem lett volna szabad megírunk.

44

Ilyen antropológiai evidenciám Berend T. Iván napi időbeosztásáról nincs, de mintha említette volna egyszer nekem, hogy a reggeli íráspenzum neki még akkor is kötelező volt, amikor rektor vagy MTA-elnök volt.

Idővel Ivánnak, Áginak és Gyurinak reggelente megírt néhány oldala összeállt vaskos történettudományi, filozófiai monográfiákká, regényekké vagy politikai esszékké. De a reggeli íráspenzumokból létrejött egy új műfaj, az egy- vagy néhány oldalas *vignette*-ek, melyek önmagukban is megállják a helyüket, és a belőlük készült válogatás akár kötetként is kiadható.

Ebben a legradikálisabb Konrád Gyuri volt, aki ragaszkodott az egyoldalas *vignette*-hez, s mint már említettem, ebből született az *Ásatás*. Időnként kérdezgettem, hányadik ezer oldalnál tartasz. Szerényen mondott valami olyat: a harmadik ezernél. Ezek jórészt önéletrajzi skiccek voltak, akadtak közöttük politikai, filozófiai elmélkedések is. Gyuri láthatóan élvezte, hogy megszabadult attól a kényszertől, hogy ezeket logikailag egységes nagy kötetbe egybeszervezze. Ebből két kötet – jó sajtóvisszhanggal – még életében meg is jelent, egy harmadik kötetet Jutka felesége szerkesztett meg kiadásra. De van még több száz, ha nem ezer oldal kézirat a számítógépében, talán valamikor lesz még egy fiatal író vagy tudós, aki újabb kötetekkel gyarapítja a Konrád-műveket.

² Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz; 1978-ban jelent meg. (A szerk.)

Gyuritól függetlenül Heller Ági is kitalálta ezt a műfajt. Jóformán minden évben publikált egy olvasónaplót. Ági ugyanis nemcsak mániákus író, hanem mániákus olvasó is volt. Vonaton, repülőn, este a szállodában vagy este itthon a ritka alkalommal, amikor nem volt vendége (mindig tele volt vendéggel), szenvedélyesen olvasott – filozófiát, politológiát, magyar, angol és német szépirodalmat, s ezekről írt reflexiókat, belekapcsolva az éppen esedékes élményeit. Beszámolt a koncertekről, személyes találkozókról, de még arról is, hogy megint fáj a csípője, s el kellett mennie az orvoshoz injekcióra. Ezekből a rövid megemlékezésekből lett évente egy új olvasónapló.

Mégis meglepett, amikor megkaptam az *Élj érdekes életet!* című kötetet, ami ugyanennek a műfajnak a terméke. Lehet, hogy ha valaki egy életen keresztül hozzászólt a napi íráshoz, arról már nem tud leszokni? Gyuri leszokott a nagy egybefüggő szövegek írásáról, Iván egyébként továbbra is írta/írja monográfiáit (Ági is ezt tette), tehát nem fáradságról vagy életkorról van szó. Új műfajt találtak ki.

De távról sem csak e műfaj közös „triumvirátusukban”. Mindhárman reneszánsz emberek, elegánsan mozognak a művészetek, a filozófia s a világ nagy társadalmi és politikai kérdéseinek sűrűjében. Az *Élj érdekes életet!*, az *Ásatás* és az olvasónaplók mélyen át vannak itatva humanizmussal és globális – azon belül különösképpen európai – elkötelezettséggel. Mindhárom könyv azt bizonyítja, hogy lehet valaki egyszerre globalista és Európai Egyesült Államok-párti, miközben megmarad patriótának. A magyar kultúra és társadalom sorsa szívügyük. Iván imádja Budapestet – be kell vallanom, nálam jobban. Szereti a Nagykörút eklektikus épületeit, az MTA székházát, ezekhez az én szemem is hozzászólt. De akárcsak sokan, amikor ezeket az épületeket emelték, én is szorongva szemlélem a túldíszített, giccsbe hajló utcai felületeit, s nem tudok elfeledkezni az épületek túlszűfolt belső tereiről, a függőfolyosók gyakran komfort nélküli, cselédeknek fenntartott egészségtelen lakásairól. Újlipótváros Bauhaust utánzó épületei közelebb állnak a szívemhez. Ráadásul Konrád Gyuri lokálpatrióta is volt. Sok szeretettel tudott írni szülővárosáról, Berettyóújfaluról, amihez sok szép családi emlék mellett sok rémes történet is kötötte. S természetesen mindhárman elkötelezett liberális demokraták. Nagy aggodalommal figyelik az autokráciára hajló etnonacionalista radikalizmusok előretörését Magyarországon, Trump Amerikájában és szerte a világon.

Iván azonban egy szempontból különbözik is Ágitól és Gyuritól. Nem kevésbé viszolyog az etnonacionalizmus kizáró, gyűlölködő politikáitól, de gondos történészként óvatosabb a jelzők kiválasztásában. A kötet számos politikai írása „pártos”, de a megnevezések szenvedélymentesek. Berend T. óva int a „fasizmus” kifejezés használatától. Liberális kritikusok gyakran neveznek rendszereket fasisztának, akkor is, ha azok az 1920-as, 1930-as évek olasz fasizmusától sok szempontból lényegesen különböznek, ezért pontosabb leírásra szorulnak. Hozzám hasonlóan elismeri Magyar Bálint jelentős elméleti teljesítményét, de nincs meggyőződve arról, hogy a maffia-állam fogalma kellő pontossággal írja le a 2010 utáni Orbán-rendszert.

Hadd kezdjem a könyvhöz fűződő néhány konkrétabb megjegyzésemel megint csak önéletrajzi elemekkel. A szociológia olyan irányához tartozom, mely szereti a beszélőket és a szereplőket történeti kontextusba helyezni.

Iván korai munkásságával már az 1950-es évek második felében megismerkedtem. 1956 szeptemberében lettem a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem hallgatója. Mit mondjak: borzalmas volt. Az egyetemen se Marxról, se közgazdaságtanról nem lehetett szinte semmit sem tanulni. Az egyetem elég rossz volt már 1956 őszén, de tovább romlott 1957 januárjától, amikor a korai Kádár-korszak ideológiájától távol álló néhány tanárt is eltávolították (ha nem börtönbe csukták őket). Volt azonban az egyetemenek egy „szigete”, ahol tudományt lehetett tanulni, s ez a Gazdaságtörténeti Tanszék volt. Pach Zsigmond Pálnak sikerült ezt a tanszéket megmentenie a korai kádárista–neosztálinista restaurációtól. Gondolom azért, mert a kor egyik legkiválóbb – s ráadásul marxista – történésze volt, aki egy politikailag nem robbanásveszélyes témával, a korai újkor magyar agrárfejlődésével foglalkozott. Pach nem volt „ellenzéki”, de az 1957–63 között egyre dogmatikusabbá váló légkörben létre tudott hozni egy olyan „teret”, amiben a racionális, empirikus evidencián alapuló társadalomkutatásnak helyet és legitimitást adott. Ha volt valami értelme annak a négy évnek, amit a Közgázon töltöttem, azt ennek a tanszéknek köszönhetem. Pach előadásainak, illetve a tanársegédek szemináriumainak volt nagy hatása rám. Ebből tanultam meg, hogy mi a társadalomtudomány.

46

Berend T. Iván 1953-tól volt egyetemi tanársegéd – engem valamikor 1957–59 között tanított. Lenyűgözött Ránki Györggyel közös munkássága. Szinte minden évben publikáltak egy-egy új könyvet, szinte mindegyik külön monográfia volt a 19. század végi magyar gazdaság fejlődésének egy-egy momentumáról. Őszintén szólva, egyik sem hozott intellektuális lázba – talán egy kicsit unalmasnak is találtam e könyveket a magyar mezőgazdaság és a magyar ipar 1880 és 1890 közötti fejlődéséről. De ezek mégis úttörő, két szempontból is fantasztikus írások voltak. Iván és Gyuri bejártak a levéltárakba, és érveiket levéltári adatokra alapozták – ez nagyon szokatlan volt a kor történettudományában –, s ráadásul a munkából az is kissejlett, hogy a kiegyezés kora nem is volt olyan káros a magyar társadalom számára, mint azt a doktriner szovjet marxista történelemszemlélet, mely erősen kiegyezésellenes volt, makacsul állította. Ez igencsak bátor szakítás volt a „hivatalos” állásponttal.

Iván és Gyuri nem voltak forradalmárok – ha azok lettek volna, 1957–58-ban felakasztották vagy legalábbis hosszú börtönbüntetésre ítélték volna őket –, de már az ötvenes évek végén megtanulták, hogyan lehet a rendszeren (mondjuk ki egyértelműen: az MSZMP-n) belül „lazítani”. Ez egy észszerű stratégia volt, észszerűbb, mint az a konfrontációs álláspont, amit én az 1970-es évek elején kezdtem elfoglalni. Iván ragyogó pályát futott be. Első Kossuth-díját alig harmincegy évesen, 1961-ben kapta meg. Negyvenhárom éves volt, amikor 1973-ban a közgazdasági egyetem rektora lett, 1985-ben választották meg a Magyar Tudományos Akadémia elnökének.

Az ezt következő sok évtizeden keresztül Iván megmaradt az empirikusan megalapozott ideológiáktól – amennyire lehetett – távolságtartó, józan elemzés mellett. Pályája kezdetétől annak magyarországi végéig, vagyis 1953-tól 1990-ig sok évtizeden át nem volt könnyű megmaradni hidegfejű történelemtudósnek. De úgy ítélem meg, hogy Ivánnak ez sikerült. Nádás Péter a *Párhuzamos történetek* című regényében az írta, hogy már tizenkét évesen, addigi élete rémes emlékei alapján elhatározta, hogy „mindent, de mindent meg fogok írni, amit az emberek elhallgatnak”, s ezért döntött úgy, hogy író lesz. Nádasnak írt levelében Iván arról számol be, hogy hasonló élettapasztalatok alapján ő tizenhat évesen úgy döntött, hogy történész lesz. De Nádasval ellentétben, aki egy Budapesttől háromórás autóútra fekvő zalai falu magányába, mintegy belső emigrációba vonult, ő történészként más tanulságot vont le magának: „hatni és segíteni akartam, tanítani, reformokban és a rendszerváltásban közreműködni. Javítani szerettem volna a világon”. Én is úgy emlékszem, Ivánt mindig a reformerek között tartottuk számon. Nem kétséges, hogy neki, mint az MSZMP egyik utolsó KB-tagjának (1988-tól 1989-ig) és az utolsó kommunista kormány, a Németh-kormány miniszterelnöki tanácsadó testülete elnökének (1989-től 1990-ig) a békés átmenetben fontos szerep jutott.

Az MSZMP reformerei döntő szerepet játszottak abban, hogy a rendszerváltás békésen zajlott le (szemben Romániával), s az egykori kommunista bürokráciának általában nem sikerült magát az új nagytőkés osztállyá átvedlenie (ahogy arra Hankiss Elemér számított), legtöbbjük a politikai hatalomban sem tudott maradni (bár mindkettőre akadtak szórványos példák).

Emlékezetes, hogy a rendszerváltás egyik szimbolikusan fontos fejleménye volt az 1956-tal való szembenézés. Kádár hatalomra kerülése után 1956-ról csak mint ellenforradalomról volt szabad beszélni. „És mégsem tudtam soha leírni, pedig sokat publikáltam az időszakról, az »ellenforradalom« kifejezést”, vallja most a könyvében Iván. Az MSZMP KB 1988-ban létrehozott egy négytagú történelmi albizottságot, amelynek természetesen Iván, mint az MTA elnöke maga is tagja volt. A bizottság elvetette az »ellenforradalom« kifejezést, és az éveken keresztül óvatosan mellébeszélő »sajnálatos októberi eseményekként« említett történetet átkeresztelték »népfelkelésnek«. Ezt azután Pozsgay Imre, aki a bizottságnak nem volt tagja, hanem pusztán koordinátori szerepe volt, 1989 januárjában a rádióban jelentette be.

Manapság a »forradalom« a közhasznú szó, de be kell vallanunk, hogy a »népfelkelés« végül is pontosabb. Erről Iván a következőket írja: »Amikor már emigrációban éltem, döböntem rá, hogy »forradalmárnak« többnyire az 1956-os menekültek között azok vallották magukat, akik a »ténylegesen létező kommunizmusokból« kiábrándultak, de valamiféle »igazi szocialista«, baloldali, de legalábbis liberális társadalmat álmodtak meg a helyébe. A többiek inkább a »szabadságharcos« jelzõt választották önmagukra, s akadtak közöttük olyanok is, akiknek nem volt antipatikus »Horthy Miklós ellenforradalma« sem. 1956 egy többretegű, többszínű társadalmi mozgalom volt, amit a »népfelkelés« kifejezés egyszerre ír le, helyet adva azon belül a »forradalmároknak« és a »szabadságharcosoknak« is.»

Berend T. Iván új könyvének címe – *Élj érdekes időkben!* – nagyon találó. Ez a mondás Kínában átoknak számít. Nos, Ivánnak bőven jutott az „átok” részből is (kisebb mértékben, de én is kaptam keveset az „átokból”). Iván kalandja Dachauban kezdődött (ekkor 14 éves volt), de a Rákosi-korban sem volt könnyű a családja élete, apja egy ideig munka nélkül volt. S bár 1953 után töretlen, látványos pályát futott be, de nem volt egyszerű a 70-es években rektornak, majd a 80-as években akadémiai elnöknek lenni. Az én tapasztalataim szerint mindkét pozíciót segítőkészséggel s jó szándékkal töltötte be – természetesen az adott lehetőségek között.

Amikor már jócskán túl voltam az egyetemi tanulmányaimon, Ivánnal az 1960-as években jó „társasági” kapcsolatba kerültem. Ő ekkor már a történelemtudomány szupersztárja volt, én meg csak egy kezdő szociológus, akin még igencsak rajta volt az újonnan születettek tojásheja. Ő azonban emlékezett az egyetemi szemináriumokból rám, s számomra megtiszteltetés volt, hogy elfogadott társasági kapcsolatnak, ők is jártak hozzánk vacsorára a Zirzen Janka utcai öröklakásunkban, s mi is vendégeskedtünk az ő lakásukon. 1963 és ’70-71 között nem volt ritka az ilyen társasági együttlét, bár az értelmiségben belül az első törésvonalak már 1973 körül megjelentek és elmélyültek a Haraszi-per és a Lukács-iskola elleni eljárás nyomán. Az MSZMP-n belüli reformerek és a magukat már ekkor „disszidensként” meghatározni próbáló értelmiségiek között a társasági kapcsolatok megritkultak. Ez lényegesen tovább mélyült 1977-ben a Charta megszületésével. (A következő nagy szakadás, ami a mai napig kísérti a magyar értelmiséget, Lakiteleken 1987 szeptemberében történt, amikor a szakadék már nem reformerek és disszidensek, hanem az urbánusok és a népiek között alakult ki.)

48

Az utolsó, még „összértelmiségi” társasági találkozóra Ivánnal Bíró Yvette lakásában 1973-ban került sor, amikor Deák Pistát búcsúztattuk, akit mondvacsinált ürüggyel kiutasítottak Magyarországról. Iván is ott volt, amihez 1973-ban bizony kellett némi bátorság. 1974 novemberében nagy meglepetésemre Iván keresett telefonon, s meghívott feleségemmel magukhoz ismét vacsorára. Éppen akkor jöttem ki a Gyorskocsi utcai börtönből, ahol a belügy egy héten keresztül annak érezte szükségét, hogy Konrád Györggyel Csobánkán közösen írt könyvünkről, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*-ról diskuráljon velünk. Eléggé olvashatatlan könyv volt, tehát még a jogi diplomával rendelkező alezredekerekre is ráfért egy kis szeminárium. Egy hét után a „kívül tágasabb” bölcs tanácsal engedtek ki. Az én rövid ideig tartó Gyorskocsi utcai kalandom után (ami segített abban, hogy könyvecskénkből Németországban és az USA-ban a vájt fülű fiatal értelmiségiek között bestseller legyen) a telefonom már nem sokat csengett, az emberek inkább kerültek, mintsem keresték a társaságomat. A vacsora-meghívás a rektortól (félállású docens vagy tanársegéd voltam a Közgázon) kellemes meglepetés volt.

Egy jó vacsora után Iván az egyetemi ügyekre terelte a szót. Elmondta, utólag tudta meg, hogy amíg ő egy külföldi konferencián volt, engem el akartak távolítani az egyetemről. Hazaérkezése után kereste őt fel az egyetem személyzetise, és tényként közölte, az egyetemen dolgozó belügyminisztéri-

umi összekötő utasítására felmondott nekem. Erre Iván azt válaszolta: „Az én felettesem az oktatásügyi miniszter, nem a belügyminiszter. A BM erre engem nem utasíthat.” Nem hiszem, hogy 1974-ben, amikor a „bürokratikus rend” reform elleni támadása a csúcán volt, sok rektor merte volna ezt mondani. Persze Iván azért óvatos duhaj volt, ezért nekem ezen a bizonyos vacsorán ezt mondta: „Amíg nincs meg az útleveled, a fizetésedet kifizetjük, de kérlek, ne tedd be a lábadat az egyetemre.” Bár akkoriban Kati feleségem a lakásunkban működő magánrendelőjében nagyon sokat keresett, s a kis egyetemi fizetésemre nem volt nagy szükségünk, a gesztusért hálás voltam akkor is, és vagyok a mai napig. Az is igaz, hogy „börtönviselt” értelmiségiként elképzelhetetlen lett volna, hogy bárhol tanítsak. Tanulság: a kádárista Magyarországon egy rektor így is viselkedhetett.

Egy másik anekdota. 1986-ban fejeztem be a *Szocialista vállalkozók* című könyvemet (ez évekkel később Magyarországon *A harmadik út?* címen jelent meg). Abban az évben nem mertem hazajönni, hátha most ezért visznek el. De feleségem, Kati hazajött, hogy apám örökségéből vásároljon nekünk egy kis lakást a Táttra utcában. Nem volt olyan egyszerű, mert bár magyar állampolgárok voltunk, de nem volt személyi igazolványunk. Kati felkereste Ivánt a hivatalában – akkor már az MTA elnöke volt –, s elmondta neki aktuális kálváriánkat. Iván azt mondta, „ugyan már”. Míg Kati az irodájában tartózkodott, felhívta a pénzügyminisztert, s szólt neki, hogy ne szórakozzanak velünk. Egy perc alatt el volt intézve lakásvásárlásunk ügye. Tipikus Kádár-rendszer és tipikus Berend T. Iván. Az ő elnöki tevékenységéről csak a legjobbat tudom mondani (van, aki másként gondolja), bár ennél fontosabb dolgokban is sokat tett, itt például a Collegium Budapest megalapítására gondolok.

Még egy apró – személyes – epizód Iván elnöki tevékenységéről. Nem tudom felidézni biztosan a pontos időpontot, de azt hiszem, 1987-ben lehetett. Egy amerikai tudományos testület, az ACLS-SSRC szeretett volna konferenciát rendezni Kelet-Európában. Közbenjártam Ivánnál, s ő elintézte, hogy az esemény Ráckeven legyen. Akkor már haza mertem jönni Magyarországra, és tartottam egy előadást a „harmadik út”-ról, vagyis a szocializmus és a kapitalizmus közötti átmenetről, másképpen a két rendszer előnyeinek kombinálásáról. A konferencia kellemesnek bizonyult, ám az előadásomat Iván kinevette: ugyan, ki gondol itt már harmadik útra, csak egy út van – talán még nem így fogalmazta meg, de azt hiszem, erre gondolt –, a liberális kapitalizmus útja. Tehát ő már ekkor rendszerváltó hangulatban volt, és előttem járt. Én sem voltam azért teljesen naiv, a harmadik útról nyomatékosan nem mint a legjobb, hanem inkább mint Kelet-Európában legvalószínűbb útról beszéltem. Attól tartok, a rendszerváltás után harminc évvel a régió legtöbb országa nem írható le liberális, demokratikus kapitalizmusként. Esetleg lehetne kapitalizmussal kacérkodó illiberális rendszernek (Iván szívesebben használja az antiliberalis kifejezést), s ilyen értelemben harmadik utas szisztémának nevezni? Mint a kötetből kitűnik, abban Ivánnak is erős kétségei vannak, hogy nevezhető-e Magyarország liberális demokratikus kapitalizmusnak.

A következő fontos epizód, amikor kettőnk élete érintkezett, 1989 kora őszen történt. Iván megint vacsorára látott vendégül, de ez alkalommal már Radics Katalin (ekkor még nem voltak házасok, feleségemmel mi voltunk az esküvői tanújuk, de már a gyönyörű Santa Barbarában, vagyis az Egyesült Államokban). 1989–90 a remények és bizonytalanságok időszaka volt. A két nagy párt, az MDF és az SZDSZ még kereste a helyét, s nem tudták, melyikük lesz határozottabban antikommunista. Mivel az MDF el tudta képzelni, hogy Pozsgay legyen a köztársasági elnök, sok SZDSZ-es ezt a kommunistákkal való együttműködésnént fogta fel, s az SZDSZ-t mintegy az MDF jobboldalán próbálta elhelyezni. Ivánnal éppen megjelent egy interjú a *New Yorker*-ben, azt nyilatkozta, hogy az MDF-ben vannak antiszemita politikusok (Csurka István az MDF alelnöke volt, és valóban vastagon zsidózott). Ezek után Antall József felkereste Ivánt, s azt tanácsolta, vonja vissza az amerikai hetilapnak adott interjút. Erre persze Iván nem volt hajlandó, ezért becsületsértésért be is perelték. A bíróság felmentette, mert úgy ítélte meg, hogy egy szervezet becsületét nem lehet megsérteni. Ebben az egymást túllícitáló emberek által generált, antikommunista légkörben sem Iván, sem Radics Kati, aki ekkortájt éppen az MSZP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális (óvatosan reformpárti) osztályának volt a vezetője, nagyon nem érezték jól magukat.

Ezerkilencszáznyolcvannyolc július 1-jétől voltam a kaliforniai egyetem (UCLA) szociológia tanszékének professzora. A történettudományi tanszék (ahol több jó barátom volt, mint Bob Brenner vagy Perry Anderson) megkért, hogy legyek tagja egy álláspályázati bizottságnak, amelyik egy kelet-európai gazdaságtörténészt igyekszik kiválasztani. Én persze Iván nevét is rátettem a hosszú-rövid listára – bár a számba jövő jelöltek között sok kiváló történész volt –, s ő mindjárt sok támogatást kapott. A lényeg, hogy az UCLA-nek most esélye volt arra, hogy egy olyan kiváló tudóst, mint Berend T. Iván, megszerezzen magának. Úgy emlékszem, nem kellett Ivánt túl sokat győzködnöm, hogy jöjjön Los Angelesbe, ha meghívják interjúra. Érdeklődéséről tudva, a bizottság nyomban a meghívás mellett döntött. Iván és Kati tehát megérkeztek egy interjúra, s persze az egyértelmű siker volt. Volt azért az UCLA-n egy 1956-os magyar kollégánk, aki Iván politikai múltját kezdte emlegetni, és – az amerikai rendszer politikai szempontoktól mentes kinevezési folyamatát nem értve – ebből próbált ügyet csinálni. Ezért a bizottság elnöke, hogy egy esetleges politikai támadást kivédjen, engem kért meg rá, hogy terjesszem be Iván jelöltségét a tanszéki ülésen. Ez ugyan elég szokatlan volt – egy szociológus ismertesse a jelöltet a történettudományi tanszéknek –, de szívesen vállaltam. A vitán egy szó nem esett politikáról, kizárólag Iván munkásságát vitattuk, s a tanszék a kinevezést, úgy emlékszem, egyhangúlag megszavazta.

Ezt azért tartottam szükségesnek megírni, mert a *Mérce* nevű internetes folyóiratban a közelmúltban nekrológ jelent meg egy jeles anarchista antropológusról, baloldali aktivistáról, David Graeberről. A nekrológgal önmagában nincs is semmi baj, de abban a szerző azon háborog, hogy a chicagói egyetemen doktorált Graeber 2005-ben a Yale-en eltöltött nyolc év után nem kapott végleges egyetemi tanári állást. 1999 és 2010 között a Yale-en

tanítottam, ezért már csak a mundér becsülete is megkívánja, hogy az állításban kételkedjek. Lehet, hogy a Yale döntéshozói tévedtek, de tény, hogy a kudarc után Graeber húsz további amerikai állásra pályázott, és egyiket sem kapta meg. Szóval, ha volt tévedés, huszonegy egyetem osztozott ebben. Ezután kényszerült Graeber „angliai száműzetésre”. Berend T. Iván amerikai karrierjének bemutatása kapcsán is kötelességemnek tartom elmondani, hogy a véglegesített professzori kinevezés (a tenure) általában is hosszú, de a Yale-en és a Harvardon különösen bonyolult folyamat. Harminckilenc éves amerikai egyetemi pályámon egyetlen esettel sem találkoztam, amikor a kinevezést politikai alapon döntötték volna el. Azt hiszem, ezt Iván is tanúsíthatja. Ő is volt tagja az UCLA személyzeti bizottságának, valamivel korábban ezt a funkciót s a bizottság elnöki tisztjét én is betöltöttem. Évente mintegy nyolcszáz-ezer személyzeti ügygel foglalkoztunk, ha ilyen vitákban valaki politikai érveket hozott volna fel bármilyen oldalról, a bizottság elnökeként meg kellett volna vonnom tőle a szót.

A legendás hírű Angela Davis története tanulságos – és ide is tartozik. Ő nemcsak úgy általában volt radikális baloldali, hanem még a picike amerikai kommunista pártnak is tagja volt. Davis 1968–70 között tanársegédként dolgozott az UCLA-n. Ronald Reagan, Kalifornia állam akkori kormányzója állítólag azt mondta: „Ez a nő soha nem állhat katedrára Kaliforniában.” Utasítására az UCLA kuratóriuma (a board) felmondott Davisnek, de a rektor, Chuck Young megtagadta ezt. Bár a kuratórium a felmondást fenntartotta, de azt a bíróság törvényellenesnek találta, és a rektornak adott igazat. Igaz, Angela Davis 1970-ben részt vett egy fegyveres akcióban (a testvérét próbálták börtönből kimenteni), ezért ő is börtönbe került (majd a bíróság ebben az ügyben is felmentette). Végül is az ugyancsak elismert University of California (Santa Cruz) professzora lett. Tehát ő győzött, és nem Ronald Reagan. Hozhatnánk konzervatív vagy jobboldali példákat is, azt illusztrálható, hogy jeles amerikai egyetemeken nem a politika, hanem a szaktudás dönt. Elképzelhető lenne-e ez ma Magyarországon? „Ugyan már, a politika s aki a pénzt adja, mindenütt, Amerikában is beleszól az egyetemek működésébe” – gondolják sokan Magyarországon. Lehet, hogy beleszól, de többnyire eredménytelenül. Azért tartottam fontosnak Iván UCLA-kinevezésének, David Graebernek és Angela Davisnek a történetét elmondani, mert ezekből a történetekből akár erőt is lehet meríteni, amikor nálunk a kormányzat által kinevezett kuratóriumok rohamléptekben építik le a rektorok és a szenátusok idáig sem túlságosan erős autonómiáját.

Visszatérve Iván történetére, 1990-ben voltak Magyarországon, akik arra akarták rábeszélni, vállaljon még egy ciklust az MTA élén, ő mégis bölcsen az UCLA mellett döntött. Nem lett volna könnyű dolga az MTA ügyeit az MDF-kormány alatt igazgatni, de Los Angelesbe költözve véget ért a kínai átok. Bekerült az amerikai egyetemi elefántcsonttoronyba. Itt „hatni és segídezni” a társadalom javításában sok esélyt nem kapott, és már nem is fog, de végre tudott csak a tanításra koncentrálni, és arra ügyelni, hogy évente-kétévente megírjon egy újabb monográfiát. Radics Kati Amerikában átképezte magát könyvtárosnak, így építette fel új karrierjét.

Még egy utolsó anekdota. Iván és Kati 1990 nyarán érkeztek Los Angelesbe. Mi éppen Magyarországra utaztunk nyaralni, s felajánlottam nekik, lakjanak a mi Edgewater Towers-beli lakásunkban a Csendes-óceán partján, gyönyörű kilátással a tengerre. Egyik nap csengett a telefon, Iván felvette, s mondta a szokásos „hello”-t. A hívónak a hang nem volt ismerős, ezért a biztonság kedvéért hozzátette, azzal az Ivánnal akar beszélni, akinek Kati a felesége. Iván erre azt válaszolta, hogy az beszél. Szegény hívó fél feladta. Úgy látszik, minden magyar férfit Ivánnak hívnak, s minden magyar feleség neve Kati.

Tíz évet töltöttünk együtt az UCLA-n és Los Angelesben. (Én 1999-ben megbolondultam, s elhagytam ezt a paradicsomot azért, hogy tanszékvezető legyek a Yale-en. Sznobizmus. Nehéz egy Ivy League-ajánlatra nemet mondani. Végül is akkor van valaki a csúcson, ha a Harvardon vagy a Yale-en professzor. Szamárság.) Sokat jártunk együtt koncertre, operába, olykor színházba, de gyakran múzeumokba vagy kiállításokra.

A Los Angeles-i filharmonikusok nagyszerű zenekar. Kezdetben André Previn volt a vezető karmester (nem nagyon kedveltem), de utána Esa-Pekka Salonen jött, akit viszont elragadónak találtam. Gustavo Dudamel követte (hihetetlenül karizmatikus, nagyszerű zenész), de akkor én már New Havenben éltem, s csak akkor hallottam, amikor vendégségbe mentem Ivánékhoz Los Angelesbe. Állandó operatársulat nem volt, évente hat-nyolc operát mutattak be, de azt a világ legnagyobb sztárjaival. Átütő múzeum Los Angelesben nincs, de a sok jó múzeum összeadja az átütő képzőművészeti élményt.

A mostani kötetben nagyon érdekesnek találtam Iván írását Wagnerről. Wagner-élményeim nagyon hasonlók Ivánéhoz. Kölyökkoromban, az 50-es évek elején apám elvitt az Operaházba *Lohengrinre* és *A nürnbergi mesterdalnokokra* (valószínűleg Iván is látta ugyanezeket az előadásokat). Akkoriban a pesti Opera csodálatos volt (jó vicc, a kitűnő zenészek nem mehettek Nyugatra, itthon kellett muzsikálniuk). Nem untam, talán nem is élveztem, sokat nem értettem belőle, de elfogadtam. Később a Litván családban – a már régen elhunyt Litván Ferkó, Litván Gyuri öccse volt a legjobb barátom – magyarázták el nekem, hogy Wagnerrel nagy problémák vannak. Hitler kedvence volt és megrögzött antiszemita. Amikor baloldali lettem, Wagner politikailag vállalhatatlanná vált számomra, műveit évtizedekig meg nem hallgattam volna. Nálam a fordulat valamikor 1983–84 telén következett be, amikor a budapesti Operaházban Ferencsiknek végre megengedték, hogy előadják a *Parsifalt*. Úgy tudom, a darab Ferencsik kedvence volt, de a rezsím számára túl „keresztény” (tényleg az). Ferencsik akkor már haldoklott, 1984 nyarán meg is halt. Halálos betegségéről tudtak az énekesek, a zenekar, de még mi, a hallgatóság is. Varázslatos előadás volt, s bár akkor még nem értettem, mi is a nagy baj ezzel a remekművel (nem ismertem a Nietzsche–Wagner-barátságot és -háborút), de azt tudtam, hogy vissza kell térnem Wagnerhez. 1986-88-ban James Levine vezényletével a Metben hal-

lottam először a *Ringet*, s Ivánhoz hasonlóan én is – ellentmondásoktól nem mentesen – szerelembe estem vele. Azóta vagy hatszor-hétszer hallgattam meg, egyszer Los Angelesben, s mióta ismét Pesten élek, minden évben Fischer Ádám nagyszerű előadásában. (Az meglepett, hogy Iván a *Trisztánt* unta, a szünetben elment, nekem a *Trisztán A walkür* mellett – és után, s csak mint a második! – a kedvencem). De minél többet hallgatom a *Ringet*, annál ellentmondásosabb a reakcióm, s érdekes, erről Iván nem ír többet. Sajnos Wagnerben van valamennyi protonáci, s valahol a zenében és Wagner egyébként gyönyörű költészetében is van rasszizmus-antiszemitizmus. Számomra a legriasztóbb Siegfried, a félelmet nem ismerő, szőke, kék és hideg szemű gyilkos. Olyan, mint egy SS-keretlegény. Igen is, meg nem is. Amikor Brünhildét felébreszti, s meglátja a szépségét, megismeri a félelmet. Csodálatos, nem is beszélve a Siegfried halála felülmúlhatatlan zenéjéről. Ez a félelmetes a művészetben, a költészetben és a zenében: van társadalmi-politikai tartalom túlmutató varázsa. Jó, lehet, hogy Alberich figurájában van valamennyi antiszemita zsidó karikatúra (szerintem is van), de a szerelemről való lemondás pénzért és/vagy hatalomért egy mély, örök emberi dilemmát is megfogalmaz.

Leginkább az döbrentett meg, amit Iván a zenével kapcsolatosan Philip Glassról ír. Glasst monotonnak, hallgathatatlannak találja. Tény, hogy Glass a minimalizmus csúcsa, de micsoda csúcs! Gandhiról írt operája, a *Satyagraha*, olyan hatással volt rám, mint 1983-ban Ferencsik *Parsifalja*. A *Parsifalban* Wagner önmagához képest egy kicsit minimalista – kevés a csinnadratta-bum-bum, szinte oratóriumnak tűnik. Hogy lehet ezekkel a minimális eszközökkel ennyi mélységet kifejezni! Remekmű, amihez semmit nem lehet hozzáadni, s amiből semmit nem lehet elvenni (talán ezért írt Konrád Gyuri is élete végén egyoldalas műveket). Glass ilyen műveket alkotott.

Újraolvasva a fentebbi bekezdéseket úgy érzem, talán nem is kellett volna mindezt leírnom, hiszen Iván annyival jobban ért a zenéhez, mint én, de mint utószóírássra felkért szerzőnek nekem ez jutott eszembe. Mindez nyomban át is vezet bennünket a képzőművészethez, melyről szintén sok a fontos mondanivalója. Még fiatalkorunkban Konrád Gyuri mondta, hogy a művészet két dologról szól: a szerelemről és a halálról. Vénemberként ezt ma így mondanám: a szexualitásról (testiségéről) és a semmiről.

Kezdeném a semmivel, az absztrakcióval. Iván sokat ért a művészeti absztrakcióból. Emlékszem, egy kiállításon együtt láttuk vele és a két Katalin Malevics hihetetlen *Fekete négyzetét*. Nekem nóvum volt, Iván, azt hiszem, már ismerte, de földbe gyökerezett a lábunk. Ez pedig az absztrakció és a minimalizmus csúcsa... hova lehet még innen továbbmenni! Ha festő lettem volna, amikor ez a kép elkészült, pályát változtatok – hiszen már nincs mit mondani. Így gondolkodom Johann Sebastian Bachról is: ha valaki ezt annak idején hallotta, volt-e még értelme zenét szerezni? Bach mindent megoldott. A variációk lehetősége szerencsére végtelen figuratívban is,

absztraktban is. Iván értékeli Malevicset, Kandinszkijt, még Rothkóról is van néhány jó szava. Annál meglepőbb, amikor beszámol egy washingtoni galériában látott modern kiállításról. Csodálkozik, mit nézzen ő a csupa fehér vagy csupa fekete vásznakon (ez rímel Glass kritikájára). Amikor Amerikába kerültem a 80-as évek elején, akkor döbbsentem rá az 1950 utáni amerikai művészet fantasztikus erejére. Persze először engem is az „absztrakt expresszionizmus” ragadott meg, de Koenig, Jackson Pollock, Joan Mitchell, és igen, Rothko is. Később elbűvöltek a minimalisták, a konstruktivisták is. Bármeddig el tudom nézegetni háromkötetes Motherwell-gyűjteményemet vagy Cy Twomblyt. Ott van a falamon Haász Pista *Krems* című képe: sárga a sárgán. Akármeddig el tudom nézni, mindig látok benne valami újat. Az a mester, aki a korlátokat tudja (aki a kevésből tud sokat alkotni). De azért nagyon is értem, amit Iván ír. Amikor Chelsea-ben a galériák között sétálgattam (sok-sok hónapot töltöttem ott), sokszor elhűlve kérdeztem: ez mi? Ez művészet? Úgy érzem, hozzám közelebb állnak a korombeliek, a nálam húsz-harminc évvel fiatalabbak, de akik már az elmúlt húsz-harminc évben indultak, sokszor olyan korról beszélnek, amit én már nem értek.

Néhány gondolat az erotikáról, szexualitásról, testiségről vagy „állatiaságról” (Iván többször használja ezt a kifejezést, elítélően). Nagyon érdekes, amit Schieléről (illetve Klimtről ír). Schielét szeretik, Kati képeket is festett Schiele nyomán, ott lógnak a lakásban a falon. De ennek ellenére azt gyanítom, hogy Klimt mindkettőjükhöz közelebb áll. Schiele esetében Iván a könyvben említi is a pornográfia szót. Valóban, 1912-ben Egon Schielét börtönbüntetésre ítélte Ferenc József bírósága. Tény, hogy több szexuálisan explicit képet festett tizenéves kislányokról. Úgy tudjuk, a modelljeit nem molesztálta, de azért a szexuális élete elég zúrós volt. Mi érdekelte Schielét? Legjobb tudomásom szerint az a folyamat, ahogy a mi „állati” testünkből szexuális vagy éppenséggel erotikus aktor lesz. Ezért különösen izgalmas számára és Sigmund Freud számára a serdülőkor, amikor az „állati testből” szex vagy erotika lesz. Ezért érdekesek Ivánnak azok a beszélgetései, amelyeket reggelente Katival folytat, amikor egyaránt elhatárolják magukat a viktoriánus prudériától és a szexualitás állatias bemutatásától. Számomra szimpatikus, csak kicsit leegyszerűsítő. Az állat és az ember között nem olyan könnyű meghúzni a határt. Hihetetlenül izgalmas ebből a szempontból Jeff Koons *A paradicsomban* című sorozata, amiben az egyébként magyar származású (egyenes hírek szerint egy ideig az ÁVO-nak prostituáltként dolgozó), majd pornósztárnésként ismertté vált (és még később olasz parlamenti képviselőséget elnyert) Ciccolinával, a feleségével való szerelmeskedéseiről számol be. Mi ez? Pornográfia? Giccs? Sokáig küszködtem ezzel, ma arra hajlok, hogy ez nagy művészet. Brutálisan, de arról számol be, hogy tör ki az állat az emberből, s ez hiteles, művészi tapasztalat. Vagy gondoljunk Bacon, Freud (a festő, nem a pszichiáter) brutálisan homoszexuális festményeire! Hitelesek – s ez a jó művészet fő kritériuma. A pornográfia az a termék, amit egy rajzolni, festeni vagy fényképezni tudó ember nem a saját életvilágának a kifejezésére, hanem mások szexuális vágyainak a felkeltésére készít. Jeff Koons brutálisan állatias, de nem célja a szexuális vágy keltése.

Egészen röviden hadd térjek vissza ennek kapcsán a zenére és Wagnerre. Egy zeneszerző se tudott többet a szexualitásról, mint Wagner (talán Mozartot leszámítva). Ezért számomra (és Nietzsche számára) a csúcsteljesítmény *A walkür*. Van-e gyönyörűbb annál, mint amikor Sieglinde azt mondja: nem most követek el bűnt, amikor a testvéreimet szeretem, akkor voltam bűnös, amikor azzal éltem, akit nem szerettem. A szerelem és a szabadság himnusza. Merj az lenni, aki vagy. Ha jól értem, erről szól az *Így szólt Zarathustra* is. Ennek szellemében mondja Wotan, hogy ő, az isten nem szabad, mert köti a törvény. Az fogja legyőzni, Siegfried, aki nem ismer törvényt. S ez a baja Nietzsche-nek Parsifallal. Parsifalból nem lesz Buddha, ellenkezőleg, azzal „üdvözülni”, hogy ellen tud állni Kundrynak. Ezt befejezendő, értem én, hogy Iván miért szeretett bele Wagnerbe, velem is történt valami hasonló. De mintha bennem a kétségek jobban előtérbe kerültek volna, s azt hiszem, ebben szerepe van Ivánnak az „állatiassággal” szembeni indokolt fenntartásával. Engem inkább befolyásol Nietzsche individualizmusa és szabadságpártisága.

Néhány megjegyzést tennék politikai, szociológiai kérdésekről. Szinte mindenben egyetértetek Ivánnal, legfeljebb hangsúlybeli különbségekről van szó. Nagyon örültem annak, amikor beszámolt a washingtoni afrikai-amerikai múzeumban tett látogatásáról. Privilegizált fehér bevándorlóként – ez áll mindkettőnkre – nehéz megérteni az afrikai-amerikaiak lázadását az amerikai „intézményesített rasszizmus” ellen. Örültem, hogy Ivánt ez a kiállítás megdöbbenetette, megrázta az afrikai-amerikaiak rabszolgamúltjának drámája. Voltak kiváló afrikai-amerikai kollégáim s még barátaim is, nekem nem volt szükségem történelmi múzeumra e tapasztalat átélésére. Hadd idézzek itt egy történetet egyik legjobb amerikai barátom, Elijah Anderson életéből. Eli ma talán a világ legjobb etnográfusa. Yale-i tanszékvezetői pályám legnagyobb eredménye volt, hogy őt át tudtam csábítani a University of Pennsylvaniáról a Yale-re. Eli is szeretett New Yorkban a Yale-klubba járni – nekem is kedvencem volt. Mesélte, hogy egyszer ment a szobájába, s belépett a liftbe. Fehér fiatalok voltak a liftben, így vagy úgy mindnyájan a Yale-hez kötődtek (másként nem lehet valaki a klub tagja). Kérdezték tőle, melyik emelet gombját nyomják meg. Ezt válaszolta: a könyvtárét. Mire a fiatalok így szóltak vissza: „Te tudsz olvasni?” Nekem ez a történet elég volt az intézményesített rasszizmus megértéséhez, amivel nem akarom mentegetni az elmúlt hónapok Black Lives Matter tüntetéseinek megvadult fiatalokat, akik a feketék gyilkolását elítélő tüntetéseket arra használják, hogy betörjenek egy-egy üzletbe. De Iván washingtoni múzeumlátogatásának a döbbenetét én is osztom.

Abban is egyetértünk, hogy Bernie Sanders „demokratikus szocializmusa” nem a szovjet értelemben vett „szocializmus”, hanem inkább skandináv típusú szociáldemokrácia. Abban nem vagyok biztos, hogy a „szocialista” szó használata volt az oka Sanders két elnökjelölti kudarcának. Annyi biztos, hogy nem segített. S bár a 19. században a szocialista jelző az USA-ban még

nem volt szitokszó, a szovjet tapasztalatok után mégis azzá vált. Figyelemre méltó, hogy Sanders mindig „demokratikus szocialistának” hívta magát, ennek ellenére 1981-ben Burlington polgármesterévé választották (és kitűnő polgármester volt), 2000-ben pedig hatalmas többséggel Vermont állam képviselője, majd 2006-ban szenátorra lett. Azokkal is szimpatizálok, akik úgy gondolják, ha 2016-ban nem Hillary Clinton, hanem Bernie lett volna a demokraták jelöltje, akkor lehetséges, sőt valószínű, hogy Bernie legyőzte volna Trumpot (a kritikusan fontos közép-keleti államokban, ahol munkásszavazatokkal Trump kapta meg az elektorok többségét, s ahol Sanders esélyesebb lett volna, mint Clinton). Ezzel együtt Sanders programjának vannak olyan elemei, amelyek az amerikai politikában irreálisak, s ezekkel egyébként én sem értek egyet. Ilyen a Medicare for all egyébként számomra vonzó programjának az az eleme, ami nem engedné meg a magán-egészségbiztosításokat. Az persze rendben van, hogy legyen általános, állami betegbiztosítás (mindenkinek és nem csak a 65 éven felülieknek), de az extra magánbiztosítások megtiltása biztosan vesztes ötlet. Értem az érvet a magánbiztosítás ellen: ha a biztosítást le lehet vonni az adóztatandó jövedelemből, az csökkenti az általános biztosításra fordítható nemzeti jövedelmet. Nincs tökéletes megoldás, de ennél csak az a rosszabb, ha megtiltják a magánbiztosítást, tehát azt, ha valakinek van elég jövedelme, hogy jobb kórházban külön szobája legyen, s ezért még fizetni is hajlandó (és képes). Sok amerikai választópolgárral egyetemben problematikusnak találok az ingyenes egyetemi oktatás tervét is. Ezt én „baloldali populizmusnak” nevezném. Az Egyesült Államokban a felső ötven százalék gyerekei járnak egyetemre. Ha ez ingyen lenne, akkor annak egy jó részét az alsó ötven százalék adóbefizetéseiből finanszíroznák, ez tehát redisztribúció lenne az alacsony keresőktől a magasabb jövedelműek számára.

Iván ezekkel a részletkérdésekkel, nem foglalkozik – nem ez a szakmája –, de mint tudjuk, az ördög a részletekben lakozik. S itt van egy inkább kiegészítő s nem alapjában kritikai megjegyzésem a „neoliberalizmussal” kapcsolatban, amivel radikális baloldali olvasóimat valószínűleg felbosszantom. Amerikában minden liberálisnak – s persze az UCLA történelemtudományi tanszékének jó része „liberális” – a neoliberális kifejezés szitokszó. Iván is említi – mint az ősbűn eredetét –, név szerint is megnevezve Hayeket és Friedmant. A kulcskérdésben egyetértünk, a Hayek és Friedman által képviselt közgazdaságtan valószínűleg túl messze ment a gazdaság deregulálásában. Mint régi polányista én is azt gondolom, szükség van „ellenható” erőkre. Nem mintha Hayek vagy Friedman ezt ne tudták volna. Hayek *Út a szolgasághoz* című remekművében hangsúlyozza, hogy ő nem általában ellenzi a tervezést. Támogat minden tervezést, ami növeli a verseny szabadságát. Szerintem ez zseniális megfogalmazás. És mi lehetne aktuálisabb 2020-ban Magyarországon, egy olyan országban, amelyet Magyar Bálint „maffiaállamnak” nevez? A maffiaállam legfőbb problémája, hogy a politikai elit korlátozza a verseny szabadságát. A politikai elit kliensei az elit által manipulált piacon szerzik meg az állami beruházásokat, nem profithoz, hanem járadékhoz jutnak.

Keynes Amerikába utazva, a hajón olvasta el Hayek 1944-ben megjelent könyvét. El volt tőle ragadtatva. Azt írta, mindenben egyetért Hayekkel – hosszú távon. Csakhogy hosszú távon mindannyian halottak vagyunk. Ez is pontos és zseniális megfogalmazás. Természetesen Adam Smithtől Hayekig és Friedmanig igazuk volt azoknak (Magyarországon Liskát és Kornait emlegetném), akik a szabadpiac mellett érveltek, de rövidebb távon szükséges lehet a piac időnként brutális hatásainak korlátozása.

Végül egy megjegyzés Friedmanról. Én nem tudok komoly ellenérvet a *Választhatasz szabadon* (1980) című művével szemben. Abban viszont egyetértek Ivánnal, hogy Friedman javaslata az egykulcsos jövedelmi adóról antiszociális. A történelem iróniája, hogy Magyarországon ezt nem egy neoliberais, hanem éppen az illiberális rendszer vezette be. De ha már Friedmant értékeljük, nem szabad megfeledkeznünk a „negatív jövedelmi adó” nem hibátlan, de megfontolandó javaslatáról (1962). Ennek lényege az lett volna, hogy ha valakinek az éves jövedelme nem ér el egy bizonyos szintet, akkor nemhogy nem fizet adót, hanem a jövedelmét az adóhivatal kiegészíti a mindenkit megillető minimális jövedelem szintjére.

Bár a negatív jövedelmi adó iránt volt érdeklődés mind a politikai bal-, mind a jobboldalon, amikor ennek szellemében Nixon 1969-ben egy törvénytervezetet készített, azt a képviselőház támogatta, de a szenátus elutasította (sok törvényhozó azért aggódott – nem teljesen ok nélkül –, hogy ez a rendszer „jutalmazná” azokat, akik nem akarnak munkát végezni). A negatív jövedelmi adó nagy előnye az lett volna, hogy nincs szükség kiterjedt apparátusra a visszaosztott jövedelmek adminisztrációjához. De van legalább két gyenge pontja. Az egyik valóban az, hogy nincs benne munkára ösztönző mechanizmus (hacsak a garantált minimális jövedelem nem a nyomor szintjéhez hasonlóan alacsony), a másik pedig az, hogy Friedman úgy képzelte, mindent meg lehet oldani pénz juttatással.

Az első kérdésre 1975-ben az amerikai törvényhozás egész jó megoldást talált, amikor jóváhagyta az Earned Income Tax Credit (EITC, a munkából szerzett jövedelemadó kiegészítésének) rendszerét. Ennek lényege, hogy ha egy munkajövedelemmel rendelkező személy egy méltányosnak ítélt minimális jövedelemnél kevesebbet keresett az adott évben, akkor ezt a méltányos szintre kiegészítik. Az EITC népszerű s jól működő rendszer, csak éppen a mélyszegénységben élőkön nem segít. Azokon, akiknek semmi jövedelmük nincs (s ez bizony könnyen elérheti a népesség tíz százalékát még a fejlett gazdaságokban is). Itt a negatív jövedelmi adó és EITC valamiféle kombinációja lehet megoldás. Ha a negatív jövedelmi adó szintje alacsonyabb, mint az EITC, akkor a jövedelemmel nem rendelkezők is kapnak alapjövedelmet, de mert az EITC magasabb, ha módjukban áll, igyekeznek munkából származó jövedelemre is szert tenni. Továbbra is fennáll az a probléma, hogy pénz juttatással nem lehet a szegénység minden problémáját megoldani. Itt a legfontosabb ellenpélda az egészségügy és a lakhatás.

Közvélemény-kutatásokból tudjuk, hogy nagy népszerűségnek örvend Magyarországon is, de a legtöbb fejlett társadalomban is az állampolgári jogon járó feltétel nélküli alapjövedelem gondolata. Ezzel Iván is rokonszenvezik.

A probléma csak az, hogy abban nincs egyetértés, hogy ez mit is jelent. Radikális hazai változatában annyit, hogy minden magyar állampolgár jövedelmétől függetlenül kapjon alapjövedelmet, mondjuk, minden felnőtt havi 100 ezer forintot, és minden gyerek további 50 ezer forintot. Ez tehát egy univerzális biztosítási rendszer.

Én az 1960-as évek közepe óta Ferge Zsuzsával folytatok baráti vitát ugyanerről a kérdésről. Konrád Gyurival akkortájt fedeztük fel, hogy az állami lakások egységes elosztási rendszere rendre a már egyébként is privilegiáltaknak kedvezett. Ez torzult redisztribúciót eredményezett, amelyben a szegényektől elvont költségvetési pénzezből támogatták a magasabb jövedelműek lakáshoz jutását. Ezért gondoltuk, hogy igazságosabb a célzott szociálpolitika, mint egy univerzális biztosítási rendszer. Akinek megvan hozzá a jövedelme, építsen magának lakást, vagy béreljen piaci bérlakást, az állami bérlakások legyenek szociális lakások, s csak azok kaphassanak, akiknek nincs a piacon elérhető lakáshoz elég jövedelmük. (Lehet, hogy már akkor neoliberaisok voltunk?) Zsuzsa fontos érve, hogy az univerzális biztosításnak nagyobb lehet a politikai támogatottsága, ha mindenki részesül egy juttatásból, azok is inkább fogják támogatni, akiknek egyébként nincs is rá szükségük. Ennek klasszikus példája Amerikában a social security, az állami nyugdíjrendszer, az amerikai szociálpolitika „szent tehene”. Ez fontos érv bizonyos szükségletek esetében, ilyen mondjuk az egészségügyi alapellátás vagy a kötelező iskoláztatás. De az „alapjövedelem”? Tényleg fizetnem kell Mészáros Lőrincnek vagy Csányi Sándornak minden hónapban 100 ezer forintot? Akkor megszavazzák?

58

Van persze a garantált jövedelemnek egy nem radikális változata, nevezetesen a „garantált minimális jövedelem”. Ha jól értem, Karácsony Gergely még Zugló polgármestereként valami ilyesmit vezetett be. Ez nagyon dicséretes vállalkozás, de persze ez Friedman negatív jövedelmi adójának egy változata, tehát provokatívan azt mondanám, hogy neoliberais társadalompolitika. Úgy gondolom azonban, hogy a negatív jövedelmi adónak egy EITC-vel való kiegészítése és néhány szolgáltatás természetbeni juttatása hatékonyabb szociálpolitikához vezethet.

Mindezt nem Iván könyvének a kritikájaként írom, inkább csak kiegészítésként, s az a gyanúm, talán ő is sok mindenben egyetértene kiegészítésemmel, csak ő helyesen a nagy ívet rajzolta meg, és elkerülte, hogy elveszzen a részletekben (amire én hajlamos vagyok). Ez egy rendkívül gazdag és fontos könyv. Olyan könyv, amelyik minden gondolkodó ember éjjeliszekrényére kívánczik. Talán érdemes úgy olvasni, mint Konrád *Ásatását* vagy Heller olvasónaplóit. Nem egy rohamban az első oldaltól az utolsóig, inkább csak csemegézve a szöveget, *vignette-től vignette-ig*.

Hónapló

Végel László

Bársonyos mилоševićizmus

Tart a választási kampány Amerikában, Szerbiában viszont nagy az izgalom. Ivica Dačić külügyminiszter kertelés nélkül kijelentette, hogy igenis Trump győzelmét kívánja az ország. A magyarázat kézzelfogható. Trump elnök speciális balkáni megbízottjának, Richard Grennellnek a társaságában Belgrádba látogatott Adam Boehler, az amerikai Nemzetközi Fejlesztési Pénzügyi Társaság ügyvezető igazgatója. Vučić elnök bejelentette, hogy mindezek után szebb jövő várja Szerbiát, és boldogan közölte az újságírókkal, Trump elnök Washingtonban nagyon kedves volt hozzá, s ígéretet tett, hogy alkalomadtán Szerbiába látogat. Már a szerbiai falvakból is üzennek Trumpnak, hogy látogassa meg őket, és ízlelje meg a valódi szerb töltött káposztát. Siniša Mali pénzügyminiszter pedig eldicsekedte, az amerikaiak megüzenték neki, ne egymilliárd dollárban, hanem több milliárdban számoljon. Dől a pénz a mesebeli Amerikából!

Trump elnök, a gondoskodó dollárpapa a választási körútján diadalmasan bejelentette: a szerbek és az albánok évszázadokon át gyilkolták, ám a washingtoni dokumentum aláírása után „a két nemzet képviselője ölelgette egymást”.

Nem voltam a helyszínen, nem láttam, hogy valóban ölelgették-e egymást, de Szerbiában eddig soha nem látott módon ünneplik az amerikai elnököt. A kormánypárti sajtó Amerika-ellenességéből egy perc alatt Amerika-barátság lett. Egy eddig szerb nevű, Koszovóval megosztott tavat is elneveztek róla. Persze a prišinai vezetők is rábólintottak. A szerb és az albán vezetők egymással versenyezve udvarolnak Trumpnak.

Szerbiában napokon belül megalakul az új kormány, de úgy veszem észre, hogy ez nem érdeklő túlságosan a közvéleményt. Az emberek tudják, minden személyi változásnak az a célja, hogy minden maradjon a régiben. Csak az biztos, hogy a parlamenti ellenzék nélküli kormánypárt óriási fölényrel fog kormányozni, de ennek van árnyoldala is: a bojkott miatti 50 százalékos alatti részvétel óriási társadalmi szakadékról tanúskodik. A helyzetet bonyolítja, hogy a bojkottálók között is szakadékok tátonganak. Egyes pártok például Koszovó kérdésében radikálisabbak, mint a kormánypárt. Nem, nem soha, hangoztatják. Ugyanezt vallja a Szerb Pravoszláv Egyház is.

Azt hiszem, stabil instabil helyzetbe kerültünk. Az üzlet előtt sorban állva hallom az elejtett mondatokat. „Csak ne legyen rosszabb”, mondja az egyik vevő. A többiek helyeselnek. Ebben a mondatban ismerem fel az uralkodó tömeghangulatot.

A magyarázat egyszerű: nincs lényeges változást jelentő határozott profilú alternatíva. A rendszer esetleg demokratizálódhat és puhulhat, de a

jelenlegi állapotok arra utalnak, hogy lényegi változás egyelőre nem várható. Liberális párt az elmúlt harminc évben nem szerepelt önállóan a választásokon. Az önállóan induló liberális alternatíva akkor sem merült fel, amikor a liberalizmus virágkorát élte a rendszerváltó országokban. Hiteles baloldali párt sem lépett fel az eddigi választásokon, illetve időnként akadt néhány törpepárt, amely azonban gondolni sem mert a választásokon való részvételre. A kilencvenes években a baloldali jelzőt kisajátította a Szerbiai Szocialista Párt, úgyhogy a *Hontalan esszé*kben kénytelen voltam „apokrif baloldalnak” nevezni magam. Akkoriban ugyanis Milošević is baloldalnak nevezte a pártját.

Nagy kár, hogy napjainkban sem indul a választásokon egy kimondottan baloldali párt sem. Miért? Fél a vereségtől? Pedig nem ártana, ha megmérettetné magát. Vagy kiderülne, hogy hiányzik a baloldali érzelmű szavazókat megszólító hiteles baloldali párt, vagy pedig, hogy a szerbiai társadalomból kivészett a baloldali értékrend iránti bizalom. Az előbbi kétségbeejtő lenne, az utóbbi valószínűtlen.

A pártvilágban különben nagy a zűrzavar. A Szerb Haladó Párt fölényes parlamenti győzelme azzal járt, hogy a szélsőjobbot képviselő Šešelj Szerb Radikális Pártja csúfos vereséget szenvedett, s ezzel megbomlott a centrális szerb erőter, ami távolról sem magyar találmány, hiszen már Milošević uralma idején, vagyis a kilencvenes években sikeresen működött. Az egyik oldalon volt egy heterogén ellenzék, a másikon pedig a Šešelj-féle szélsőjobb. A Szerbiai Szocialista Párt pedig középre helyezte magát. Ha nem én, akkor jön Šešelj, ezzel a szlogennel tartotta Milošević sakkban az európai politikusokat.

60

Milošević érthető okokból kíméletlenül bírálta a politikailag heterogén ellenzéket, főleg Đinđić Demokrata Pártját, Šešeljékkal pedig igen bonyolult viszonya volt. Hol támogatta, hol pedig ellene fordult, úgyhogy Šešelj megjárta Milošević börtönét is, de a kormányában is helyet kapott. Így például az ellenzéki sajtóval kemény kézzel leszámoló Aleksandar Vučić, a jelenlegi államelnök tájékoztatásügyi miniszter volt Milošević kormányában. A Szerb Radikális Párt kettészakadása után az ősradikálisok meggyengültek, de mégis elég megbízható szélsőjobboldali szövetségesek maradtak. Vučić elnök került a velük való konfliktust. Lassan azonban a radikálisok átszivárogtak a „szakadár” Vučić-féle haladó pártba.

Ezzel megbomlott a centrális erőter. Számítani lehetett volna az ugyancsak a szélsőjobb felé tendáló *Dveri (Oltáriszentség)* nevű pártra, azonban az némileg mérsékelte magát, és csatlakozott a többi ellenzéki párthoz, ami nagyban hozzájárult a választási bojkott sikeréhez. A bojkott sikeres volt, de növelte az ellenzéken belüli ellentmondásokat is, amelyeket sürgősen fel kell oldani, hiszen fel kell készülni a 2022-ben sorra kerülő köztársaságielnök-választásra. Hogy a felkészülést komolyan kell venni, azt az is alátámasztja, hogy Vučić elnök bejelentette, 2022-ben esetleg rendkívüli parlamenti választásokra is sor kerülhet. Ebben sincs semmi meglepetés, hiszen Szerbia a permanens parlamenti választásokkal vesződik.

A politikai pártok egyre többet beszélnek az egységes fellépésről, de ennek módozatai még ismeretlenek. A helyzet körülbelül olyan, mint amilyen Ma-

gyarországon volt jóval 2018 előtt. A civil szervezetek viszont egyre hangsúlyosabban követelik az egységet. A napokban Belgrádban nagygyűlést tartott a pár hónappal ezelőtt létrehozott Szerbiai Szabad Parlament, amely azt a feladatot tűzte maga elé, hogy javasolja az egységes ellenzéki programot.

Ezekre a civil kezdeményezésekre érdemes odafigyelni, mert Szerbiában mindeddig minden fontosabb változást a civilek kezdeményezték. Valójában Milošević „trónfosztását” 2000. október 5-én is civil oldalról kezdeményezték.

Erről a reményteljes húsz évvel ezelőtti eseményről emlékeztek meg a résztvevők a legnagyobb elkeseredéssel és fájdalommal. Ez érhető, hiszen jelenleg azok vannak hatalmon, akik ellen 2000. október 5-én tüntetett az egymillió tömeg. Akadtak olyan vélekedések is, amelyek szerint Vučić uralma rosszabb, mint amilyen Miloševićé volt.

Nehéz összehasonlítani a kettőt. Milošević az európai közösségből kirekesztett pária volt, Vučić viszont „szalonképes” európai politikusnak bizonyult. Milošević idején tömeges volt a nincstelenség, most a társadalom egyik rétege, köztük az állami szervezetekben, intézményekben dolgozó értelmiségiek is sokkal jobb körülmények között élnek, mint a kilencvenes években. A rendszer bizonyos szempontból rugalmas: megengedi, hogy az állami értelmiség délelőtt a munkahelyén az államot szolgálja, délután pedig az ellenzéki civil szervezetekben duzzogjon. Ugyanakkor az alsóbb rétegekben a mélyszegénység tovább mélyül. Milošević az albánokat és a horvátokat kivéve különbékét kötött a kisebbségi politikusokkal, így például a hágai bíróságon kifejtette, hogy a magyarokkal nem volt semmi konfliktusa, csak az albánokkal. Ebben volt is némi igazság, számos önkormányzatban a két párt együtt gyakorolta a hatalmat, Szabadkának a kilencvenes években magyar polgármestere volt. Vučić nem csupán békét kötött, hanem barátságos arcot mutat felénk, de Szabadkának nincs többé magyar polgármestere, a magyar nyelv egyenrangú használata egyre inkább háttérbe szorul, a magyar nyelvű tagozatokba iratkozó diákok száma pedig vészesen fogyatkozik. A napokban találkoztam a volt gimnáziumom egyik tanárával, aki boldogan elújságotta, hogy öt első éves diák iratkozott be, és a minisztérium nagylelkűen engedélyezte a tagozat megnyitását. Nyugodtan megtehetette, ha nem következik be váratlan fordulat, akkor a magyar tagozatok úgyis megszűnnek minden erőszak nélkül. Köztudott ugyanis, hogy főleg Észak- és Nyugat-Bácska területéről már középiskolába is Szegedre, Bajára iratkoznak be a magyar diákok. A Dél-Bácskában maradók pedig úgy találják, ha a gyerek marad Szerbiában, akkor inkább járjon szerb tagozatra.

Mindent összeadva: számos hasonlóság ellenére nehéz összemérni a két rendszert. Ezért sokan „bársonyos miloševićizmusról” beszélnek. Akkor kegyetlenebbek és veszélyesebbek voltak a körülmények, de morálisan egyértelmű döntési helyzet volt. Pontosan meghúzható határok léteztek a hatalomtartók és a hatalom kritikusai között. Mára elmosódtak ezek a határok. A hatalom holdudvara kibővült, szívesen látott vendégek azok is, akik ugyan enyhén bírálják a kormányt, de keményen leszámolnak az ellenzékkel vagy a független értelmiséggel. Ezt sokan haladásnak nevezik.

Még

Riasztóan meleg október van mögöttünk: nem tudni, az őszi hömpölygés az összeomlást vagy valamiféle kényszerű rendeződést, elcsendesülést hoz-e. Az amerikai elnökválasztási kampány utolsó napjai, a napról napra erősebben tomboló vírusjárvány, a Színház- és Filmművészeti Egyetem kitartó tiltakozássorozata, a romániai önkormányzati és parlamenti választások zakatoló vitái adják a ritmust. Bármelyik pillanatban beköszönhet a katasztrófa, bármelyik pillanat megoldást hozhat a megoldhatatlannak tűnő problémákra.

Mitől függ, hogy kilábalás jön, vagy összeomlás?

Az eseményeket követve, a jelenségek körüli vitákat figyelve tűnik fel: milyen sokat kopott az emberek értelmezőkészsége. Sok minden hozzájárul ehhez: a töméntelen mennyiségű ellentmondó, megtévesztő információ, a felfokozott, kezelhetetlenné vált indulatok, az információs társadalom paradox jelensége: a gyors társadalmi felejtés. Ahhoz, hogy a mindennapjainkat alapvetően meghatározó eseményeket érteni és helyzetünknek megfelelően irányítani tudjunk, szükség lenne differenciálóképességre. Ahhoz, hogy társadalmi viták alakuljanak ki, hogy vissza lehessen térni a szimbolista, illetve gesztuspolitika ingoványos talajáról az érvalapú, konszenzusorientált diszkurzivitás felé, fogalmakra lenne szükség. Fogalomalkotásra, a korábbi (részben elfelejtett, részben eltorzult) fogalmi készletek felfrissítésére. Utoljára ez az igény az autokrata rezsimek definíciós kísérleteikor éledezett, de vagy a fogalmak elégtelensége, vagy a gyorsan változó politikai viszonyok, vagy a kellő mélységben át nem látott társadalmi folyamatok miatt ezek a kísérletek rendre kudarcot vallottak.

Az amerikai választások és az Amerikában zajló „szoft polgárháború” egyetlen, differenciáltnak nem nevezhető kontextusban jelenik meg a kelet-közép-európai vitákban: megy vagy marad Trump? Hogy miért váltak az amerikai politika legfontosabb tényezőivé a pártpolitikán túli vagy épp azokkal szemben szervezett társadalmi mozgalmak (legyen szó akár baloldali, szélsőbaloldali, akár szélsőjobbaldali mozgalmakról), kérdésként sem vetődik fel. Mondhatni, azért nem, mert túlságosan új és friss jelenségről van szó, de hát ez sem igaz. Az ezredforduló óta szerveződő forradalmak, az autokrata rezsimekkel szembeni ellenállási mozgalmak mind hasonló módon jöttek létre, működtek – két évtized lett volna arra, hogy érdemben érteni és követni tudjuk ezeket. Ráadásul az évtizedek óta meglévő intézményeket, jelenségeket sem követik azok a generációk, amelyeknek az élete ezek árnyékában telt el. A világválság idején a legkevesebb szó az Egészségügyi Világszervezet helyzetéről esik, és arról, hogy az Amerikai Egyesült Államok kilépett a szervezetből. Miközben mindenki a koronavírussal szembeni hatékonyabb globális fellépést sürgeti, aközben a globális cselekvésre – elvileg, formálisan – alkalmas szervezet szétesése-szétverése folyik. Nem

mellesleg még nincs is vakcina, de már hétről hétre, hónapról hónapra erősödik az „oltási nacionalizmus”: a verseny, hogy kinek jut, illetve hogy kinek jut előbb, vagy kinek nem jut egyáltalán vakcina.

Ma még él az a naiv illúzió, hogy a járványt akkor lehet eredményesen megfékezni, ha lesz hozzá (kellő mennyiségű) oltóanyag. Pedig várhatóan az oltóanyaghoz való hozzáférés tovább élezi a nemzetállamok közötti konfliktusokat és a globális társadalmi különbségeket. Ha nem sikerül mind ezen változtatni, a járvány a szervezeti és szervezési hibák, elégtelenségek, bűnök miatt hosszú ideig velünk marad. Az is meglehet, hogy valamiféle hirtelen fordulat történik, a WHO régóta esedékes, reménytelennek tűnő reformja mégis elindul, az Egyesült Államok újra szerepet vállal a szervezetben, a cselekvőképes tagállamok is felelősségteljesebb szerepet vállalnak, és elkezdődik valamiféle előzmény nélküli globális kooperáció.

Alig egy éve a klímaválság elleni harc volt az uralkodó téma, ezt is mintha elnyomta volna a járvány vagy az információk sztrádák állandó, felfüggeszthetetlen, mindent elsöprő zaja. Vagy csak alábbhagyott a klímavitát hónapokon át szinten tartó lobbis, az aktivizmus: nagyjából ennyin múlik ma, mire figyel vagy mit mellőz a világ. Pedig az amerikai elnökválasztási kampány, a Trump–Biden-viták egyik sarkalatos pontja volt (lehetett volna) ez a problémacsomag is. Már amennyiben egyáltalán elkezdődött a vita a két elnökjelölt között. Az idén – médiatörténet ez is – mindent fölülírt az agresszív demagógia. Trump továbbra is a saját politikai „törzséhez” beszélt, annak indulatait korbácsolta, törzsi háborúját vívta, és ezzel szemben Bidennek vajmi kevés eszköze, ereje volt. Nem a klímapolitika kérdéseire összpontosítottak a vita szervezői, hanem arra: rá lehet-e bírni az Amerikai Egyesült Államok elnökét, hogy ne vágjon közbe, ne fojtsa bele a szót kihívójába.

Míg világhatalmi szinten mindent vitt a neoprimitivizmus, addig mozgalmi szinten mégiscsak érlelődött az ellenállás. Ha a klímalobbis az idén nem is volt olyan hangos, mint tavaly, Amerikában a civiljogi mozgalmak néhány tartalmi szempontból fontos kérdést mégiscsak be tudtak csempészni a köztudatba. Ma már – túl a politikai propagandán – konszenzus övezi, hogy intézményes rasszizmus van, és azzal szemben intézményesen kell fellépni. Ez nem „fekete ügy”, ez ma már nem kisebbségi belügy, hanem a legszélesebb társadalom ügye. Hogy ki milyen megoldásokat, reformokat látna jónak – ez már függ a politikai hovatartozástól. De a jelenleg eszköztelen, tehetetlen vagy épp ellenérdekelt politikával szemben érik a társadalmi változtatás igénye.

„Kicsiben” Budapesten a SZFE körül szerveződő mozgalom alakítja hasonlóan a köztudatot és a közösségi konszenzust. Az egyetemi autonómia védelmében indított tiltakozássorozat elvileg egy viszonylag szűk réteget – a magyarországi színházi és filmes képzésben részt vevőket érinti. Gyakorlatilag azonban felvet egy sor általános kérdést: a közoktatás, a közegészségügy és általában véve a közszféra jelenét, jövőjét. Mióta a magyar autokrata rezsim kiépült, több hasonló tiltakozás is indult. Az internetadó elleni tüntetés volt az első emlékeztető, tömegeket megmozdító akció. De volt sztrájk a közmédia államosítása ellen, a CEU, az MTA védelmében is. Bizonyos perspektívából mindegyik kudarcos volt, hiszen érdemi, rendszert alakító, rendszert

váltó eredménnyel nem járt. Bizonyos értelemben azonban összekapcsolódtak ezek a kísérletek, megkezdődött az ellenzéki tanulási folyamat. Az SZFE-n történtek bizonyítják, van közép- (hosszú?) távú érdekérvényesítési stratégia. Egy-egy szakág, társadalmi csoport belső ügyében pedig tömegek ismerik fel az általános problémákat, és tömegeket lehet mozgósítani. Alakul a konszenzus a rezsimmel szemben – csakúgy, mint az amerikai jogvédő mozgalmak esetében. Hogy mennyire látjuk át ezeknek a szerveződéseknek a múltját, jelenét, jövőjét? 2020 forró októberében ezt nehéz volna megmondani. Karnyújtásnyira van a kifulladás, csakúgy, mint az áttörés.

Romániából követve mindezeket, egyaránt éri meglepetés az embert, és egyszerre lehet *déjà vu* érzése. Váratlan, hogy az SZFE ügye, a budapesti megmozdulások, akciók átírták az erdélyi magyar társadalom előítéleteit. Olyanok is megértették a tiltakozó akció szándékait, céljait, akik egyébként minden magyarországi ellenzéki kezdeményezést elutasítanak. Sikerült „átbeszélni” a kerítésen. A romániai szakma és társadalom ingerküszöbét is elérte a budapesti tiltakozás. Nem csak azért, mert a romániai színésztársadalom – hasonlóan a nemzetközi támogatókhoz – aktívan mozgósított, és szolidáris volt. Hanem azért, mert az elmúlt évek civil aktivistái, romániai reformokért dolgozó mozgalmárijai magukra ismertek. Fáziskülönbségekkel, de hasonló helyzetben van a két ország: ritka pillanata ez a térség történetének. Különösen ritka, hogy a hasonlóságoknak tudatában vannak az emberek.

Mindemellett a romániai tömegmozgalmaknak is van egy sajátos sikertörténetük. Az elmúlt években Romániában kormányt már buktattak, de választást még nem nyertek tüntetéseken. Kelet-Közép-Európában itt voltak a legszervezettebbek az ügynevezett közösségi hálós, hashtagforradalmak. Csakhogy itt váratlanul nem a társadalmi konszenzus elérése vált elsődlegessé, hanem a tömegmozgalmak intézményesítése, institucionalizálása és instrumentalizálása. A demonstrációk szervezése és az új pártok szervezése párhuzamosan zajlott. Mire a tüntetők elfáradtak, átvették helyüket az új generációs pártpolitikusok. Ritka politikai pragmatizmust látunk mindezek mögött, vagy cinizmust: annak felismerését, hogy nem elég az embereket mozgósítani, ki is kell használni a mozgósítás erejét, és azt valamilyen módon csatornázni kell a politikai döntéshozásba? A tegnap tüntetői ma, néhány héttel az önkormányzati választás után, a legfontosabb önkormányzatokat vezetik. Még nem tudni, hogy a tömegek kitartanak-e mögöttük, hogy a frissen születő pártoknak lesz-e elegendő tömegbázisuk. És legfőképpen nem tudni, hogy a máig hiányzó társadalmi konszenzus nélkül mire lesz elég ez a reform, mi annak a valódi tartalma? Politikai cél-e a konszenzus hiánya, megkerülése, vagy járulékos kár egy elsietett reformfolyamat részeként?

Gyors vagy lassú, hosszú, alapos változásra van-e szükség? Ez a kavargó ősz újra és újra felmerülő kérdése, akár az amerikai választási kampány, akár az egyetemi autonómiáért tüntető pesti egyetemisták, akár az önkormányzati választáson győztes romániai új generációs politikusok felől követjük az eseményeket.

„Nincs már időnk” – mondják sokan, akik Trump bukásáért izgatnak. „Volt már ilyen” – ismétlik reménytelenül azok, akik a SZFE tüntetéseit

követik, s akik alig hiszik, hogy a hosszú távú ellenállás célt érhet. „Ki kell használni a pillanatot” – érvelnek a romániai reformok hívei, de nem tudják, mit hozhat a következő pillanat.

A válaszok kétségbeesettek, elsietettek, pontatlanok. A pillanatok nem állnak össze történelmi kontextussá, dimenzióvá. Az érzetek, indulatok mellől hiányoznak a pontos fogalmak. Még.

Hargitai Miklós

Partra vetve

Huszonkét éve élek a Velencei-tónál. Egy fél élet – egyelőre még a kisebbik fele, de ez gyorsan változik. Mindenesetre azóta az 1998-as augusztus óta, amikor ideköltöztünk (gyerek- és felnőttkori barátomhoz jöttünk látogatóba augusztus 20-án, de szó szerint belebotlottunk egy házikóba, ami annyira olcsó volt, hogy nem lehetett nem megvenni), másképpen telik: talán tempósabban, de mindenképpen változatosabban. Tóparton élni valakinek, aki a gyerekkorát Budapest legszárazabb külső kerületében, természetes vizektől távol töltötte (még hozzá szenvedélyes horgászként), elvileg maga a paradicsom.

Még úgy is, hogy az egyre sokasodó munkáim miatt az első három-négy esztendőzt leszámítva alig háborgattam a halakat. Három-négy év alatt valamennyire már ki lehet ismerni egy tavat, legalábbis horgászati értelemben, huszonkét év alatt pedig más szempontokból is. Én is kiismertem, legalább annyira, hogy a titokzatosságát elveszítse, meg a horgászathoz való viszony is változik az évek múlásával. A tóhoz fűződő viszony is: egyre csak mélyül (mármint a viszony, a szeretet, a szerelem – a tó sajnos nem, de erről majd később). Valahogy élővé válik a víz. Amikor az ember odalakik a partjára, akkor olyasmi, mint egy hegy vagy egy síkság: itt volt, itt van, itt is lesz; tereptárgy, semmi több. Aztán az egyik nyár, vagy az ősz, vagy az egész év egy kissé csapadékszegényebb lesz a korábbiaknál, és a tó fogyatkozni kezd, te pedig megérted, vagy legalábbis elkezdted érteni az olyan ökológiai fogalmakat, mint az eutrofizáció, a szukcesszió, a degradáció (sorrendben: tápanyag-feldúsulás, feltöltődés, leromlás). Igen, a biológiaórán mindannyian tanultunk róla, de az mégiscsak más, amikor a szemed előtt játszódik le felgyorsítva.

A Velencei-tónak nincs medre, és ebben semmi túlzás nincs: ha hirtelen kiszáradna, ami megesett párszor az elmúlt százötven évben, legfeljebb a partvédő kövezés sejtetné, hogy itt valaha tó hullámozott, de amúgy olyan lenne az egész, mint egy itt-ott még mocsaras lapály. Az egykori mederfenék eleinte porzana, de aztán a port elfújná a szél, a helyét gyorsan benőné a fű; a hajók az oldalukra dőlve rozsdásodnának, az emberek turistajelzést festenek az Agárd–Pákozd gyalogút mellé, a köveket pedig gyorsan széthordanák.

Hogy mást ne mondjak, az idei őszre tavalyhoz képest csaknem fél méterrel csökkent a vízszint, ami Budapestről figyelve, lehet, nem is tűnik olyan soknak, de egy másfél méter átlagos vízmélységű tó esetében már-már tragikus.

A Velencei-tavat néhány jelentéktelen vízfolyás mellett egyedül a szintén nem Amazonas-méretű, évi átlagban másodpercenként 0,6 köbméternyi vizet szállító Császár-víz patak táplálja. A tóban nagyjából 40 millió köbméter víz van. A napi párolgási veszteség egy-egy meleg nyári napon 250 ezer köbméterre tehető, egy napban pedig csak körülbelül 86 ezer másodperc van, amiből némi matekozás útján kihozható, hogy alig 50 ezer köbméter befolyó víznek kellene ellensúlyoznia azt az ötször ennyit, ami elpárolog. Ha mindehhez még hozzászámítjuk, hogy a kánikulai időszakban a tóból pótolják a környező gazdaságok halastavainak vizét is, máris látjuk, hogy mekkora a baj. Följebb, a Császár-vízen van két záportározó: a pátkai nyolc-, a zámolyi hatmillió köbméteres – elvileg, mert a gyakorlatban mindkettőnek a medre erősen feliszapolódott, ugyanúgy, ahogy a Császár-vízé is. Ki kellene kotorítani, és akkor az esős időszakban a tározók több vizet tudnának tárolni, a Császár-víz pedig többet tudna szállítani, de az alapproblémát ez sem oldaná meg: a Velencei-tó biztonságos vízpótlását csak egy folyó tudná szavatolni, ám a tó vízgyűjtő területén nincsenek folyók. A Velencei-tó tehát a természet – az Isten – kezében van: ha az égiek úgy döntenek, akkor ki fog száradni, és ehhez egymás után három, szélsőséges esetben akár két forró, száraz nyár is elegendő (sajnos ebben sincs túlzás: a megelőző tizenkét hónapban a tó vizének egyharmada eltűnt, pedig az időjárás voltaképp nélkülözötte az extremitásokat).

66

A helyzetet súlyosbítja, hogy a fő be- és az egyetlen kifolyás a tó ugyanazon dinnyési csücskében található. Ez azért gond, mert így a tómedencét nehéz átöblíteni. Az rendben van – sőt kifejezetten előnyös –, hogy az érkező víz egy nádas, mocsaras deltán, a velencei-tavi madárrezervátumon keresztül jut a tóba, de hogy ugyanott is távozik, az már nem igazán előnyös – ebből is adódik, hogy a tó vize már-már a tengerekét idézően sűrű, bár ízre nem annyira sós.

A leeresztő zsilip nevezetes hely: a legutóbbi nagy vízvesztés idején ott mutattam meg a gyerekeimnek, hogy egy újságíró munkája mennyire hasonlít a nyomozókéhoz (néhány helyszíni látogatás és fényképfelvétel segítségével sikerült bizonyítani, hogy akkor is volt jelentős nyári vízleeresztés, hiába cáfolta előzőleg a helyi és az országos vízügy). Idén is volt egyébként hasonló kalandunk, de már meg sem kellett írni: elég volt néhány érdeklődő telefon a *Népszava* számáról, és már jött is a megyei KESMA-lapban a megnyugtatónak szánt magyarázat, hogy a gazdasági érdek így, a halászati vállalkozások amúgy, de a Velencei-tónak meg sem kottyant az a kis víz, ami a zsilipen át elillant – sőt, talán még használt is neki.

A szóban forgó írást tényleg érdemes elolvasni, igazi tan- és kortörténet; „Nagy a vízhiány a halastavakban, a horgászok a gazdaságra mutogatnak” címmel lehet föllelni a világhálón. A figyelmes olvasónak föltűnik majd, hogy a szerző horgász-halász konfliktusként próbálja láttatni a vízvitát, vagyis a nyaralók, fürdőzők nézőpontja nem zavarja meg a tisztánlátást; továbbá az

is, hogy a meglévő vízpótlási rendszertől nem sok segítséget remélhet a tó: „A tározókat eredetileg azért építették, hogy kiegyenlítsék a vízszint ingadozását, azaz a csapadékos idők sok vizét felfogják, aztán az aszályosabb időkben eljuttassák a Velencei-tóba, de a tározók horgászati célú hasznosítása ezt már erősen korlátozza”, majd kicsit lejjebb: „A Pátkai- és a Zámolyi-víztározók azért nincsenek soha leengedve, mert halasítva vannak”. Értik, ugye: az állam épített két tározót, hogy megmentse a Velencei-tavat a kiszáradástól, de nem használja őket, mert nem akar konfliktust a horgászokkal. Magyarországon csaknem 400 ezer szervezett, engedélyt váltó horgász van; ha város lennének, ők lennének a második legnagyobbak Budapest után, és ekkora választói csoportokat a Fidesz nem enged csak úgy ki a markából.

Halgazdálkodási értelemben különben a Velencei-tó is a horgászoké, pontosabban a horgászszövetségé, de a kormányban valahogy úgy okoskodhatnak, hogy a horgászoknak végső soron hal kell, és nem víz, és ez egy bizonyos pontig igaz is. A tavat tehát intenzíven halasítják, hogy ne akasszák össze a bajuszt a horgászokkal, a vizet viszont igyekeznek pragmatikusan, mindenféle gazdasági érdeket szem előtt tartva felhasználni. Az idegenforgalom persze mintha az idén kimaradt volna a számításból, de ebben is van gyakorlatias megfontolás, ami a koronavírussal sújtott évben be is vált: ezúttal nem nagyon tudott volna olyan alacsony lenni a tó vízszintje, hogy elriassa a jellemzően Budapestről, illetve kisebb részben Székesfehérvárról ide menekülőket.

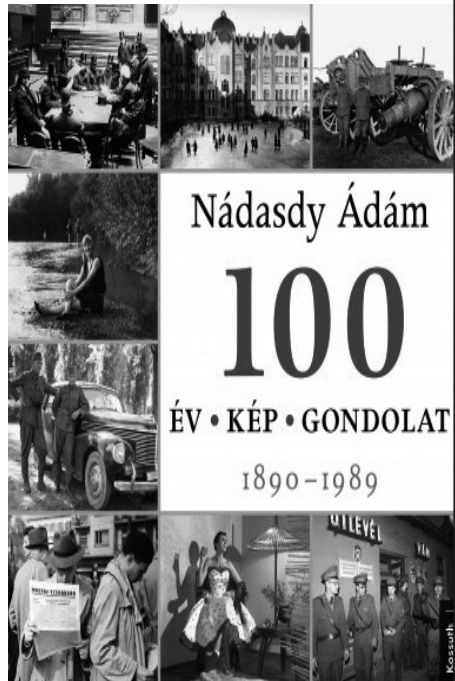
A Fidesz – meg előtte a baloldali kormányok – koncepciójában a Velencei-tó lett volna a proletárok Balatonja. A tópart 1998-ban pontosan ugyanolyan volt, mint a nyolcvanas években – na jó, valamivel lelakottabb –, de éppen az volt a jó benne: hogy megállt az idő, és hogy ha nem is volt tökéletes, de jó volt úgy, ahogyan volt. Később sem változott sokat, egészen a Fidesz 2010-es hatalomra jutásáig. Azóta viszont annyi minden történt, hogy alig győzöm végiggondolni. Röviden: az eleinte független gárdony–agárd–dinnyési polgármester (eredendően az agárdi iskola igazgatója) fokozatosan befideszesedett, a tavat pedig elkezdték felfalni az oligarchák: nem olyan látványosan, mint a Balatont, túl kis falat ez Mészárosnak meg Tiborcznak, de közelről nézve éppolyan könyörtelenül. Az uniós források itt is többet pusztítottak, mint ami jót teremtettek: lett belőlük kézilabdacsarnok (de a már említett agárdi iskolának továbbra sincs tornaterme), műfüves focipálya kacsalábon forgó, márványborítású lelátóval és öltözővel (de szemben a pár éve felújított állomás máris újra omladozik, a parkolójából pedig eső után könnyebb tengeralattjáróval kihajtani, mint autóval), meg egy „eseményközpont” Kápolnásnyéken, ami nagy is, drága is, de még senkinek sem sikerült rájönnie, hogy ezenfelül milyen célt szolgál. (Sejtések azért vannak: a bántóan túlméretezett és kihasználatlan épület szomszédos L. Simon László alapítványának szintén brüsszeli adományból kicsinosított kastélykájával.)

Az oligarchákat – a regionális, illetve helyi érdekűeket is – etetni kell, amiből nemcsak az következik, hogy az EU-pénzek itt is kikövezett csatornáknak csordogálnak a megfelelő zsebek felé, hanem az is, hogy a proletárok (hogy is kell ezt politikailag korrekt módon megfogalmazni) megint a cső rossz végére kerültek. A Balaton a nehézsúlyúak, a NER hercegeinek játszótere lett, a

Velencei-tó pedig a középmezőnyé. A következmény ugyanaz: fogyatkoznak a szabadstrandok, a parti telkek beépülnek, itt egy Velencei-tó kapuja, ott egy Termal & Spa bújik ki a földből, lakóparkok és sportkomplexumok létesülnek, örökbérletet vált a vízpartra a könnyűzenei fesztivál, újrabetonozzák a partvonalat, részben eladják, részben átpozicionálják a kikötőket, megjelennek azok a vitorlázók, akiknek a Balaton túl messze van vagy túl drága; eltapsolnak pár év alatt két-háromszáz milliárd forintnyi közpénzt úgy, hogy minden elköltött fillér növeli a tó terhelését, a változó klímának és az urbanizációnak való kitettségét, ellenben egyetlen forintot sem fordítanak arra, hogy a már 1998-ban (sőt már 1978-ban is) meglévő hidrológiai problémákat megpróbálják enyhíteni.

Én már nem járok horgászni a Velencei-tóra – úgy érzem, sok lennék neki. Az idén eszembe sem jutott: nemhogy a nyáron, de még most, ősszel sem, ami – a nyaralók hazahurcolkodása után – az igazi főszezon errefelé. Sajnálom a tavat, meg a benne és a körülötte élőket; az apadó vizet, a fogyatkozó levegőt. Ez már nem az a hely, ahova huszonkét éve költöztem. Még mindig szeretem, de ha most keresnék olyan vidéket, ami alkalmas a gyerekek fölnevelésére, alighanem másikat választanék. És nem azért, amilyen huszonkét év alatt lett, hanem azért, mert látom, hogy milyen (nem) lesz huszonkét év múlva, ha minden így megy tovább.

Szerzőink könyvei

Posztszovjet válságok: Belarusz és Kirgizisztán

Azok után, hogy Nurszultan Nazar-bajev kazah elnök 2019 márciusában lemondott posztjáról, a FÁK-társág korelnökévé – megosztva e szerepet a tádzsik elnökkel, Emomali Rahmonnal – Alekszandr Lukasenko lépett elő, aki még Putyinnál is korábban lett államfő. Lukasenkót először 1994 nyarán választották meg Belarusz elnökévé. Az akkori választás egyike volt azon ritka posztszovjet térségbeli esetnek, amikor azt tiszteséges körülmények között bonyolították le. Ilyenre – a balti államokon kívül – csak Ukrajnában találni példát.

Lukasenko azonban gondoskodott arról, hogy Belaruszban se történjen többet ilyen. Már röviddel megválasztása után referendumot írt ki, ami – kihasználva az országban akkor még uralkodó oroszbarát hangulatot és erős szovjet nosztalgiát – felhatalmazta arra, hogy az orosz nyelvet ismét hivatalossá tegye, a függetlenség elnyerésekor elfogadott címert és fehér-vörös-fehér zászlót a szovjet időket idézőkre cserélje le. Az 1995-ös népszavazást Lukasenko arra is felhasználta, hogy elkezdje jogköreinek szisztematikus kiszélesítését. Populista politikusként a kezdet kezdetétől arra törekedett, hogy jól láthatóan elválassza magát politikustársaitól, és azt a képzetet alakítsa ki magáról, hogy ő az egyetlen elitbeli szereplő, aki határozottan fellép a korrupció és a társadalmi igazságtalanságok ellen.

Elnökségének korai éveiben kifejezetten népszerűnek számított. Nem véletlen, hogy politikai akaratát újabb és újabb referendumok segítségével tudta keresztülvinni. 1996-ban, azok után, hogy éles konfliktusba került a parlament többségével, ismét népszavazást írt ki. Ezúttal a korábbiaknál is szélesebb elnöki jogkört szerzett magának, az ország politikai berendezkedését – az alig két évvel korábban elfogadott alkotmány módosításával – lényegében elnöki rendszerré alakította át. Az alkotmánymódosításra hivatkozva azt is el tudta érni, hogy újrakezdődött az öt évre szóló mandátumának ideje, ezért a következő elnökválasztásra nem 1999-ben, hanem 2001-ben került sor.

Nem Lukasenko volt az első, aki ehhez a „technikához” nyúlt. A sort Türkmenisztán elnöke, Szaparmurat Nyijazov nyitotta meg, aki 1994 elején döntött úgy, hogy 1992-ben kezdődő elnökségének idejét 2002-ig nyújtja meg. 1995 márciusában az üzbég elnök, Iszlam Karimov, majd egy hónappal később a kazah elnök, Nurszultan Nazar-bajev követte példáját. Vagyis Lukasenko semmi újat nem talált ki. Az azonban mégiscsak újdonság volt, hogy nem közép-ázsiai vezetőként sikeresen valósította ezt meg a posztszovjet térség európai peremvidékén. Ez a roppant innovatív ötlet, továbbá az a körülmény, hogy a soros elnökválasztást – ahogy fogalmazott – „elegáns fölényel”

nyerte meg, megnövelte politikai étvágyát, és 2004-ben már azzal a népszavazási kezdeményezéssel állt elő, ami – támogatása esetén – felhatalmazást adna az alkotmány elnöki mandátumszámot korlátozó rendelkezésének eltörlésére. A belorusz elnök ebben a tekintetben sem volt úttörő. Ezzel a „megoldással” már többen is éltek előtte. Elsőként a „Türkmenbasi”, vagyis Szaparmurat Nyijazov (2003-ban), majd néhány hónappal később a tádzsik elnök, Emomali Rahmon. Lukasenkónak csak utánuk jutott eszébe, hogy ez milyen briliáns ötlet. De ellentétben Putyinnal – aki a közelmúltban megtartott „összoroszági szavazáskor” több mint kétszáz alkotmánymódosítási tétel közé rejtette el szándékát –, nem csűrte-csavarta a kérdést, hanem nyíltan referendum elé vitte. Az istenadta nép pedig közel 90 százalékos arányban támogatta Lukasenko ötletét, akit immár 16 éve újra és újra meg lehet választani Belarusz elnökévé.

Belarusz

Moszkva manőverei után

Hiába próbálkozott az ellenzék az egy mást követő választásokon Lukasenko megdöntésével, egy ideig el kellett ismernie, hogy az elnök család nélkül is élvezi a társadalom többségének támogatását. Persze ezeken a választásokon is csaltak, de azok jellege nem érdemi, hanem stiláris volt. Valami miatt Lukasenko, ahogy az autokrata vezetők többsége, szereti, ha 80 százalékos körüli eredménnyel választják újra, és nem éri be, hogy csak 53 százalékkal – ám többé-kevésbé tisztességes körülmények között – győzzön. Vagyis a család egy ideig nem ahhoz kellett, hogy a diktátor hatalmon ma-

radhasson, hanem kizárólag politikai hiúsága követelte meg.

De honnan eredt Lukasenko hosszú időn át érvényesülő népszerűsége? Részben abból, hogy ráérezett a beloruszok többségének vágyaira és féltreire. Ezért Lukasenko a belorusz gazdaságot sajátos „félsovjet” rezervátumként őrizte meg, s kiterjedt privatizációra soha nem került sor, így az állam tulajdonosi részesedése máig igen magas. Ez a politika hosszú időn át találkozott a társadalom többségének elvárásaival. A beloruszok ugyanis látták – ha máshogy nem, az orosz és az ukrán tévécsatornákat nézve –, hogy mi is történik a két szomszédos országban. És elégedetten dőltek hátra, mondván, hogy nálunk nem alakultak ki nagy jövedelmi és vagyoni különbségek, a hétköznapi élet sem kriminalizálódott úgy, mint a szomszédainknál, nálunk béke és nyugalom honol.

Az utóbbi fenntartásában komoly szerep jutott a Moszkva által hosszú időn át nyújtott jelentős kedvezményeknek is. A Nemzetközi Valutaalap számításai szerint az elmúlt több mint két évtizedben voltak olyan évek, amikor az orosz preferenciák összértéke elérte a belorusz GDP 27 százalékát, de azok nagysága mindvégig a nemzeti össztermék 10 és 20 százalék közti sávjában maradt. E kedvezmények 2005 és 2015 közt felhalmozott összértéke meghaladta a 100 milliárd dollárt, vagyis az orosz állam ebben az évtizedben ennyivel dotálta Lukasenko rendszerét. Az orosz támogatás legnagyobb részét a Fehéroroszországnak szállított kőolaj és földgáz kedvezményes ára adta. Belarusz két, még a sovjet korszakban megépített olajfeldolgozó üzemnek és a kedvezményes oroszországi

kőolajvásárlásoknak köszönhetően az ország jelentős benzin- és kőolajszármazék-exportórré nőtte ki magát. A fentiekén túl sokáig Lukasenónak kedvezett az a körülmény is, hogy Belorusszia volt a Szovjetunió egyik léghésőbb iparosított területe. Itt, a szovjet birodalom nyugati peremén a jelentős ipari létesítmények többségét csak a II. világháború után építették meg, ezért azok a FÁK-térség számos más területéhez képest a Szovjetunió felbomlása után jóval hosszabb ideig maradtak versenyképesek, ha másutt nem, legalább az egykori szovjet területeken. Számos Belorusszban előállított ipari termék – köztük traktorok és más mezőgazdasági gépek – máig viszonylag könnyen találhatnak vevőre. Végül az is megkönnyítette Lukasenko helyzetét, hogy a beloruszok nemzeti identitása hosszú időn át meglehetősen gyenge maradt, ezért az az elnöki politika, amely Oroszországgal széles körű együttműködést keresett és tartott fenn, nem ütközött ellenállásba. Sőt, kifejezetten élvezte a beloruszok nagy többségének támogatását.

Mára azonban a helyzet sok tekintetben megváltozott. Moszkva 2019 elején jelentősen átalakította az olaj-exportra vonatkozó adó- és illetékpolitikáját, aminek következtében a belorusz olajfinomítók a korábbiaknál jóval drágábban jutnak kőolajhoz. A Kreml magatartása azonban nem csak ebben a tekintetben változott meg. 2018 végén Medvegyev akkori miniszterelnök nagyszabású programot hirdetett meg, aminek célja a két ország gazdasági integrációjának felgyorsítása és jogrendszerük minél teljesebb egységesítése volt. Ezt akkor sokan Putyin 2024 utáni hatalmon tartásával hozták összefüggésbe. Az

egyik legvalószínűbb forgatókönyvnek ugyanis azt tűnt, hogy Oroszország és Belorussz államszövetséggé alakításával létrejön egy olyan új főhatalmi intézmény, az államszövetségi elnöki poszt, amelyet elfoglalva Putyin gond nélkül prolongálhatná hatalmát. Lukasenkót azonban nem sikerült rávenni az országegyesítésre, ezért a Kreml, mint utóbb láthattuk, más megoldás után nézett. Ennek ellenére továbbra sem zárható ki, hogy Moszkva újra megpróbálja majd megvalósítani egyesítési tervét. Aligha lehet véletlen, hogy a Varsóban működő Belorussz Elemzőműhely, a BAW kutatásai szerint a beloruszok körében tavaly az Oroszországgal való szoros együttműködést támogatók aránya 60,4 százalékról 40,4 százalékra esett vissza, miközben a nyugati orientációt választók aránya a teljes népességben 24,4 százalékról 32-re nőtt. A műhely mérése szerint az európai orientációt választók aránya ma már nemcsak a 18–24 évesek korcsoportjában, de a 25–34 év közöttiek körében is többségben van. Valószínűleg Moszkva utóbbi évekbeli manőverei is közrejátszhattak abban, hogy elkezdett nőni az Európa felé forduló aránya, és csökkent – még ha nem is került kisebbségbe – azoké, akik továbbra is az Oroszországgal való együttműködést részesítik előnyben. De szerepe lehetett e változásban annak is, hogy a rezsim – saját szemszögéből nézve némiképp érthetetlen módon – már jó ideje nem gördít akadályt a fiatalok külföldi tanulása elé, és ezzel a lehetőséggel egyre többen élnek is.

Mindeközben változóban van a beloruszok saját nyelvükhöz és nemzeti identitásukhoz való viszonya is. A legutolsó népszámlálási adatok szerint a

lakosság csaknem negyede ma már a beloruszt és nem az oroszot használja az otthoni beszélgetésekben. Vannak azonban kutatók, akik ezt az arányt túlzottnak találják, de még ők is elismerik, hogy mind a nyelvhasználat, mind a nemzeti identitás terén lényeges változások történtek azóta, hogy Lukasenko a kilencvenes évek derekán hatalomra került. A változások része az is, hogy a belorusz nyelv nem a falusiak, hanem elsősorban a városiak körében vált népszerűbbé. A nemzeti nyelv használatát a beloruszok egyre nagyobb része nem valamiféle archaizmusnak tartja. Épp ellenkezőleg: a nemzeti nyelvre úgy tekint, mint ami a „múlt nyelvéből” egyre inkább a „jövő nyelvévé” válik.

Ilyen előzmények és körülmények között készült mind Lukasenko, mind az ellenzék az augusztus 9-i elnökválasztásra. Az elnök győzelme esetén hatodik ciklusát kezdheti el, míg az ellenzék a függetlenné vált Belarusz történetében először reménykedhetett abban, hogy komolyan megszorongathatja az öregedő diktátort. Az utóbbiak esélyét növelte az is, hogy Lukasenko a koronavírus-járványt nem vette komolyan, érdemi korlátozó szabályokat az ország területén nem léptetett hatályba. Ez a teljesen irracionális magatartás sokak szemében teljesen alkalmatlanná tette Lukasenkót az ország további vezetésére.

Mindeközben az elnök sem maradt tétlen. Első dolga volt, hogy minden komolyan vehető kihívóját kiiktassa a versenyből. A Belaruszban rendkívül népszerű bloggert, Szergej Tyihanovszkijt letartóztatta. Az ország egyik vezető bankjának (Belgazprombank) a korábbi vezetőjét, Viktor Babarikot köztörvényes

vádakkal ugyancsak börtönbe vetette. Ezek után korábbi tanácsadója, a belorusz szilíciumvölgy vezetője és az ország egykori washingtoni nagykövete, Valerij Cepkalo, aki szintén versenybe szállt, jobbnak látta, ha Moszkvába menekül.

Ebben a helyzetben lépett a kiiktatott jelöltek helyére a letartóztatott blogger felesége, Szvetlana Tyihanovszkaja, aki kampányában egyértelművé tette, hogy nincsenek politikai ambíciói. Egyetlen célja van: győzni és győzelme után megteremteni egy újabb, ám szabad és tisztességes elnökválasztás feltételeit. Lukasenko azonban nem érte be ennyivel. Hiába iktatta ki legkomolyabb ellenfeleit, továbbra sem látta biztosítottak győzelmét. Úgyhogy július végén – korábbi választási kampányaihoz hasonlóan – újra elővette kedvenc vesszőparipáját, az ellene külföldről ármánykodó erőket. Most csak annyi változott, hogy ezeket az erőket – szerinte – ezúttal Moszkvából irányítják. Veszélyes húzás volt ez. Kikezdeni a legfőbb szövetségesrel nem tűnt kifejezetten jó ötletnek. Ráadásul a harminchárom orosz wagnerovista váratlan letartóztatása és történetük kommunikálása olyan sutára sikeredett, hogy kezdet kezdetétől kétséget ébresztett a lukasenkói értelmezés hitelességében. Moszkva feltűnően visszafogott reakciója pedig végképp azt a benyomást keltette, hogy amit látunk, az akár a két autokrata egyeztetett játéka is lehet, és arra szolgál, hogy növelje Lukasenko elfogadottságát a belorusz függetlenségpártiak körében. Utóbb kiderült, hogy szó sem volt titkos együttműködésről, és az is bebizonyosodott, hogy ez a nem különösebben rafinált terv – ahogy sejteni is lehetett – nem

hozott Lukasenkónak pluszszavazatok. Legfeljebb arra volt jó, hogy tovább növelje a vezetői képességeivel szembeni bizalmatlanságot, és megerősítse a beloruszok körében azt a benyomást, hogy diktátoruk egyre kevésbé adekvát. Ilyenre persze akad példa a posztszovjet térség más államában is. A türkmén elnök is már viszonylag korán hasonlóképpen valóságtól elrugaskodott vezetővé vált, ám ez egyáltalán nem zavarta abban, hogy 2006-ig irányítsa országát.

De, amit el lehetett fogadtatni egy közép-ázsiai utódállamban, azt aligha lehet a hajdani birodalom nyugati peremén. Ráadásul Lukasenko „deorientáltsága” egyre jobban kiütözik, ahogy mélyül majd a válság, és a diktátor mindinkább önmaga karikatúrájává válik. Eközben Moszkva sem volt igazán elemében. Napokban telt, mire kiötlötte, hogy ami a wagnerovistákkal történt, az az ukrán titkosszolgálat provokációja volt.

Becsületes emberek

Lukasenko kétségbeesett manővereivel párhuzamosan a Tyihanovszkaja mögött felsorakozó egyesült ellenzék és az őket támogató civil aktivisták megpróbálták a lehető leghatékonyabban felkészülni a biztosra vett választási csalások leleplezésére. Ez nem volt könnyű feladat, mert munkájukat jelentősen megnehezítette, hogy a rezsim – a FÁK-térségből érkezőkön kívül – nem engedett az országba egyetlen külföldi megfigyelőt

sem, és az ellenzék megfigyelőit is megpróbálták a legkülönbözőbb módszerekkel megakadályozni feladatuk elvégzésében. Ezért a Becsületes Emberek (Česznije ljgyi) csoport aktivistái a Voks (Golosz) civil szervezet és honlap munkatársaival együtt

Tüntetők Minszkben (fotó: euronews.com)

kidolgoztak egy olyan applikációt, ami lehetővé tette a lefényképezett szavazólapok egy gyűjtőszerverre elküldését annak érdekében, hogy az ellenzék kezében legyen valamilyen konkrét bizonyíték a csalás leleplezésére.

A 6,8 millió szavazati joggal rendelkező belorusz választópolgárok közül csaknem másfél millióan töltötték le ezt az alkalmazást. Az ellenzék azzal is próbálta megnehezíteni a hatalom dolgát, hogy arra biztatta híveit, a választáson használt átlátszó urnákba szavazócédulájukat leprellőszerűen összehajtva dobják be, ezzel is jelét adva, hogy milyen sokan vannak az elnök ellen szavazók.

Lukasenko ellenfelei azért is voltak nehéz helyzetben, mert Belaruszban – bármennyire hihetetlen – egy ideje hivatalosan tilos választási közvélemény-kutatást végezni. A hatalom ugyanis tudatában van valódi népszerűségének, úgyhogy jobbnak találta, ha ezen a módon sem nehezíti meg helyzetét. Az már a választás előtt is világos volt, hogy az elnökhöz hű központi választási bizottság mindenképpen Lukasenkót fogja kihozni győztesként, és ennek érdekében semmitől sem riad vissza. Ha meg kell triplázni az elnökre leadott

vokokat, akkor ezt fogják tenni. Az is világos volt, hogy a belorusz társadalom egy része a durva csalást nem fogadja el, és tüntetni kezd. A tiltakozók kitartása mellett csak az volt bizonytalan, hogy a hatalmi elit és az erőszakszervezetek egységesen kitartanak-e Lukasenko mellett, vagy elkezdene a tüntetők mellé állni. Ha az utóbbi nem következik be, nem lesznek befolyásos elitbeli dezertálók, és az erőszakszervezetek tagja is engedelmessé válnak a hatalom parancsainak, akkor tartós patthelyzet alakulhat ki. Mindez már a választás előtt is sejthető volt. Lukasenko ugyanis nagyon sokat tett azért, hogy mind a politikai elit, mind az erőszakszervezetek híek maradjanak hozzá. Huszonhat év nagyon hosszú idő, ezalatt ki lehet építeni a hatékony személyi diktatúrát. De, mint tudjuk, az autokráciákat többnyire három dolog tartja fenn: a hazugság, a félelem és a gazdasági sikeresség.

Az utóbbi azonban már jóval a választás előtt megtört. A 2015-ös és 2016-os gazdasági visszaesés után az országra idén újra súlyos recesszió vár, miközben a koronavírus-járvány társadalmi következményei sem teljesen világosak. Ebben a helyzetben biztosnak tűnt, hogy ezúttal Lukasenko hatalmon tartásához minden korábbinál nagyobb arányban kell majd meghamisítani a választási eredményt. A család méreteinek növekedése nem belorusz sajátosság. A moszkvai Liberális küldetés (Liberalnaja misszija) alapítvány nemrég adta közre több mint nyolcvanoldalas elemzését *Új (nem)legitimitás. Hogyan zajlott és mit hozott Oroszországnak az alkotmány átírása* címmel a július 1-jén tartott oroszországi alkotmánymó-

dosítási szavazásról. A jelentés egyik legérdekesebb része épp azt mutatta be meggyőzően, hogy a putyini rendszer az idő előrehaladtával hogyan kényszerült egyre nagyobb arányban csalni, miközben emiatt egyre kevésbé érez bárminemű szűgyent, vagyis egyre gátlástalanabbá válik. A belorusz választási bizottság hivatalos eredményként Lukasenkot hozta ki nagy fölényrel (80,23 százalék) győztesként, szemben az ellenzék közös jelöltjével, Tyihanovszkajával (9,9 százalék). A nyilvánvaló csalás elleni tiltakozásul a választás éjszakáján emberek tízezrei vonultak utcára, és nemcsak a fővárosban. Hiába verette meg őket a hatalom példátlanul durván, a békésen tüntető tömeg nem adta fel ellenállását, elkezdte kitarótan követelni a választási eredmény megsemmisítését és új választás kiírását. A magát újraválasztottnak tekintő elnök hallani sem akart erről, majd idővel azzal az ötlettel állt elő, hogy lehet szó új választásról, de csak azután, hogy módosítanak az alkotmányon. A tüntetők az első pillanattól tisztában voltak azzal, hogy Lukasenko javaslata időnyeresre szolgál, ahogy az is világos volt előttük, hogy addig, amíg a belorusz diktátor hatalmon marad, nincs esély sem tiszta választásra, sem alkotmánymódosításról döntő tiszta referendumra. A megismételt elnökválasztás is csak akkor lenne a tüntetők számára elfogadható, ha jelentős számú külföldi – és nem csak a FÁK-térségből érkező – megfigyelő hitelesítené. De Lukasenko elnöksége mellett ez sem lenne kellő garancia.

A belorusz diktátor, aki 1994 óta áll az ország élén, több cikluson át élvezte a belorusz társadalom többségének támogatását, annak ellenére is, hogy

az első megválasztását követő voksolások soha nem voltak tisztességesek. Az elnök ugyan népszerű volt, de soha nem annyira, hogy rendre 80 százalék körüli eredménnyel erősítsék meg posztján. Azt azonban még az üldözött ellenzék is kénytelen volt elismerni, hogy Lukasenko hosszú időn át csalás nélkül is meg tudta szerezni az első fordulás győzelemhez szükséges 50 százalék fölötti támogatást. Erről a vágyáról Lukasenko annak ellenére sem tudott lemondani, hogy ebből egyszer már komoly problémái akadtak, de nem tanult belőle. 2010-ben, amikor Belarusz és az Európai Unió kapcsolatai felmenő ágba voltak, a minszki diktátor úgy döntött, hogy ezúttal valódi ellenzéki jelöltek is versenybe szállhatnak az elnöki címért. Az egykori kolhozelnök nyilván azt remélte, hogy ezt a gesztust Brüsszelben is értékelni fogják. De nem ez történt, mert az a fránya hübrisz ezúttal is elszabadult. Lukasenko megint 80 százalék körüli eredménnyel győzött, miközben az összes többi jelölt közül egynek sem sikerült 3 százalékot sem elérnie. Ez még a sokat látott beloruszoknak is sok volt, és tömegek vonultak utcára a nyilvánvaló választási csalás ellen tiltakozva. A tüntetők sokan voltak ugyan, de a Lukasenkóhoz hű – anyágilag jól tartott – karhatalmi erő rövid időn belül „rendet tett”.

Néhány év elteltével azonban a hatalom és a társadalom újra megbékélt egymással. Ehhez szükség volt néhány gazdasági reformlépésre, ami meg is hozta eredményét. De a külpolitikai körülmények is Lukasenko kezére játszottak. A 2013 őszen belobbanó ukrajnai válság, majd a Krím félsziget orosz annektálása újabb lehetőséget kínált a minszki diktá-

tornak, hogy igazolja országa függetlenségét, illetve azt, hogy Belarusz az orosz gazdaságtól való jelentős függése ellenére sem Moszkva bábja. A fehér orosz elnök több nyilatkozatában is egyértelművé tette, hogy világosan látja az Ukrajnában történtek természetét és az abban játszott orosz szerepet. Ennek szellemében nem sokkal a Krím elcsatolása után kezdeményezte a rendkívüli állapot bevezetésére vonatkozó törvény módosítását. Egyetlen új bekezdés került a szövegbe, ami lényegét tekintve kimondta, hogy ha az ország határainál felségjelzés nélküli „zöld emberkék” bukkannának föl, mi azonnal löni fogunk. Lukasenko azonban nem érte be ennyivel, és ahogy az Eurázsiai Gazdasági Unió többi tagországa – Kazahsztán, Kirgizisztán és Örményország –, úgy Belarusz sem ismerte el a Krím Oroszországhoz való csatolását. Ezenfelül a derék autokrata azt is el tudta érni, hogy az ukrajnai válság rendezésére a „normandiai négyek” kétszer is Minszkben tegyenek kísérletet. Mindez imponált a belorusz társadalom többségének. Ezért aztán Lukasenkónak – annak ellenére is, hogy a 2015-ös választás is alternatíva nélküli volt, és ezúttal is csaltak – sikerült gond nélkül újra 80 százalék körüli eredménnyel győznie, és akkori „sikere” semmiféle jelentős tiltakozást nem váltott ki. Valószínűleg ez volt az a választás, amikor utoljára tudott érdemi csalás nélkül is győzni, vagyis a szavazók több mint fele alighanem valóban rá szavazott. Ez többek között azokból az akkor még engedélyezett független közvélemény-kutatásokból is sejthető, amik azt mutatták, hogy Lukasenko továbbra is élvezi a belorusz társadalom 25-30 százalé-

kának támogatását, miközben még azok közül is sokan hajlandók rá szavazni, akik apolitikusak, a közélet ügyei iránt kevésbé érdeklődnek, és többnyire anyagi helyzetük alakulásának függvényében szavaznak. Az utóbbiak arányát a korabeli felmérések 40 százalék körülire becsülték. Mindebből az valószínűsíthető, hogy 2015-ben Lukasenko család nélkül is győzött, de nem abban az arányban, mint a hivatalos végeredmény állította.

De mi változott meg az utolsó öt évben? Miért nem tudta megismételni 2015-ös sikerét? Mindenekelőtt azért, mert jelentősen romlott az ország gazdasági helyzete. Az orosz-szal szorosan összefonódott belorusz gazdaság nagyon megérezte a 2015-ös és 2016-os orosz recessziót és azt, hogy 2014 őszén beszakadt a kőolaj ára. Az utóbbi azért érintette érzékenyen Minszket, mert az ország egyik legfontosabb bevételi forrása a kedvezményes áron kapott orosz kőolaj feldolgozásából és exportjából származott. Az orosz gazdaság visszaesése egyben azzal is járt, hogy a belorusz ipari termékek egy része, amelyek többsége Oroszországban talált vevőre, Minszk nyakán maradt. Vagyis 2015-től elkezdett apadni az a korábbi jelentős orosz szubvenció, ami – különböző preferenciák, árengedmények és kedvezményes hitelek formájában – 2005 és 2015 között évi 10 milliárd dollár többletbevételhez juttatta Belaruszt. 2019-ben még egy újabb problémával kellett Minszknak szembesülnie. Moszkva ugyanis úgy döntött, hogy a feldolgozott kőolaj exportjából származó illetékeket ezentúl nem a belorusz állam szedi, hanem a kitermeléshez köti át, így az ebből származó bevételek Oroszor-

szágban maradnak. A Kreml ugyan némi kompenzációt ajánlott ezért cserébe, de a beloruszok szerint az messze nem fedezte a váltás nyomán kieső pénzeket. A közhangulat változásában szerepet játszott az a 2017-ben elfogadott törvény is, amit a köznyelv csak „munkakerülési adóként” emlegetett. Lukasenko és környezete ugyanis úgy gondolta, hogy az önfoglalkoztatók megadóztatásával részben pótolni lehet a költségvetés kieső bevételeit. Ez a döntés súlyos melléfogásnak bizonyult. Arra alkalmatlan volt, hogy érdemben változtasson a büdzsé helyzetén, de arra jó volt, hogy a hatalom elidegenítse magától a magánszférában dolgozók nagy részét. A rossz döntések sorát tetőzte be a koronavírus-járvány felelőtlen kormányzati kezelése. Lukasenko teljes komolysággal képes volt népének azt tanácsolni, hogy a vírus ellen menjen szaunába, igyon vodkát, és végezzen mezei munkát. Csupa nagyszerű ötlet. Ám „hatékonyságát” jól mutatta, hogy közvetlenül a választás előtt a magyarországihoz hasonló lakosságszámú Belaruszban az igazolt magyar fertőzötteknél épp hússzor többen voltak. Sokak számára ez a végtelenül felelőtlen, semmiféle védőintézkedéssel és korlátozással nem élő kormányzati magatartás tette egyértelművé, hogy az öregedő diktátor végképp alkalmatlanná vált az ország vezetésére. Az már csak további „apró” kiegészítése volt a fentieknek, hogy Lukasenko ezúttal sem engedte meg a valamelyest is komolyan vehető versenytársak indulását az augusztus 9-i elnökválasztáson. Döntésével azonban melléfogott. Azt hitte, hogy az országban rendkívül népszerű blogger, Szergej Tyihanovszkij letartóztatásával és a

többi valódi alternatívának számító jelölt kiiktatásával mindent megoldott. De nem! A férje helyére lépő Tyihanovszkaja – aki Lukasenko végiggondolatlan döntésének következtében az ellenzék közös jelöltjévé vált – már a kampány idején képes volt a demokratikus változás szimbólumává válni, olyan kihívást intézni a hatalomhoz, amivel az máig nem tud mit kezdeni.

Vagyis az ország úgy ért a választáshoz, hogy a beloruszoknak végképp elégük lett az önkényből, az évek óta tartó elszegényedésből, az ismétlődő választási csalásokból, ami – mint utóbb kiderült – ezúttal minden korábbinál nagyobb méreteket öltött. Erre az adott a korábbiaknál is nagyobb lehetőséget, és könnyítette meg a Lukasenko javára csalók helyzetét, hogy Beloruszban is, ahogy nem sokkal korábban az alkotmánymódosításokról döntő oroszországi szavazáson, nem egyetlen napon folyt a voksolás, hanem csaknem egy héten át. Ez a lebonyolítási mód már önmagában lehetetlenné tette a választás tisztaságának ellenőrzését, a hiteles szavazatösszesítést. Mindezek ismeretében a belorusz társadalomnak jó oka volt arra, hogy kétségbe vonja a hivatalos eredmény megbízhatóságát. A Beloruszban történtek is igazolják azt az Oroszország vonatkozásában világosan kimutatott tendenciát, hogy az autokráciák – ha nem ütköznek erős társadalmi ellenállásba – hajlamosak egyre nagyobb és nagyobb arányban csalni. Oroszország esetében ez azt jelenti, hogy míg az elmúlt tizenkét év duma- és elnökválasztásain a hamis szavazatok aránya 14 és 23 százalék között mozgott, addig a közelmúltban megtartott alkotmánymódosításról döntő

„összoroszági szavazáson” ezek aránya már elérte a 37 százalékot. Hasonló dolog történt Beloruszban is. Itt is mértéket vesztettek. A hatalom emberei azt hitték, hogy ezúttal is minden megtehető. Ez azonban távolról sem volt így. A szavazópolgárok többsége sejtette, hogy ezen a választáson Lukasenkóéknak immár nem „stiláris” okokból, hanem érdemben, a hatalom megtartásáért kell csálniuk. Ha nem túlozták volna el a mértéket, akkor lehet, hogy a lakosság többsége elfogadta volna Lukasenko győzelmét. De mert mértéktelenül csaltak, magukra rántották a társadalom dühét. A felháborodott tüntetők tartották magukat a tüntetés békés formájához, ám ennek ellenére a rezsim karhatalmi ereje brutálisan rájuk támadt. Ez csak tovább növelte a rendszerrel szembeni ellenszenvet. Az ismétlődő erőszak nem tudta megtörni a tiltakozókat, akik megveretésük után is képesek voltak olyan karneváli népünnepélyt idéző transzparenszekkel utcára vonulni, hogy „Most már az introvertáltak is kijöttek tüntetni”, „Csak Cupidónak van joga beloruszokra lőni!”, „Ne verjétek a férfiakat, mert még nem mentem férjhez!” Vagyis a tüntetők minden erejükkel azon voltak, hogy a hatalmi erőszak és arrogancia ellenére tiltakozásuk békés maradjon.

Hol vannak Lukasenko hívei?

Teltek-múltak a hetek, és nem sikerült kilépni a patthelyzetből. A tüntetők – hiába ütik-verik őket – továbbra sem engednek első és legfontosabb követelésükből, az elcsalt választás megismétléséből. Ez azonban Lukasenko számára elfogadhatatlan, mert tudja, hogy egy újabb és tisztességes körülmények között lebonyo-

lított választáson semmi esélye nem lenne. Ha igaz lenne a hivatalosan kihirdetett 80 százalékos győzelme, aligha kellene ettől tartania. És ha igaz lenne ez a megrendítő győzelem, akkor ennek az utcán is meg kellene mutatkoznia. Ha ennyien támogatták Lukasenkót, akkor miért kell a mellette tüntetőket jószerevével összefogdosni és adminisztratív eszközökkel utárra terelni. Hol van az a több millió ember, aki állítólag Lukasenkóra szavazott? Sehol, mert egészen biztos, hogy ennyien nem szavaztak rá.

Az már viszonylag korán sejthető volt, hogy a patthelyzet feloldása attól függ, hogy Lukasenko mellett kitartanak-e a hatalmi elit és az erőszakszervezetek tagjai. És persze még egy dologtól függ. Attól, hogy mit lép Moszkva. Az majdhogynem biztos, hogy átfogó katonai akcióra nem fogja elszánni magát. Ez ugyanis több kárral járna, mit haszonnal. Egy ilyen lépés a most nagy többségében oroszbarát belorusz társadalmat pillanatok alatt ellenségessé tenné. A kollektív Nyugat pedig újabb szankciókat léptetne hatályba, ami végképp nem jönne jól az egyébként is gyengélkedő orosz gazdaságnak. És egy ilyen akciónak ma már komoly belső korlátai is vannak, mert az orosz társadalom egyre nagyobb része utasítja el az erőszakkal való fenyegetőzést, a felesleges külső konfliktusokat. Egy esetleges erőszakos beavatkozás nem növelné Putyin és rendszerének népszerűségét, épp ellenkezőleg, csak újabb problémákat okozna. Belarusz nem a Krím félsziget. Az oroszok érzelmi viszonya nyugati szomszédaihoz egészen más, mint a 2014-ben annektált félszigethez. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Moszkva tétlen maradna. Számos eszköz áll rendel-

kezésére, főleg gazdaságiak, szükség esetén használni fogja ezeket. Ezzel a tüntetők vezetői is tisztában vannak. Nem véletlen, hogy mind a Litvániába kényszerített Tyihanovszkaja, mind a koordinációs tanács tagjai újra és újra jelzik, nem készülnek geopolitikai fordulatra, nem akarnak Oroszországtól eltávolodni, és nem céljuk az Európai Unióhoz való csatlakozás. E tekintetben ugyanazt az irányvonalat követik, mint amit az örmények követtek 2018-ban a jelenlegi miniszterelnök, Nikol Pasinjan vezetésével.

A hetek egyre csak teltek, de a helyzet érdemben semmit nem változott. A tüntetők változatlan intenzitással folytatják tiltakozásukat, és követelik az elnökválasztást durván elcsaló Lukasenko távozását, aki hallani sem akar erről. Helyette pozíciói megerősítésével kezdett el próbálkozni, többek között Putyinnál is, akit szeptember 14-én keresett fel Szocsiban. A zárt ajtók mögötti tárgyalásuk több mint négy órán át tartott. Eredményről kevés dolog derült ki. Kevés dologban érthettek egyet. Erre utalt az is, hogy nem adtak ki közös közleményt, sajtótájékoztatót sem tartottak. Utóbb mindössze annyi hoztak nyilvánosságra, hogy Moszkva kész másfél milliárd dollár hitelt folyósítani Belarusznak. Ez látszólag jelentős összeg, de ha igazak azok a minszki forrásokból származó információk, hogy a belorusz jegybank épp ennyit volt kénytelen áldozni a nemzeti valuta árfolyamesésének megfékezésére, akkor nem is olyan nagy tétel ez. Az is kiderült, hogy azt az orosz belbiztonsági erőkből felállított tartalékot, amit Putyin utasítására még korábban hoztak létre arra az esetre, ha mégiscsak meg kellene „segíteni” Lukasenkót, visszavonják a belo-

rusz–orosz határról, és felosztadják. Ha valóban sor kerül erre, az azt jelzi, hogy a Kremlben megértették, a bukott belorusz diktátor erőszakos megsegítése Moszkva számára semmi jót nem ígér, más módon kell az egykori szovjet tagállamot Oroszország érdekszférájában tartani. Végül, de nem utolsósorban a találkozót követően az is kiderült, hogy Putyin legitim elnöknek tartja Lukasenkót. Ez aligha okozhatott meglepetést, hiszen az orosz elnök az elsők között gratulált kollégájának. Ennek nyilván az az oka, hogy az orosz elnök nagyon nem kedveli az utcai tiltakozásokat, minduntalan egy újabb „színes forradalom” esélyét látja bennük. Szeptember derekára az is kiderült, hogy mind Lukasenko, mind Putyin időt akar nyerni. Az előbbi azért, hogy – kifulladásra a tüntetőket – stabilizálja helyzetét, az utóbbi azért, hogy megtalálja és „felépítse” Lukasenko Moszkvához hű utódját.

Mindeközben a tüntetések változatlan intenzitással folytatódtak. Hétféteken rendre száz-százötven ezren mennek ki az utcákra, és nemcsak Minszkben, de másutt is. Időközben aktivizálták magukat a Belaruszban fontos szerepet játszó IT-szektor munkatársai is. Egyre nagyobb akcióikkal vétették észre magukat, és kezdték egyre inkább megnehezíteni a hatalom működését. Már szeptember elején feltörték az elnök hivatalának honlapját, és a kezdőlapra a tüntetők legfőbb szimbólumának számító fehér-vörös-fehér zászlót töltötték fel. Néhány nappal később a belügyminisztérium oldalát hekkelték meg, és tették fel Lukasenkót és gyűlölt belügyminiszterét, Jurij Karajevet a legkeresettebb bűnözők listájára. A magukat „belorusz kiberpartizánoknak”

nevező lelkes hekkerek a belügyminisztérium akadémiájának honlapjára is behatoltak, és ott különböző üzeneteket helyeztek el. Az adóhatóságot is megfenyegették azzal, hogy ha folytatódik a békés tüntetők letartóztatása, megbénítják szervezeteiket. De a leghatásosabb lépésük mégiscsak az volt, amikor bejelentették, hogy megszerezték a belorusz állambiztonsági szervezet, a KGB, valamint a belügyminisztérium és a különleges rendőri erők, az OMON munkatársainak listáját, és azokat készek átadni a tüntetések szervezésében kulcsszerepet játszó NEXTA Live telegramcsatornának. A NEXTA szerkesztősége megerősítette mindezt, és arra figyelmeztette az erőszakos szervezetek munkatársait, hogy ha továbbra is teljesítik Lukasenko parancsait, rövid időn belül nyilvánosságra hozzák a náluk lévő adatokat, és ezzel „új élet kezdődik számukra”. E bejelentést követően minden várakozást felülmúló folyamat kezdődött. A NEXTA-nál pillanatokon belül mintegy kétszáz rendőr és belbiztonsági munkatárs jelentkezett azzal, hogy kész otthagyni a munkáját, csak ne publikálják személyes adataikat.

Nem kétséges, hogy az események további alakulása jórészt attól függ, hogy megmarad-e az erőszakos szervezetek Lukasenko iránti lojalitása. Az ott szolgálók tömeges átállása rövid idő alatt bedönthetné a rezsimit. Ezzel az öregedő diktátor is tisztában van. Nem véletlen, hogy hatalomra kerülésétől kezdve olyan nagy figyelmet szentelt annak, hogy az erőszakos szervezetek hűsége kikezdetlenül maradjon. Ennek érdekében többféle eszközzel is élt. Ezek egyike Lukasenko következetesen szigorú személyzeti politikája volt, ami legin-

kább a különböző erőszakos szervezetek és állami ellenőrző apparátusok élén végrehajtott gyakori vezetőváltásokban fejeződött ki. A belorusz államfő kedvenc elfoglaltságai közé tartozott – és ezzel a szokásával a válság heiteiben sem hagyott fel –, hogy évente-kétévente lecserelje a vezetőket. Ennek jegyében még szeptember elején, a válság kellős közepén jelentős személycserét hajtott végre. Leváltotta a belorusz nemzetbiztonsági tanács titkárát, és helyére a KGB addigi vezetőjét nevezte ki. Az állambiztonsági bizottság, a KGB új főnöke pedig az állami ellenőrzési bizottság június elején kinevezett elnöke lett, vagyis az utóbbi alig három hónapot töltött előző posztján. Az ellenőrzési bizottság afféle belorusz számvevőszékként működik rendkívül kiterjedt jogkörökkel, de mert Lukasenko szereti ezeket a szovjet reminiscenciákat, ezért megtartották az intézmény korábbi nevét. Az erőszakos szervezetek élén végrehajtott gyakori személycserék Belaruszban megszokott dolognak számítanak. A KGB most kinevezett új elnöke épp a tizenharmadik a sorban 1994 óta. És ez egyáltalán nem kivételes. Az elnök személyi védelmét ellátó szolgálat élén huszonhat év alatt tizenketten fordultak meg. És a sor folytatható lenne, de talán ennyiből is látszik, hogy az ország fölötti ellenőrzést biztosító állami szervezetek élén folyamatos volt és maradt a cserélődés. A gyakori vezetőváltások egyetlen célt szolgálnak: azt, hogy az egyes szolgálatok irányítói iránti lojalitás soha ne válhasson erősebbé a Lukasenko irántinál.

A belorusz diktátor folyamatosan ügyelt arra, hogy egyetlen magas beosztású alárendeltje se merjen illojális lenni. Ennek mindig azonna-

li és súlyos következményei lettek. Legutóbb – alig néhány hónappal az elnökválasztás előtt – a nemzetbiztonsági tanács helyettes titkára, az elnök biztonsági szolgálatának korábbi főnöke tapasztalhatta ezt meg. Lukasenko szerint a magas rangú hivatalnok a kelleténél megértőbbnek mutatkozott az ellenzék iránt, ezért aztán pillanatokon belül egy korrupciós ügy kellős közepén találhatta magát. Jutalma tizenkét év börtönbüntetés lett. De ez még a jobbik eset. Ő legalább valószínűleg életben marad. Nem így több ismert politikus, akik ezt nem mondhatják el magukról. Lukasenko hosszú regnálása alatt legkevesebb négy ismert, korábban az elnök környezetéhez tartozó politikus tűnt el nyomtalanul. Ezek egyike egy korábbi belügyminiszter volt, aki miután távozott posztjáról, belépett egy ellenzéki pártba. És ezt az elnök nem vette tőle jó néven. Úgyhogy az elit tagjai tudják, hogy mire számíthatnak, ha megpróbálnának Lukasenko ellen fordulni. És ha esetleg elfelejtették volna, akkor emlékeztette őket Putyin, aki még a válság korai szakaszában bejelentette, hogy ha kell, az orosz nemzeti gárda, a Roszgvargyija emberei fognak rendet tenni Belaruszban. Ebből mindenki levonhatta a következtetést, hogy hiába állna át a tüntetők mellé, ezzel még semmi nem oldódna meg, mert ha düledezni látszik Lukasenko rendszere, úgysis jönnek majd az oroszok.

A diktátor növekvő paranoiájára utal az is, hogy az erőszakos szervezetek és más állami ellenőrző szervezetek élén zajló folyamatos rotáció mellett az utóbbi időben egyre nagyobb befolyáshoz juttatta az ezekről a területekről érkező politikusokat. A diktátor nyilván sejthette, hogy az

augusztusi elnökválasztás nem sok jót ígér, és merülhetnek fel problémák, ezért még júniusban jelentősen átalakította kormányát. Az új miniszterelnök egy olyan hivatalnok lett, aki korábban a belorusz hadiipari komplexumot vezette, előtte pedig a főügyészségen, illetve a nemzetbiztonsági tanácsban dolgozott, vagyis tipikus erőszakapparátusi karriert tudhat maga mögött. A nyár eleji kormányátalakítás eredményeképpen a belorusz államhatalom legfontosabb intézményei felett tovább erősödött azok befolyása, akiknek az előlétele szorosan kötődik az erőszak-szervezetekhez.

A belorusz elnök nemcsak szigorával és a gyakori vezetőcserékkel igyekezett megszerezni és fenntartani a hatalma immár csaknem egyedüli támaszát jelentő erőszak-szervezetek lojalitását. Ehhez fontos eszközül szolgáltak azok a szociális privilégiumok is, amik a rendőri és más biztonsági szolgálatoknál dolgozókat megilletik. A közrendőrök fizetése ugyan nem különösebben magas, lényegében az országos átlaggal egyezik meg, ám a tisztek már ennek dupláját vagy még annál is többet kapnak, nem beszélve azokról, akik a különleges rendőri erőknél szolgálnak. Mégsem a fizetés tette – és teszi ma is – vonzóvá a rendvédelmi pályát, hanem az azt kiegészítő számos szociális kedvezmény. Az ezeken a területeken dolgozók ugyanis viszonylag könnyen és gyorsan juthatnak lakáshoz, gyerekeik garantált óvodai ellátást kapnak, és már 48 évesen nyugdíjba vonulhatnak. Ezek együttesen – főleg a falvakból városokba felköltözőknek – nagyon sokat jelentenek, amiktől nem szeretnének megválni. Ahogy azoktól a jelentős jövedelemforrásoktól sem,

amelyek abból adódtak, hogy a rendszer kiterjedt felügyeletet biztosított az erőszak-szervezeteknek a gazdaság felett. Ez a felügyelet különböző formákban valósult meg. A kilencvenes években a rendvédelmi szervek büntetőügyek konstruálásával vették ki részüket abból, hogy vállalatok sorát lehessen visszaállamosítani. Ezekben az ügyekben mindig csurrant-cseppent valami. Majd a kétezres évektől egyre inkább azzal kezdtek el foglalkozni, hogy afféle járadékbehajtóként felügyeljék a magánszektort. Ez olyan kiegészítő jövedelemhez juttatta az erőszak-szervezetek munkatársait, amiktől nehéz megválni.

Nem érdemes velük ujjat húzni

Ezzel szemben egészen más hatalmi viszonyok jellemzik Kirgizisztánt. Itt október 4-én tartották meg a soros parlamenti választást, amelyen tizenhat párt indult. Közülük az első hivatalos eredményhirdetéskor négyről jelentették be, hogy sikeresen átlépte a parlamentbe kerüléshez szükséges 7 százalékos küszöböt. Majd miután újraszámolták a szavazatokat, módosították az eredményen. Kiderült, hogy az először megnevezett négy pártból egy mégsem tudta venni az akadályt, ám helyette két másik igen. Már ez a kínos „közjáték” is sejtette, hogy nem lehetett minden rendben a választás körül. És ez éppúgy vonatkozott az eredmények összesítésére, mint magára a kampányra. A hatalom emberei pedig tudhatták volna, hogy a kirgizek nem nézik ezt el nekik, mint ahogyan nem nézték el ezt korábban sem.

Ennek az alig hat és fél millió lakosú és nem egészen kétszázezer négyzetkilométer területű országnak a polgárai már többször megmutatták,

hogy nem érdemes velük ujjat húzni. Ebben a Tiensan magas hegyei között elterülő országban a Szovjetunió felbomlása után nem sikerült olyan személyi diktatúrát kialakítani, mint ahogy sikerült a közeli Türkmenisztánban vagy a szomszédos Üzbegisztánban. Itt – eltérve a térség országainak csaknem általános gyakorlatától – nem az utolsó helyi kommunista pártvezető vált államfővé, és vette át a függetlenné vált ország vezetését. Kirgizisztánban egy tudós ember, a helyi akadémia matematikus elnöke, Aszkar Akajev lett az ország első államfője, aki egy ideig tiszteletet érdemlő józansággal, önmérséklettel és demokratikus elkötelezettséggel irányította az egykori szovjet tagköztársaságot. Ezért aztán Kirgizisztán – noha jelentős nyersanyagkincsei nincsenek, és a posztszovjet térség egyik legszegényebb állama – mégis hosszú időn át afféle közép-ázsiai mintaoszágnak számított. Errefelé az a hóbortos ötlet senkinek eszébe nem jutott volna, hogy itt is a türkmén modellt kellene követni, ahol jó ideig csak egyetlen pártnak – a kommunistából demokratává átnevezettnek – engedték meg, hogy legálisan működhessen. De az a változat sem nyerte el a kirgizek tetszését, ami Üzbegisztánban, Tádzsikisztánban és Kazahsztánban ragyogóan bevált, vagyis az a látszatverseny, ami formálisan ugyan eltűri több párt létezését, miközben valódi ellenzéki szerepet egyik sem tölthet be, legfeljebb imitálhatják ellenzékiességüket. Nem így Kirgíziában. Itt mindig is valódi pártok működtek, legalábbis abban a tekintetben valódiak, hogy szabadon léphettek fel a hatalom mindenkori birtokosaival szemben, működésüket kü-

lönösebben semmi nem korlátozta. Vagyis a választások mindig tényleges versenyt jelentettek, és az abban részt vevők bizonyos szabályokhoz mégiscsak tartották magukat. Amikor pedig nem, akkor annak mindig meglett a következménye.

Először 2005-ben, amikor Aszkar Akajev a megszokottnál durvábban próbált beavatkozni a parlamenti mandátumok elosztásába, és ezzel magára haragította a kirgizeket, akik ezért – a nem sokkal korábbi ukrán „narancsos forradalom” példáját követve – áprilisban simán megbuktatták elnöküket. A „tulipános forradalommal” hatalomra került új államfő, Kurmanbek Bakijev ezt az utat jóval rövidebb idő alatt járta be, és veszítette el a kirgizek támogatását. Neki ehhez elég volt öt év. 2009 nyarán – igaz, meglehetősen kétes körülmények között – még sikerült újraválasztatnia magát, de a következő év tavaszán fegyveres felkelés tört ki ellene, és megdöntötte korrupcióval és hatalmi visszaélések sorával terhelt uralmát. Őt – átmeneti jelleggel – az ország korábbi külügyminisztere, Roza Otunbajeva követte posztján. Az új elnök feladatát abban látta, hogy minél gyorsabban stabilizálja a rövid időn belül immár második „forradalmát” megélő ország belső helyzetét, és új választást írjon ki. Otunbajeva – betartva mindkét ígéretét – 2011 decembereben letette tisztségét. Helyét az akkor megválasztott Almazbek Atambajev vette át, aki látva, hogy milyen következményekkel jár, ha ugyanaz a személy több cikluson át is elnök lehet, kezdeményezte az alkotmány módosítását. Atambajev – ellentétben a térség összes államának vezetőjével és azal a gyakorlattal, amit Belarusz és

Azerbajdzsán, illetve kissé rafinált formában Oroszország elnöke is követ – nem az államfői poszt betöltését korlátozó rendelkezés feloldását javasolta, hanem annak ellenkezőjét, egyetlen ciklusra történő szűkítését. Ez a döntés példátlan a FÁK-térségben. Egyedül az örmény alkotmányban találni hasonló korlátozást, de annak „értékéből” sokat levon az a körülmény, hogy ott 2018 óta a hatalom legfőbb birtokosa nem az elnök, hanem a kormányfő.

Ám ez a sokat ígérő, demokratikus elkötelezettséget sejtető kezdet rövid időn belül megszakadt, és Atambajev vezetési stílusát is egyre inkább az önkényesség, a hatalmi túlkapasok kezdték jellemezni. Egy idő után valószínűleg megbánta, hogy kezdeményezte az elnöki tisztség betöltésének egyetlen időszakra való korlátozását, de innen már nem volt visszaút. Ebben a helyzetben azt találta ki, hogy ha maga nem lehet tovább elnök, akkor legyen valaki olyan, aki neki lekötelezett. Így talált rá Szooronbaj Zseenbekovra. Támogatottjának elnökké tétele ahhoz művelethez volt hasonló, mint amit 2008-ban Putyin hajtott végre, amikor Dmitrij Medvegyevet ültette a maga helyére. A különbség legfeljebb csak annyi volt, hogy a miniszterelnöki szerepbe visszalépő Putyin helyettesét csak átmeneti megoldásnak gondolta, míg Atambajev ilyen reményeket nem táplálhatott. Abban azonban határozottan bízott, hogy Zseenbekov idején is megmarad befolyása, és jelentős hatása lesz a kirgiz belpolitikára. De csalatkoznia kellett. Az új elnök gyorsan megfeledezett egykori patrónusáról, és önálló politikába kezdett. Zajos és sokakat érintő korrupcióellenes kampányba

fogott, aminek segítségével megtisztította az államapparátust elődje embereitől. Az valószínűleg nem szerepelt Zseenbekov tervei között, hogy elődjét is letartóztatja, és eljárás alá vonja. Az előd azonban egyre gyakrabban szólalt meg nyilvánosan, és egyre indulatosabban bírálta utódját. Mindez végül odavezetett, hogy megfosztották mentelmi jogától, majd elfogatóparancsot adtak ki ellene. Atambajev megpróbált ellenállni a letartóztatására érkező biztonsági erőknél, ami az első alkalommal nem is sikerült. Másodjára azonban igen. Atambajevre idén nyáron a hatalommal való visszaélés vádjával tizenegy éves fegyházbüntetést szabtak ki. Az elcsalt parlamenti választás után kialakult káoszban innen szabadították ki, hogy pár nappal később visszavigyék.

Mindebből jól látható, hogy igazán mozgalmas volt az a több mint harminc év, amióta Kirgizisztán független. És talán még az is, hogy ebben a kicsi, magashegyvidéki országban nemcsak hogy tartós és erős személyi diktatúrát nem sikerült kialakítani, de az intézményi keretek is meglehetősen képlékenyek maradtak. Ez a helyzet köszönt vissza az október elején megtartott választás másnapján is, amikor kiderült, hogy csakis az elnökhöz közeli pártok kerültek be a parlamentbe, amit a változást remélő kirgizek nem tudtak hiteles eredményként elfogadni. Többek között azért sem, mert – miközben az államfő a kampányban végig azt hangsúlyozta, hogy pártatlan, és a választásba semmilyen módon nem avatkozik bele – épp az a párt, a Birimdik (Egység) nyerte el a legtöbb szavazatot, amelyiknek Zseenbekov öccse volt az egyik vezetője. Ezt azért

nehéz lett volna a véletlennek tulajdonítani. A kirgizek nem is gondolták annak. Helyette biztosak voltak abban, hogy ez csak azért történhetett meg, mert a párt érdekében jelentős „adminisztratív erőforrásokat” mozgósítottak. Vagyis nyilvánvaló volt, hogy nagyon is lejtett a pálya. De nemcsak ennek a pártnak, hanem az attól alig egy százalékkal elmaradó Mekenim Kirgizisztannak (Hazám Kirgizisztán) is, ami mögött a vámhivatal korábbi korrupt és szerfelett vagyonos helyettes vezetője áll. A vagyonnak azért van jelentősége, mert a választási csalásokba belefért a kiterjedt szavazatvásárlás is. Erre pedig azért volt széles körben lehetőség, mert ezen a választáson jelentősen könnyítettek az állandó lakhelytől távoli szavazás feltételein. Meg is lett ennek a következménye: több mint félmillióan szavaztak távol otthonuktól, vagyis a leadott voksok harmadának tisztaságával kapcsolatban mérülhettek fel súlyos aggályok.

A kirgiz társadalom nagyon fiatal. A most felnövekvő nemzedék nincs könnyű helyzetben. Már jó ideje nehéz munkát találniuk, ezért közülük sokan külföldön dolgoznak, főként Oroszországban. A koronavírus-járvány többségüket súlyos helyzetbe hozta. Sokuknak elveszett a munkája, míg mások a drámaian rosszul kezelt hazai járványhelyzet áldozatai lettek. Az utóbbi időben több olyan új, fiatalok vezette párt is létrejött, amelyik érdemi reformokat szeretne, és próbálna kiszabadulni a régi korrupt elit és az egyre nagyobb étvágyú bűnözői csoportok fojtogató szorításából. A tisztességes körülmények között lebonyolított parlamenti választás lehetőséget adhatott volna arra, hogy végre politika

szerephez juthassanak. Ez most elmaradt. Talán a megismételt választás lehetőséget ad majd erre. Addig azonban stabilizálni kellene a belső helyzetet, ami az elcsalt választás után pillanatokon belül kaotikussá vált. Helyre kell állítani az intézményekbe vetett bizalmat. Ez nem lesz könnyű feladat, mert időközben – a parlament elnöke és a miniszterelnök után – az államfő is lemondott. Helyét ideiglenesen egy olyan politikus foglalta el, akit ugyancsak a választást követő káoszban szabadítottak ki a börtönből, és csak második nekifutásra sikerült a törvények szabta előírásoknak megfelelően megválasztani. De mert pillanatnyilag nincs parlamenti elnök, és az államfő is lemondott, a kormányfő tölti be az elnöki tiszteket is.

Mindaz, ami az elmúlt hetekben Belaruszban és Kirgíziában történt – a számos különbség ellenére – két vonatkozásban mégiscsak nagyon hasonló. Egyrészt abban, hogy a válság mindkét helyen a durván elcsalt választás következtében alakult ki. Másrészt talán nem alaptalan a feltételezés, hogy mindkét esetben nem önmagában a csalás, hanem annak mértéket veszítő változata váltotta ki egyik helyen a kitartó, míg a másikon a heves tiltakozást. És a mértékvesztés aligha lehet független attól, amit egy ideje Oroszországban lehet tapasztalni. Ha ott a politikai elit megengedi magának az egyre nagyobb arányú és egyre szemérmertlenebb csalást, akkor ez bátorítást adhat az egykori szovjet belső periféria erősebb vagy gyengébb politikai vezetőinek is. Moszkva ugyanis – ha nyíltan nem is bevallva – még mindig sok tekintetben mint a hajdani birodalom peremvidékén.

Trump rémálma Thuküdidész csapdjáról

2017-ben nagy feltűnést keltett egy amerikai katonapolitikus, több védelmi miniszter tanácsadója, Graham Alison, amikor újra fölfedezte a világnak egy ókori görög történész mába érő okfejtését. *Háborúra ítélve: elkerülheti-e Amerika és Kína Thuküdidész csapdját?* című művének kiindulópontja a peloponnészoszi háború, amelyben az addig egyeduralkodó Spárta igyekezett megakadályozni a hatalmára törekvő Athén további fölemelkedését. A politológus későbbi történelmi párhuzamokkal igyekszik igazolni a hasonló összecsapások megismétlődését.

Alig hiszem, hogy a kommunisták irányította ázsiai óriásban bármikor is kötelező irodalom lett volna a görög bölcs műve, de a pekingi majdnem mindenhatók figyelmét nem kerülte el. Vang Csi-san alelnök már évekkel ezelőtt erősen ajánlotta a birodalom befolyásosainak. (Mellesleg Alexis de Tocqueville két művét, *A régi rezsím és a forradalom*, illetve *Az amerikai demokráciáról* címűeket javallta még elolvasásra.) Aliga véletlenül.

Éppen negyven esztendeje, amikor Teng Hsziao-ping bejelentette a Hongkonggal szomszédos dél-kínai Sencsen és másik három tengeremléki kulcshely új gazdasági övezetté alakítását. Akkor még kevesen sejtették, hogy a később szaporodó fejlesztési zónák mintegy a laboratóriumi lesznek annak a döbbenetesen

gyors fejlődésnek, amelynek révén a népköztársaság már ma a világ második legnagyobb gazdasága, és Peking egyre inkább ehhez méltó pozíciót óhajt kivívni magának politikai, diplomáciai, sőt stratégiai téren is.

Az egész idei esztendő legfőbb világgazdasági és -politikai eseményeinek hátterében vészesen fölsejlik a két éllovas közti thuküdidészi viaskodás párhuzama: legyen szó akár az Egyesült Államok és Kína „kereskedelmire” egyszerűsített háborújáról, vagy a köztük szópárbajokra vezető koronavírus-járvány kezeléséről – az eddigi egypólusú világ vezető hatalma és a nyakára növvő rivális sűrűlódássorozatáról.

Washington és Peking viszonya Trump hivatalba lépése óta tagadhatatlanul egyre jegesebbé és feszültebbé vált. Ennek a jéghegynék a látható csúcsa volt kezdetben a kereskedelmi vagy vámháborúnak leegyszerűsített adok-kapok. De mögötte már ott a Huawei (a ZTE és később a TikTok) meghurcolása, ami a gazdasági-technológiai versenyfutás vagy hosszabb távon az eluralkodás lényegesebb elemeit tükrözte. Olyannyira, hogy a jövőbeli globális dominanciáért folyó egyre intenzívebb összecsapásokat sokan hajlamosak máris *technológiai hidegháborúnak* minősíteni.

Az ilyenkor szokásos nemzetbiztonsági és kémelhárítási históriák már-már a feszültségek természetes

velejárói. A Huawei pénzügyi főnökét (mellesleg az alapító tulajdonos lányát) az amerikai szankciókat megkerülő titkos iráni üzletelések vádjával a Fehér Ház kérésére Kanadában letartóztatatták, majd a kiadatását kérték. A kínai high-tech óriást kormány szintű nyomást gyakorolva világszerte megpróbálják kiszorítani az 5G-s számítástechnika piacról. Trump elnök már májusban azzal riogatott, hogy egyes Amerikában élő állampolgárok kapcsolatot tarthattak a kínai hadsereggel, adatokat és szellemi tulajdont lophattak. Minő új felfedezés!...

A vámtarifa-vagdalkozások az egész világgazdaságra hatnak. Termelési és értékesítési láncokat törnek szét. Ha nem lenne elegendő a Covid-19-járvány fékező hatása, újabb homokszemcséket gyúrnek a globális kereskedelmi gépezet fogaskerekei közé. (Mindez érzékenyen érinthet egy olyan világra nyitott, exportvezérelt apró gazdaságot is, mint a miénk.) Ám a Fehér Ház támadó eszköze kétélű kardnak bizonyult.

Már a pandémia is súlyos gazdasági gondokat okozott a választásra készülő USA-ban, végül is a megrágított kínai importtétel árát is jelentős részben a fogyasztókra hárítják tovább. Trump elnök a Kínában beruházó amerikai cégeket akár adókedvezményekkel visszatérésre sarkallja. Az eddig kölcsönösen nélkülözhetetlen beszállítói tevékenység fuldoklik, a termelési-logisztikai gépezet akadozik. A még mindig jóval drágább amerikai munkaerő foglalkoztatása szintén termékeik drágulásához vezethet. Végül azt sem árt megjegyezni, hogy az amerikai kereskedelmi és vámszigorítások

óta az Egyesült Államok Trump által korábban riasztónak minősített deficitje nemhogy csökkent volna, hanem tovább nőtt.

Az ingatlanügynöki múltját meg nem hazudtoló Trump elnök sok helyütt kétoldalú üzleti alkufolyamattá egyszerűsíti le a multilaterális diplomácia eddig kialakított gyakorlatát. Később jött a koronavírus-járvány körüli szájarate. Állítása szerint Kína elhallgatta a pandémia kirobbanását és annak veszélyeit, ebben pedig számíthatott az Egészségügyi Világszervezet aggályos fedezésére – nosza megvonja pénzügyi támogatását, majd kilép a WHO-ból. A Fehér Ház ezzel magyarázza a Covid-19-járvány kudarcos kezelését, a 200 ezer halálos áldozatot. (Vagy egy másik példa a környezetünkéből: ha a NATO-tagországok nem járulnak hozzá katonai költségvetésük és észak-atlanti védelmi hozzájárulásuk Trump által meghatározott mértékű emeléséhez, az USA, mint megfellebbezhetetlen súlyú vezető hatalom, a védelmi szövetség elhagyásával fenyegetőzik. Hasonló alkuval zsarolja távol-keleti szövetségeseit, Japánt és Dél-Koreát is.)

Trump újraválasztási kampányának hajrájában aztán teljes gőzzel beindította Kína-ellenes hadjáratát, minden fronton. Fegyverszállítások Tajvannak, a Hongkong csakugyan csorbult autonómiája körüli konfliktus, majd a kínai emberi jogi visszaélések újráfelfedezése. A kellőképp öntudatos pekingi válaszlépések nem késlekedtek.

A Kína ellen irányuló propagandakampányban szinte minden napra jut egy-egy újabb „szenzációs leleplezés”. Fölfedezik, hogy Ti-

bet még mindig nem független (!), hogy ott és az egykor újgur többségű Hszincsiangban lábbal tiporják a szabadságjogokat, hogy Belső-Mongóliában kötelezővé tennék a mandarin államnyelv oktatását. Az elborzasztásra szánt oknyomozásokat néhol hajmeresztő esettanulmányokkal dokumentálták (pl. amerikai vámokosok lefüleltek egy kínai parókaszállítmányt, amelyet a lágerbe zárt hszincsiangi politikai üldözöttek hajfűrtjeiből készíthettek)!

Az amerikai kertek alatt lapangó kínai kémek vagy nemzetbiztonsági kockázatot jelentő gyanús személyek tömeges fölbukkanása a hírek újabb hullámát kavarta. Kiderítik, hogy a 370 ezres Amerikában tanuló diákseregéből több mint ezer hallgató és kutató „magas biztonsági kockázatot” jelent, sőt a Kínai Kommunista Párt katonai pozíciójának erősítésében settenkedik, így nem hosszabbítják meg a vízumukat. Peking fajüldöző lépésnek, alapvető jogsértésnek minősíti az amerikai korlátozást.

Washington júliusban bezáratta Kína houstoni főkonzulátusát. Válaszul Kína még azon a héten lelakoltotta az USA csengtui képviselőt. Az amerikai külügyminisztérium ezután korlátozta a kínai diplomaták és újságírók mozgásszabadságát, amire Peking menten hasonló lépésekkel fenyegetőzött kínai (benne az amerikai gazdasági-pénzügyi érdekeket kiváltképp érzékenyen érintő

hongkongi) főkonzulátusuk munkatársai beszűkítésével.

A thuküdidészi egymásnak feszülés egy másik frontjára is érdemes odafigyelni: a valódi, éles katonai szembenállás érzékeny pontjaira. Tajvan megmaradt vaskos konfliktusgócna. Bár a szoros két oldala közti gazdasági egymásra utaltság

óriási, a kínaiak korántsem adták föl „elbitangolt tartományuk” visszaszerzését – ha a most éppen kevésbé csábító hongkongi modellel nem megy, akár fegyveres erővel is.

Egyre gyakoribbak a Dél-

kínai-tenger körüli egyre élesebb helyzetek, amelyek már nemegyszer komolyabb összekoccanás veszélyét hordozták magukban. Peking itt nemcsak az egykori térképeken általa jelzett felségterülete miatt áll rendezetlen viszonyban a térség több országával, hanem egyben az itt állomásozó amerikai haditengerészetet szeretné kiszorítani a magának vindikált jó 80 százalék „védelmi övezetéből”. És itt említendő Amerika újabb stratégiai bekerítési törekvése – ezúttal Kína karéjában. Ebben a keretben merült föl egy „távol-keleti NATO” toborzásának amerikai terve, akár India, Ausztrália, Dél-Korea és Japán együttes részvételével. A trumpi trend csak közelebb tolja egymáshoz a két keleti óriást, az egykor hasonló támaszpontrendszerrel körbevett poszt-szovjet Oroszországot és távol-keleti riválisát.

Donald Trump és Hszin Csin-Ping 2019-ben: amikor még béke volt (Fotó: Getty Images)

Mindehhez fontos kiemelni, hogy a gazdasági nagyhatalommá felnőtt Kína maga is jelentős katonai fejlesztésekkel próbálja világgazdasági súlyához méltó, legalább regionális súlyponttá erősíteni a Népi Felszabadító Hadsereget. Olykor fölhánytorgatják Pekingnek, hogy tartja magát a maói hagyományhoz, elvégre ahogy a Nagy Kormányostól idézik: a hatalom a puskacsőből nő ki!

A világ legnépesebb hadserege az elmúlt évtizedek során karcsúsodott, de szervezési és főleg technológiai téren fölsorakozott az élvonal mögé (még ha elmaradása az amerikai fegyveres erőkhöz képest változatlanul jelentős is). De Peking gyorsan fejleszti szárazföldi és légierejét, sőt az űrhadászatban is fontos kutatásokat-kísérleteket folytat, miközben kivált a haditengerészete ment át minőségi előrelépésen.

Mindezt megfejlte az ideológiai síkon vívott küzdelem, amit olykor már rendszerszintű rivalizálásnak neveznek. A „washingtoni kontra pekingi konszenzus” távlatairól régóta folyik a politológusok elméleti vitája: vajon tartósan sikeres lehet-e és felülkerekedhet-e a liberális demokráciákon egy pártállam központilag dirigált „gazdasági csodája”? E helyt nincs terünk annak az amúgy alapvető kérdésnek a bogoztatására, hogy mennyire kommunista a kapitalizmust Kínában fölvirágoztató egypártrendszer. Tényként leszögezhető: a Mennyei Birodalom piacgazdaságában „mindent szabad, ami nem tilos”, ez a kitétel pedig szinte kizárólag az országirányító párt monopolhelyzetének megkérdőjelezésére irányul. Pekingben már 2013 óta intenzívebb ideológiai kurzusokat tartanak a kádereknek, amelyek

lényege: versenyben állnak a liberális demokráciákkal, ebben a bevett nyugati értékrendet és irányítási elveket „politikai veszélyként” bélyegzik meg.

Ebből a szempontból már az amerikai választási hajrá szóhasználata is sokat sejtet. Scott Perry republikánus képviselő szeptemberben törvényjavaslatot terjeszt a Ház elé, hogy ezentúl ne lehessen elnöknek nevezni Hszi Csin-pinget, mert nem demokratikus úton választották meg. Ily módon véli „delegitimizálni” Trump kínai partnerét. Hasonló eszmei töltetet sugall, hogy a Fehér Ház hivatalos szóhasználatában jó ideje minden rosszért az állampárt, a Kínai Kommunista Párt felel... (Mint-ha most fedezték volna föl a ma már 92 millió tagot számláló „élcsapat” vezető szerepét a Kínai Népköztársaságban!)

Ugyanakkor a Trump megállítására irányuló kampány idején megjelent leleplező könyvek olykor az elnök kényes, kulisszák mögötti „pávatáncáról” tanúskodnak. A volt nemzetbiztonsági főtanácsadó, John Bolton még azt is fölhánytorgatta, hogy kétoldalú találkozásjukon Trump arról győzködte „barátját”, Hszi Csin-ping elnököt, hogy vegyen több agrárcikket, főleg szóját, mert ezzel – egyes ingaállamként jegyzett amerikai agrárállamokban – újraválasztási esélyeit javítaná. A kínai nagyfőnök, aki nincs kitéve hasonló határidőhöz kötött kihívásnak, és távlatosabban gondolkozik, válaszként diplomatikusan annyit dörmögött: ő is érdekelt a hosszú távú együttműködésben.

A Fehér Ház lakójának legfőbb hazai kihívója eközben a világpolitika szalonképesebbé tételével kampá-

nyol. Bejelentette, hogy győzelme esetén helyreállítja a NATO-szövetségeseikkel és az EU-val is feszültebbé vált kapcsolatrendszerét, a befelé fordulás helyett a kompromisszumkeresésre összpontosít majd. „Ha megválasztanak, első dolgom az lesz, nem tréfálok, hogy sorra föl hívom az államfőket, és megmondom nekik: Amerika visszatért, számíthatnak ránk.”

Trump alatt Kínát kezdetben partnernek, később riválisnak, majd ellenségnek állította be. Fő hazai ellenfelének eposzi jelzőjét, az „álmatag Joe-t”, annak nagyobb együttműködési szándékát ostromozva, „Beijing Joe-ként” emlegeti. Ám azt talán kevésbé fogadhatják derűsen Pekingben, hogy mindezzel együtt egy esetleges Biden-adminisztráció Kína-politikájában sem várható radikális visszafordulás az alapvető rivalizálás, sőt szembenállás eddigi irányvonalától. Nagy valószínűséggel inkább diplomatikusabb megközelítésre, finomhangolásra lehetne számítani.

Kína – a sajátos restaurálás alatt – zavartalanul folytatja intenzív fejlesztési politikáját, még ha a világgkereskedelem (és a pandémia) fékező hatása nyomán nagyobb hangsúlyt fektet is a belső beruházásokra és keresletösztönző törekvésekre. Az ideológiamentesnek és altruistának reklámozott „Egy övezet, egy út” egyelőre csak gazdasági terjeszkedése már három földrészre elért. (De a kelet-afrikai Dzsibuti stratégiai gócpontjában létrehozták első határukon kívüli katonai támaszpontjukat.) Kérdés, hogy a romló nemzetközi légkörben az ambiciózus pekingi kezdeményezésekből mikor mi és mennyiért ér el a megvalósu-

lás küszöbére. (Lásd Belgrád–Buda-pest vasútvonal.)

De az biztos, hogy Thuküdidész csapdája fölsejlett Trump elnök (új-raválasztási) rémálmaiban. A görög elmélkedő pedig mennybe ment – pontosabban bevonult a Mennyei Birodalomba.

Utóirat: Trump elnököt 2020-ban is fölterjesztették Nobel-békedíjra. Ráadásul nem ez az első eset. Már 2018-ban is fölmerült eme gondolat. Igaz, akkor is ugyanez a norvég radikális jobboldali parlamenti képviselő szorgalmazta. Akkor a Fehér Ház váratlan észak-koreai nyitására hivatkozott, most a legalább annyira ellentmondásos izraeli–arab megbékélés Trump (és veje) által végrehajtott „áttörésére”. Kérdés, hogy az Egyesült Arab Emírségek és Bahrein példája „fajsúlyosabb” követőkre talál-e? A palesztin dosszié is lezáratlan maradt. Az elődöktől örökölt iraki és afganisztáni levonulás huzavonája még javában tart. Ki tudja, meddig? A még Obama (és az ENSZ) által jóváhagyott sokoldalú iráni leszerelési egyezmény egyoldalú felmondása sem hozta meg a Fehér ház által Teherán teljes elszigetelésére irányuló várt diadalt. Kína itt is borsot tör az Egyesült Államok orra alá.

Ugyanakkor Trump a nemzetközi pódiumon változatlan vehemenciával szigeteli el magát az „America first” jelszava jegyében. Ahogy a Távol-Keleten tartják: kapálózik, mint vak a nádasban. Az önértékelés labirintusában olykor megtévelyedő amerikai elnök magabiztos hálával megköszönte Nobel-díjra ajánlójának az éleslátást. Hiába, a nemzetközi politika olykor kényes forgotaga maga is komoly humorforrás...

A társalkodó olvasó

Ahogy korosodom, úgy válnak egyre gyanúsabbá azok az alkotók, akikért rajongtam, akiket évtizedekig tanítottam: valóban megérdemlik-e, hogy a műveiket bibliaként forgassam, vagy csak a meszesedő agysejtjeim zárulnak mindinkább önmagukba.

Shakespeare 16 éves korom óta szent szerzőm. 1961-ben jelent meg a sárga kötésű Shakespeare Őszes az Európánál, egy év múlva eldöntöttem, hogy drámaíró leszek, és, gondoltam találékonyan, kitől is tudnám megtanulni a drámaírás fortélyait, ha nem tőle, aki, mint mondják, a legnagyobb. Egyetlen nyár alatt egyhuzamban végigolvastam az egész életművet a szonettekkel és az elbeszélő költeményekkel együtt (az utóbbiakat nagyon untam). Cezarával jegyzeteltem a margóra, a különösen megragadó sorokhoz felkiáltójelet biggyesztettem, olykor velős véleményt is fűztem hozzájuk. Pár év múlva nyugtáztam, hogy hülyeségeket gondoltam kamaszként, sok mindent félreértettem, érdektelen sorok tetszettek, remek jeleneteket viszont a jelek elmaradása szerint nem vettem észre.

Tanítás közben más tűnt fontosnak, mint kamaszkoromban; amikor a kilencvenes években egy speciális színházi problémáról, Shakespeare szerepösszevonásairól értekeztem, megint más. Utoljára 2018 őszén tanítottam a Színművészetin a *Rómeó és Júliát*, a három magyar fordítást, Kosztolányiét, Mészölyét és Nádas-

dyét összevetve. Sok mindent először vettem észre, hála az internetnek, amelyre újabban a Folión kívül a két Quartót is feltették.

Almási Miklós újraolvasta Shakespeare kilenc drámáját, megint nagyon élvezte, és újra elmesélte, hogy mi is élvezzük. Hangosan gondolkodik olvasás közben, és amit talál, megosztja velünk. A jegyzetelve olvasás műfaja együtt jár a befogadással, amióta feltalálták a papiruszt. Almási olvasásában az a figyelemre méltó és szórakoztató, hogy felmutatja, ami tetszik neki, és kertelés nélkül bevallja, ha valamit nem ért. Shakespeare drámáiban rengeteg a homály, a kihagyás, a következetlenség; az évi két darabra szerződött szerző igen link alak. Ezt én kockáztatom meg, Almási nem írja le, de az a gyanúm, hogy néha neki is megfordult a fejében. Ami Shakespeare-t nem érdekli, amire nincs színésze, vagy amit nem tart jól játszhatónak, azt odacsapja, vagy nagyvonalúan nem foglalkozik vele. Nem volt túl sok ideje írni, rengeteget játszott mások darabjaiban, a színészet volt a főfoglalkozása; ha egy dráma megbukott a bemutatón, másodszor már el sem játszották, elővettek vagy íratnak valakivel mást, és hetente kellett új szöveget bevágni.

Almási nem a Lamb-mesék legújabb kori változatát adja elő akkor sem, amikor a cselekményt összefoglalja, hanem a mélyebb szerkezetet, a titkos vagy az Erzsébet-korban talán még magától értetődő, mára

elhalványult mögöttes értelmet kutatja. Hangot ad értetlenségének, valahányszor hevenyészett, félbehagyott történetszálra bukkan, de nem azért, mert pedáns olvasó, hanem mert szeretne többet tudni, mint amit Shakespeare tudni enged (vagy mint amit ő maga tudott). Elfogulatlan, kérdéseket felvető olvasása üdítő. Nem az esztéta, nem a filozófus, nem a tanár olvas és kommentál, hanem az egyszeri befogadó, aki a foglalkozási ártalmain már túl van; azért olvas, mert élvezzi, és azért osztja meg a tapasztalatait, mert úgy érzi, hogy valami újat fedezett fel.

Nem a színházrajongó olvas elő nekünk, a színház nem is jön szóba, Almási nem az általa elképzelt előadások szövegeknyveiről gondolkodik. A drámát irodalmi műfajnak tekinti, ekként ítéli meg mind a cselekményt, mind az alakokat. Nyelvi kérdésekbe nem megy bele. A lehető legjobb magyar fordítást választja, az eredeti angol szöveget nem idézi, a drámák meséje áll érdeklődése középpontjában. Nem filológusként, nem nyelvtörténészként, nem fordításkritikusként viselkedik, hanem álmélgodó olvasóként, aki csodálja a művek sokrétegűségét, és próbálja megfejteni, mitől olyan jók. Nem foglalkozik az egyes darabok eredettörténetével, nem érdekli, hogy bizonyíthatóan vagy csak feltehetően vagy még csak fel sem tehetően Shakespeare mit és kitől vett át és tett hozzá, húzott ki, helyezett át, nem számít, kivel vagy kikkel dolgozott együtt. Adva vannak ezek a művek magyarul, érdemes őket újraolvasni, tessék, ezt találtam.

Érdekes, hogy a magyar szöveg figyelmes olvasása nagyjából ugyan-

oda vezet, ahová a nyelvtörténeti és a színháztörténeti bűvárlás.

Az ilyen kötet azoknak jó, akik nem tudnak drámát olvasni, de láttak már Shakespeare-előadást, és sejtik, körülbelül miről lehet szó. Drámát olvasni nem könnyű, külön tréninget igényel. Azt tapasztaltam, hogy még a legjobb rendezők sem mind születnek ezzel az adottsággal. A darabolvasási képesség olyasmis, mint a zenében az abszolút hallás, vagy van, vagy nincs, nem tehetünk róla. Akinek csak relatív hallása van, az is lehet nagyszerű zenész, de még az is lehet botfűlű, aki tévedhetetlenül megmondja, hogy ez most cé volt, ez meg bé.

Jól jön az ilyen olvasókönyv a dramaturgoknak és a rendezőknek. Fontos lehet a számukra, mit olvas ki a műből egy értő olvasó. Minden darabról, amelynek színpadra állításáról az igazgató meg a főrendező vagy a rendező oly könnyedén döntött, amelyben a színház vezető színésze, avagy színésznője számára van egy nagy szerep, hogy el ne szerződjön, ki szokott derülni, hogy zezugos, sötét sikátorokkal teli, számozás és név nélküli, kanyargós utcákból álló hegyes-völgyes nagyváros, amelyben a tájékozódáshoz egy mégoly hevenyészett, vázlatos térkép is jól jöhet. Ha egy érdekelt olvasó – a színházban a színész – rákérdez valamire, arra akkor is válaszolni kell, ha bennünk nem fogalmazódott meg a kétely; válaszadás közben ki szokott derülni, hogy a kérdés valódi mélységeket tartogat, és nem árt, ha az akadémikusodást komolyan vesszük.

Almási kérdező és válaszadó egy személyben, dinamikusan olvas, a profi olvasók szokása szerint. Rengeteg kérdése van, sokszor bizonyta-

lan, melyik lehetséges válasz mellett foglaljon állást, és van úgy, hogy bevallja: nem tud válaszolni. Némely kérdésére az Erzsébet-kori színházi gyakorlat talán mond valamit, de ha jobban belegondolok, talán inkább mégsem, mert az elfogadott, nemzedékről nemzedékre vándorló rekonstrukciók sok hiányt önkényesen tölthetnek ki a csak a saját korukra jellemző magyarázattal, és a homályt csak növelték.

A *Macbeth*tel kapcsolatban azt írja, hogy a darabot a boszorkányok keretezik. Almási formaérzéke tökéletes, így is kellene lennie, még sincs így, illetve dehogynem. Az első jelenetet valóban a boszorkák (weird sisters) kezdik, de az utolsó jelenetben a szöveg szerint nincsenek jelen. Csakhogy mégis Almási – és persze Shakespeare – formaérzékének van igaza: a boszorkákat játszó színészek igenis ott vannak a színpadon, csak éppen más szerepben (más jelmezben), minthogy a kevés színész minden darabban egynél több szerepet játszott, így a boszorkákat és a többi női szerepet alakító fiúk is. Más kérdés, hogy a korabeli néző ezt észlelte-e, és hogy mit gondolt róla. A mi színházi konvencionkban fel sem merül, hogy valamelyik boszorkát ugyanaz a fiú játssza, mint a Ladyt. Mi nem értenénk, ha egy megátalkodott rendező ilyesmivel próbálkozna.

Almási Lady Macbeth kapcsán felveti, vajon honnét tudja, amit a boszorkák korábban a férjének jósltak? Nem láttuk a Ladyt a boszorkák társaságában, és nem is utal rá semmi és senki, hogy közük lenne egymáshoz. Mitől támad fel hirtelen a gyilkolási vágya? Eddig nem volt ilyesmi a lelkében? Vagy volt, csak nem tudott róla? Aztán kiderül, hogy

mégsem neki való az ölés, a lelkifurdalást nem tudja elviselni, és megőrül. Nem színházi kérdés ez, hanem drámai, a színész (a mi korunkban a színésznő) a szerepet nyilván akkor is el tudja játszani, ha erre a kérdésre nem felel.

Füst Milán Shakespeare munkamódszerére következtet abból, ahogyan a férjét ölésre biztató Lady Macbeth arra hivatkozik: szoptatott ő már, tudja, milyen édes dolog, de bizony kirántaná a mellét a fogatlan szájából, és szétverné a csecsemő agyát, ha olyan erős fogadalmat tett volna, hogy ölni fog, mint a férje. A Lady azonban a darab szerint nem szült, különben a gyerek sorsával foglalkozni kellene, a boszorkák jóslatába belezavarna. A Lady ordas szavait mégsem kérdőjelezi meg a közönség, nincs rá ideje, mert a cselekmény rohan tovább. Füst szerint Shakespeare az adott jelenetben a legerősebben ható szöveget adta a Lady szájába, és a hatásért a cselekmény logikáját is felrúgta.

Almási is eltűnődik, mitől olyan a Lady, amilyen. A világirodalom egyik legemlékezetesebb alakjáról van szó. Hatásvadász jelenet, amikor a Lady hiába mossa a kezéről a képzelt vért, de hat is rendesen. A színészek észvesztve meresztgetik a szemüket, és üvöltének a Lady szerepében, ahogy a torkukon kifér, évszázadok óta ez hozza a sikert. Giccses, hogy alvajáróként a vért nem bírja lemosni a kezéről? Giccses. Giccses, amikor megjelenik a tőr Macbeth szeme előtt, ő pedig megy utána? Giccses. (A tőrről Macbeth monologizál, és egyáltalán nem biztos, hogy valóságos, általunk is látható tárgyat vittek a színpadra; a madzagon lógó tórt követő Macbethet 19. századi metszeten

ábrázolták szívesen.) Színháztörté-
nészek szerint az Erzsébet-korban
művér gyanánt birkavért használ-
tak, gyilkossághoz, öngyilkossághoz,
csatajelenetekhez bőven öntözték
a színpadra a tömlőből. Néha jobb
olvasni a drámát, mint a színpa-
don látni. Füst Milán
íróként olvasott, aki
a saját hatásvadász
hajlamaihoz keresett
igazolást Shakes-
peare-ben; Almási az
élvezkedő olvasó, aki
nem valamely megva-
lósult előadást kriti-
zál; előbb ámul, aztán
eltűnődik, visszatér
egy-egy szálhoz, új-
raértelmezi. Füstöt a
színpadi hatás érde-
kelte, Almásit az iro-
dalmi.

A kilenc újramesélt
Shakespeare-dráma
mindegyike tartalmaz
ma nehezen érthető
motívumokat, a leg-
többet az Almási által is alaposan
tárgyalt *Hamlet*. A Shakespeare-da-
rabokat négy másik szerzőtől való
dráma új értelmezése követi, a leg-
fontosabb Puskin remekműve, a *Bo-
risz Godunov*, amelynek elemzése is
pompás.

Ennek a könyvnek a központi öt-
letét, az abszurd mint módszer és
szemlélet Shakespeare-drámákban
való megjelenését némileg túlhaj-
tottnak érzem, de tudom, hogy ha
kiterjesztenénk, joggal kiálthatnánk
fel, ahogy szoktunk: „már az ókori
görögök is!”, elvégre a görög drámák
meséinél abszurdabbat később se
nagyon tudtak kitalálni azok, akik
a végzet működésének magyaráza-

tául már nem az isteneket adták
meg, hanem az emberi természetet
magát. Nyugodtan lehet abszurd-
nak nevezni a szerelmi vakság
mindmegannyi változatát, ezeket
Almási élvezettel és hozzáértőn fejti
meg a *Szentivánéji álomban*, a *Víz-
keresztben*, az *Ahogy
tetszikben*. A szerelmes
vígjátékok állnak a leg-
közelebb a lelkéhez, a
sötét színekkel festett
derű szakértője.

A *Vihar* Almási ál-
tal pontosan követett
kuszasága csalfainta
szerkezeten alapul.
Shakespeare minden
jelenetben jól ismert,
színpadon gyakran lát-
ható helyzetből indul
ki, de a cselekményt
mindannyiszor a kö-
zönség várakozásával
ellentétben csavarja
meg. Az általa és má-
sok által is sokszor
megírt mesei fordul-
atok furcsa, nehezen értelmezhető
helyzetekbe torkollnak; sose lehe-
tünk biztosak, viccel-e a szerző, pa-
rodizál vagy önparódiát ad elő, vagy
netalán komolyan beszél (néhány
legszebb, méltán sokat idézett lírai
vallomása ebből a drámából való). A
korabeli színházi közhelyeket, ame-
lyekkel a *Vihar* játszik, már nem
ismerjük, de a váratlan fordulatok
máig meglepők.

A *Szeget szeggel* kifejtetlen rész-
leteit, amelyeket Almási jó érzék-
kel hiányol, a korabeli közönség
egy másik darabból ismerhette.
Shakespeare valószínűleg Tiberi-
us császár szerepét játszotta Ben
Jonson *Sejanus* című tragédiájában,

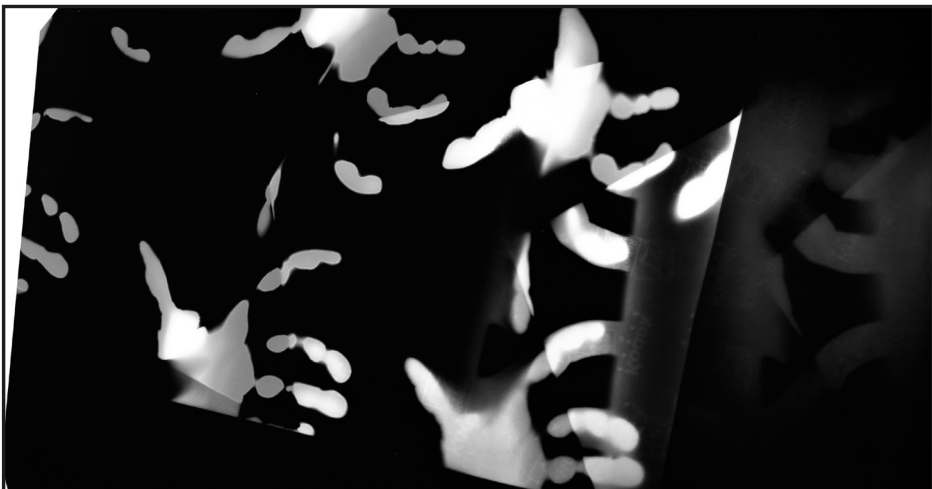
Almási Miklós: *Az abszurd Shakespeare. Rendhagyó olvasópróbák.* Budapest, 2020, Park Könyvkiadó. 280 oldal, 2999 forint.

és feltehetőleg beleírt a szerepébe, amit Ben Jonson rossz néven vett, mint ő maga feljegyezte. A drámát 1604-ben kifütyülték a Globe-ban, Shakespeare pedig villámgyorsan megírta a saját változatát. Tiberius megfelelője a Herceg Bécsben, és a római helytartó Sejanusból lett a bécsi helytartó Angelo. Mindkét alak jóval bonyolultabb, mint Ben Jonson alakjai; a pórnép figurái pedig egészen nagyszerűek, mellesleg Ben Jonson népi figuráira emlékeztetnek, csak nem a *Sejanusból*, hanem a vígjátékaiból. Almási Miklós nagyon jól tette, hogy az elemzett drámák közé emelte, csodálatos mű, de ritkán veszik elő.

Egyetlen értékítéletével nem értek egyet, a *Godot-ra várva* című darabot nem szenvedhetem, Ionesco nekem jobban fekszik. Beckett statikus humortalanságát egyszer tudtam elviselni, Ács János 1978-as vizsgálódása nyugozott le a Színházművészeti Főiskolán, Vajda László, Máté Gábor és Márta István a *Zene és hangok* című hangjátékot játszott-

ták. Felvétel nem készült, még nem volt hozzá technika. Annak azonban örülök, hogy Almási Miklós a *Godot-ra várva* keletkezéstörténetéről is elmond néhány körülményt. A II. világháború alatt Dél-Franciaországban a nácik és a francia kollaboránsok elől bujkáló, az ellenállásban részt vevő Beckett a feleségével két évig várta az embercsempészeket, akik átsegíthették volna őket a biztonságosabb Észak-Olaszországba, de csak nem jöttek. Almási az erre utaló célzásokat fel is sorolja. A valószínűs alaphelyzetből Beckett remek realista drámát írhatott volna. Hátha egyszer egy új Shakespeare megírja.

Mélázni jó, beszélgetve eltűnődni még jobb. Társalogni az igazán nagyokkal érdemes, őket hívják klaszszikusnak. A társalgásba mások is bevonhatók, olyanok is, akik már nem élnek, és olyanok is, akiket még nem ismerünk. Erre való a könyv, amióta létezik. Almási és Shakespeare beszélgetésébe remélhetőleg sokan fognak bekapcsolódni.

Eperjesi Ágnes: A Virág betekérése fotópapírba sorozatból.

Egy örökifjú művész emlékére

Nem vagyok biztos benne, hogy a világról alkotott fogalmaim és műveltségem alkalmassá tesznek-e arra, hogy képességeihez méltóan emlékezzem meg egy olyan sokoldalú emberről, mint amilyen ifjabb Rajk László volt, akitől ráadásul egy nemzedéknyi különbség is elválasztott. De már régóta szeretném elmondani, hogy miért volt ő különleges csillaga a magyar firmamentumnak. Történetem azzal kezdődik, hogy Laci alakja számomra óhatatlanul összeforr apjáéval, akit még a boldogult *Szabad Nép* újságírójaként ismertem a negyvenes évek közepétől egészen perbe fogásáig és kivégzéséig. A köztudatban idősb Rajk László úgy él, mint a kezdődő sztálinizmus vaskezü belügyminisztere, az enyémben azonban emberarcú, de 1948-tól kezdve igen-igen zárkózott, szinte megközelíthetetlen politikai vezető, akiről valamilyen okból lekopott az a „charme” (közvetlenség? tisztaarcúság?), amely őt 1945–1947 között a Nékosz-nemzedék egyik kedvencévé és gyakori meghívottjává tette.

Lacit pár nappal apja elhurcolása előtt ismertem meg. Egy vidéki pártgyűlésre kellett elkísérnem apját, akinek magas állami, sőt pártfunkciója akkor már csak látszat volt. Az országot irányító Rákosi-klikk ugyanis röviddel azelőtt mentette fel őt belügyminiszteri tisztségéből, s nevezte ki a teljesen névleges jelentőségű külügyi tárca élére. A „vaskezüként” rettegett, de már bukott

ember még egy pazar villában lakott a Rózsadomb oldalában, de amikor nem túl távoli otthonomból e villa kapujában megjelentem, annak kertje telis-tele volt ávósokkal. A hivatalosan érkezett „újságíró” természetesen beengedték, hívták a házigazda feleségét, Júliát, aki hogy várakozási időmet lerövidítse, odavezetett újszülött fiacskájá, Laci bölcsőjéhez. „De jól őrzik ezt a minisztert!”, mondtam magamban. Ez így is volt, de nem azért, amire én akkor gondoltam.

Az ezt követő félnapos együttlétünknek csak egyetlen mozzanata érdemel említést (az autónkra rábukó sasmadár teljesen valószínűtlen epizódja), de ezt már megírtam 2019-ben kiadott önéletrajzi könyvemben, azt az olvasó már a kötet hátsó borítóján is megtalálhatja.

A gyerek Lacit ezt követően nem láttam újból, apjának perét azonban figyelemmel kísértem, ámbár mint tudósító erre már nem voltam kiküldve. Figyelmemet nemcsak a vád elképesztő valószínűtlensége vonta magára, hanem az a mód is, ahogyan Rajk a szigorúan zárt körű tárgyaláson viselkedett. Itt előre kell bocsátanom, hogy az ezt megelőző két évben mint a központi pártlap belpolitikai munkatársa két látványos politikai per tárgyalásán mint tudósító vettem részt: 1947-ben a Donáth György „és társai” (azaz több magas rangú katonatiszt és néhány kiszegedapárti politikus) ellen az államrend megdöntése címén indított ún. „össz-

szeesküvésí” peren, 1948-ban pedig a Mindszenty hercegprímás („és társai”) ellen lefolytatott eljáráson. Noha mindkét tárgyalás elvben nyilvános volt, a vád és a védelem rendelkezésére álló eszközök szembeütő egyenlőtlenségét még a hatalom szolgálatában álló zöldfülű újságíró (e sorok írója) is világosan érzékelte. S boldog volt, hogy tőle csak tudósítást vártak, nem pedig kommentárt. (A kommentárt a főszerkesztő és helyettesei írták.) Azt azonban még ez a húszéves tudósító is látta, hogy a vádlottak megfélemlítve ültek „a népbírói tanács” előtt, de még így is azon vannak, hogy a lehető legkedvezőbb színben tüntessék fel magukat. Donáth György volt az egyetlen, akinek már a tárgyaláson, de az utolsó szó jogán elmondott több mint félnapos (!) beszédében is volt bátorsága a vád alaptalanságát és saját igazságát minden öncenzúra nélkül kifejtteni.

Miért idézem fel mindezt? Azért, mert Rajk esetében, amelyet ugyan csak rádión követhettem, egészen mást láttam, pontosabban hallottam. Az ő bíróság elé állítása volt az 1945 utáni Magyarország történetében az első olyan sztálinista látványper, ahol a vádlottak padján nem „osztályellenség” ült (lehet, hogy ez a szó a mai hatvan év alattiak számára már nem is érthető), hanem a kommunista vezérkar egyik kiemelkedő figurája. Nekem, aki a szovjet rendszert akkor még igazságosnak gondoltam, s nagyon keveset tudtam a harmincas évek moszkvai pereiről, feltűnt, hogy ez a vád alá helyezett, de bátor ember hírében álló és rokonszenves kommunista vezető a bíróság előtt nem *védekezik*, hanem *szinte szó szerint* magáévá teszi az

ellene emelt vád állításait, s azoknak még a stiláris megfogalmazásait is követi.

Olyan időket éltünk a negyvenes évek végén a népi demokráciának nevezett Magyarországon, amelyben egy ilyen anomáliát nyilvánosan szóba hozni halálos veszéllyel fenyegetett, de még szűk körben megemlíteni sem volt tanácsos. Saját önéletrajzi kötetemben, amely ugyanabban az évben (de pár hónappal előbb) jelent meg, mint a Lacié, a Rajk-perrel kapcsolatos kételyeimről csak annyit írok, hogy azokról őszintén beszélni csupán egyetlen emberrel mertem, unokabátyámmal és atyai jóbarátommal, Gimes Miklóssal, aki megígértette velem, hogy amit neki elmondtam, senki másnak nem fogom elmondani, különösen a szerkesztőségben.

Most azonban búcsút veszek az apától, hogy visszatérhessek a fiúhoz. 1949 után Lacival nagyon sokáig nem találkoztam, bár mindig tudtam róla. Az 1956 kora őszi Rajk-temetésen láttam őt kisfiúként anyja és Nagy Imre oldalán, majd ugyanazon év novemberében, a forradalom leverése után arról is értesültem, hogy édesanyjával, valamint Nagy Imrével és annak szűkebb baráti körével együtt (ebből többen közeli barátaim voltak) őt is deportálták Romániába. Én azonban 1957 első heteiben elhagytam az országot, s először akkor találkoztam Lacival, amikor ő a nyolevanes években, már ifjú építésként Párizson átutazva, Károlyi Mihály özvegyéhez a francia délvidékre igyekezett, hogy részt vegyen a vence-i Károlyi-villa restaurálásában. Én ez időben több emigráns barátommal együtt már azt a tervet érlelgettem, hogy a magyar

forradalom temetetlen nagyjainak emlékművet állítsunk Párizs legnevezetesebb temetőjében. Nem sokkal ez előtt keresett meg Párizs környéki lakóhelyemen Rajk Laci. S újból megismerkedve vele mindjárt az a gondolat fogant meg bennem, hogy *ő legyen ennek az emlékműnek a megalkotója.*

Mint ismeretes, ez a merész terv végül megvalósult, s Laci személye ettől kezdve összekapcsolódott bennem halott barátaim, az *ötvenhatos mártírok* emlékével. Első két találkozásunk között tehát majdnem négy évtized telt el, de ettől kezdve kapcsolataink sűrűsödtek, különösen azt követően, hogy a kilencvenes években elkezdtem Magyarországra vissza-visszajárni, s egyebek között elvállaltam a Nagy Imre Alapítvány kuratóriumának elnöki tisztségét. A kétezres évek elején a Nagy családdal egyetértésben Lacit is bevontuk a kuratóriumba, 2008-ban pedig Laci elvállalta a Nagy Imre Emlékház rekonstrukcióját és állandó kiállításának létrehozását. 2019 őszén bekövetkezett hirtelen halálával e kapcsolatoknak most már örökre végük.

De az ezt megelőző három évtizedben Laci sokat hallatott magáról. Először is munkáival, amelyek – mint Budapesten például a Lehel téri piac tengeri hajó formájú épülete – teljesen új stílust és urbanisztikai szemléletet hoztak Magyarországra. Laci nem hiába járta be a világot, s szívta magába az ott szerzett tapasztalatokat, ezeket aztán hazája

földjén is hasznosította, nem törődve azzal, hogy azok mennyire kvadrálnak az uralkodó divatokkal. Másodszor, a politika terepén, krédójával, mely a szabad Nyugaton alakult ki. 1990-ben Laci a liberálisok pártjához csatlakozott, még országgyűlési képviselőséget is vállalt az SZDSZ

Rajk László (1949–2019)

színeiben, s egyike volt azoknak, akik e pártnak arcot és presztízst adtak. De ebben a szellemben fogantak műalkotásai, mint például az 1956-os népfordalom emlékét Veszprém központjában megörökíteni hivatott

szoborkompozíció is, amelyet felállítás közben tiltott le és szállíttatott el az országot jelenleg is kormányzó rezsim. Még szerencse, hogy számos más alkotása valahol (nem föltétlenül magyar földön) elnyerte méltó helyét.

*

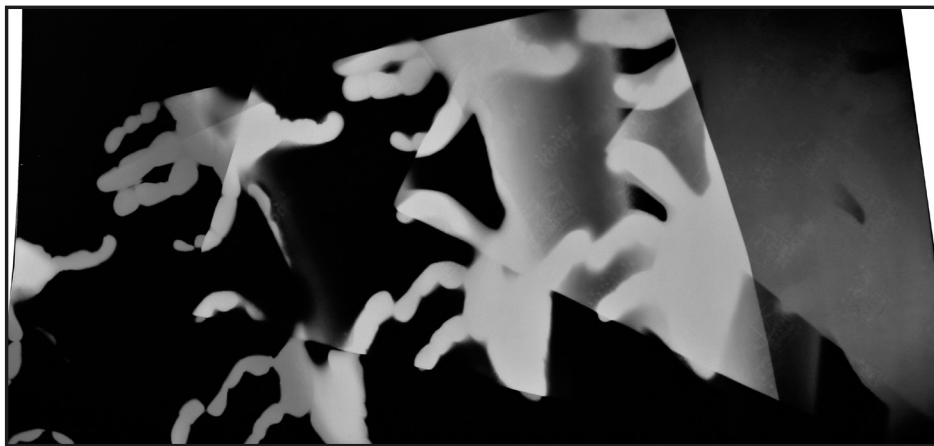
Bronzszoborként magaslik a jelenkori Magyarország fölé az ifjabb Rajk László nemes alakja. A földnek, amelyből kinőtt, 1956 óta kevés nagy fia volt, s hogy így is maradjon, arról gondoskodik a 2010-ben nyakára telepedett politikai maffia nem minden tehetség nélküli, de skrupulusokat nem ismerő vezére. Egy Rajk méretű emberi és kultúr nagysággal szemben, akinek mércéi „a művelt Nyugaton” formálódtak, azonban még ő is tehetetlen volt. Talán nem is tudta, hogy ilyen életelvek és mércék is vannak, s hogy e láthatatlan

küzdelemben ő és államrendszere eleve vesztesként indul.

Rajk Lászlót, az alkotóművészt az a történelmi korszak formálta, amely Kelet-Közép-Európában 1945-ben kezdődött és 1990-ig tartott. Ezalatt Magyarország többször is letért a demokrácia és az emberi jogok útvonaláról, hogy 1956-ban ideiglenesen, de 1989 után tartósan visszatérjen hozzá. Az ifjabb Rajk László, aki (miként ez a tavaly megjelent önéletrajzi könyvből kiderül) *nevétől is megfosztva (!)* élte meg korai gyermekkorát, csak 1956 kora őszén ébredhetett rá arra, hogy ő nem egy akármilyen, hanem egy „történelmi család” fia. De ettől kezdve tudta, s azt is felfogta, hogy ennek megfelelően mások iránti kötelességei is vannak. Hőslelkű anyjának, aki férje meggyilkolása után maga is börtönben sánylődött, s aki szabadságát és Laci fiát csak 1953 márciusa után nyerte vissza, nem kis szerepe volt abban, hogy egyetlen gyermeke sorsához méltóan,

annak kötelezettségeit ismerve és a magáénak elismerve éljen.

Az igazi csoda azonban az én számomra az, hogy *ilyen súlyos előzmények után ez a fiú képes volt saját életet élni*, méghozzá igen-igen gazdag és alkotó életet, amelynek teljességéhez felesége, Judit, a csodálatos dalénekesnő is hozzájárult a maga tisztaságával és bátorságával. A Lászlóvá érett Laci 2019-ben, hetvenegyedik évében halt meg súlyos kórban, amely váratlanul és gyógyíthatatlanul jelentkezett. Éppen csak befejezte önéletrajzi interjúkönyvét, amelyet egy kiváló kortörténésznek, *Mink Andrásnak* mondott tollba. Ez a könyv alig néhány héttel Laci halála után jelent meg Budapesten, a Magvető kiadó gondozásában, Mink András, valamint a hűséges élettárs Judit közös szerkesztői munkájának köszönhetően. Engem Lacinak ez a mindig tárgyyszerű, de ugyanakkor mélyen szubjektív vallomása nagyon segített nemcsak szerzője, hanem az egész korszak jobb megértésében.

Eperjesi Ágnes: A Virág betekérése fotópapírba sorozatból

Borúra derű

A Szabad Demokraták Szövetségének egykori parlamenti frakcióvezetője, majd elnöke, 1994-től 1998-ig a szociálliberális kormány belügyminisztere éveken át feljegyzéseket készített a vele és körülötte történő eseményekről. Mihancsik Zsófia újságíró hallott ezekről a jegyzetekről, szerette volna elolvasni őket, s a szövegek alapján életútinterjút készíteni szerzőjükkel. Kuncze eleinte szabódott, mert úgy ítélte, hogy a pro memoriák még mindig túl kényes részleteket tartalmaznak, főleg pályatársakról, barátokról, s azok többé nem állnának szóba vele. Némi habozás után mégis vállalkozott az interjúra, mondván, hogy a tevékeny politizálástól való visszavonulása óta „gyakorlatilag már most sem állnak velem szóba”. Ez a kesernyés felismerés tette lehetővé, hogy megszülessen a *Várjuk ki a végét... című könyv*, Kuncze Gábor életpályájának és közéleti szereplésének summázata. És bár a kérdező alaposan végigolvasta a jegyzetanyagot, a válaszadó is nyilvánvalóan belebelepillantott régi kommentárjaiba, a végleges szöveg egyértelműen szóbeli, nem stilizált, nem finomított. Meglehet, hogy a nyomtatott változatból némely sarkos jellemzés vagy egy-egy szereplőt kínosan érintő anekdota kimaradt, a mű mégis megőrizte szókimondó és üdítő tapintatlanságát.

A *Várjuk ki a végét... egyvalamiben* különbözik Mihancsik Zsófia korábbi beszélgetőkönyveitől (Pop-

per Péterrel, Nádas Péterrel vagy Lendvai Pállal készített interjútól). Kuncze emlékezései egy olyan korszakot ölelnek fel, amely 2008-ban az SZDSZ és a szociálliberális pártszövetség összeomlásával, majd 2010-ben a Fidesz diadalával és a „Nemzeti Együttműködés Rendszérének” meghirdetésével végérvényesen múlttá vált. Erre utal a bőséges lábjegyzetanyag, amelyből a beavatatlan is megtudhatja, mi fán termett a négyigenes népszavazás, a taxisblokádnak vagy a Postabank-ügy, valamint az interjúhoz csatlakozó, majdnem húszoldalnyi *Ki kicsoda?*, amely nyilvánvalóan azt a célt szolgálja, hogy az ifjabb olvasónemzedék is eligazodjék a rendszerváltás körül közismert, de időközben elhunyt vagy a közéletből távozott, netán feledésbe merült szereplők sokaságában. Kuncze, aki ma már nem pártpolitikus, de továbbra is politizáló médiaszemélyiség, minduntalan kitér a jelenre, és reflexiói úgyszólván a kézirat nyomdába adásának napjáig terjednek. Mindazonáltal a mű, amit kezünkben tartunk, javarészt historikum.

Nem hallgathatjuk el, hogy a könyvből kibontakozó folyamat – különösképpen az SZDSZ és vele a modern magyar liberalizmus kiszorulása a közéletből – valójában szomorújáték. A kérdező és a válaszadó fájdalmas úton kalauzol végig bennünket. A stációk ismertek: az SZDSZ 1990-es, 21 százalékos parlamenti bevonulása, az 1994-es torony-

magas baloldali választási győzelem nyomán megalakult Horn-kormány annak felemás reformjaival és a koalíció működési zavaraival, a 2002-es második kormányzasi esély, amelynek édességét szinte a győzelem pillanatában megkeserítette a miniszterelnök titkos BM-tiszti múltjának leleplezése, s végül a 2006 őszi Gyurcsány-beszédet követő zuhanórepülés. Visszanézve a történet olyképpen hat, mintha a baloldali demokrácián kezdettől valamiféle átok ült volna. Természetesen más erők is kibuktak a versenyből: a rendszerváltó MDF, a majdnem-néppárt kisgazdák is eltűntek a süllyesztőben, választóikat jobbadán a Fideszre átörökítve. Az SZDSZ-t azonban, noha fizikai értelemben már több mint egy évtizede nem létezik, a Fidesz és a tágabb értelemben vett jobboldal síron túli gyűlölete élteti.

Ezért is van értelme a számvetésnek, és ebből a szempontból különösen szerencsés a kérdezett kiválasztása. Kuncze Gábor ugyanis a boldogult SZDSZ-ben egyedülálló politikusi karaktert képviselt. 1989 előtt sem a demokratikus ellenzékhez, sem a fővárosi humán értelmiséghez nem kötődött. Piarista gimnáziumot végzett Kecskeméten, majd előbb kétkezi munkásként dolgozott Várpalotán, utóbb üzemmérnöki képesítéssel különféle közműveknél és ipari vállalatoknál töltött be közepvezetői tisztségeket. Rendszerváltás előtti karrierjének csúcsát, immár a Közgazdasági Egyetem diplomájának birtokában, az Építőipari Gépesítő Vállalat igazgatóhelyettesként érte el. Jóllehet érdeklődött közéleti kérdések iránt, mi több, az illegális *Beszélő* példányai is eljutottak hozzá, politikával csak 1989-ben, a

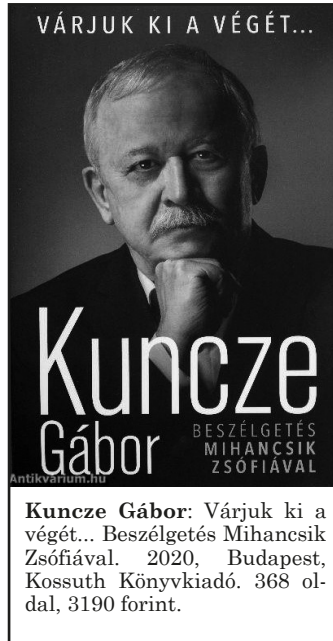
lakóhelyén, Tökölön alakult Falufórum keretében kezdett foglalkozni. Erre a tevékenységére figyeltek fel az SZDSZ vezetői, és kérték meg őt, hogy a párt színeiben jelöltesse magát képviselőként az első szabad választáson. Ettől kezdve Kuncze pályája szorosan összefonódott a liberális párt viszontagságos történetével.

Amikor Kuncze sajátos, az SZDSZ „köménymagjától” elütő karakteréről beszélek, két dolgot tartok fontosnak: tapasztalati anyagát, amely a magyar vidéki, kisvárosi világban gyökerezik, és habitusát, amely közelebb áll az átlagpolgárhoz, mint az elitéhez. Ennek megfelelően különösebb megütközés nélkül veszi tudomásul, hogy a politika úri huncutság, cselszövésekkel, kisebb-nagyobb hazugságokkal, árulásokkal jár, és ezeket ki kell védeni, de az egész nem muszáj halálos komolyan venni. Ez az attitűd az Antall-kormányzás idején – még a taxiszférák után is – természetesen tűnt, a látszólag kibékíthetetlen ellenfelek barátságosan tegeztek egymást, és stratégiai kérdésekben is megtalálták a közös hangot. Így volt ez az 1993-as médiahajón, a négy parlamenti frakció nyilvános vitáján, ahol Horn, Orbán, Torgyán és Kuncze mérkőzött slágfertigségben. „Beszéltünk az oroszok szerepéről – emlékezik Kuncze. – Orbán elmondta, hogy az oroszokról szó sem lehet, ruszlik haza, velük aztán semmit. Horn Gyula erre azt válaszolta, hogy de a gázt meg az olajat sajnos továbbra is tőlük fogjuk hozni. Mire én: rendben van, Gyula, de beszélj meg velük, hogy jó lesz vezetéken is, nehogy személyesen hozzák ide!”

A szövegkörnyezetből nem derül ki, hogy mi volt a kérdésben Torgyán álláspontja, de bizonyos, hogy az akkori magyar közéletnek ez a talán legszínesebb figurája a nyilvánosság előtt igencsak vehemensen viselkedett. Akárcsak az Országgyűlésben, ahol Kuncze egyik replikáján felháborodva ekként fakadt ki: „Vegye tudomásul, hogy soha többé nem állok szóba magával [...] befejeztük.” Mire Kuncze: „Ez volt a cél.” Mondhatni, Hacsek és Sajó a parlamentben. Ám amikor véget ért a szópárbaj – folytatódik az emlékezés – „Torgyán átintett nekem: »Gabikám, rendben vagyunk?» A folyosón viszont a kiszagdavezér interjút adott a Kurírnak és azt állította benne, hogy az SZDSZ frakcióvezetője bocsánatot kért tőle.” Kuncze utólag: „Ha valaki olvasott Mikszáthot, tudja, hogy ez így megy ősidők óta.” Így is ment még egy ideig, az *Országgyűlési karczolatok* gunyoros szerzője örömét lelte volna benne. Csakhogy – vallja be pár sorral alább – „ez változott meg 1998 után. Előfordult, hogy ha fideszes képviselővel beszélgetett az ember, és feltűnt a folyosón egy fideszes vezető, az illető nyomban hátat fordított, hogy ne lássák egy ellenzékivel beszélgetni. És ma már ott tartunk, hogy semmiféle kommunikáció nincs az ellenzék és a kormánypártok között.” Így van – az ellenfelekből ellenségek lettek, a parlamenti szóharcból „hideg

polgárháború”, a mikszáthi kedélyt pedig a politikacsinálók közül szinte csak Kuncze Gábornak sikerült megőriznie.

Az 1994–1998-as ciklusról, a koalíció belső bajairól sokan írtak, légköréről kevesebben. A liberálisok két fő gondja: a szocialista partner múltja és nyomasztó számszerű fölénye eleve megszabta a kereteket – a kisebb partnernek kisebb volt a beleszólása, de ugyanakkora, ha nem nagyobb a felelőssége. A kormányban belügyminiszteri pozíciót betöltő Kuncze az MSZMP-s árnyékot Horn Gyula vezetési stílusában vélte testet öltetni: „Horn Gyula úgy működött, hogy erősen hallgatott bizonyos emberekre, adott a véleményükre – azt nemigen lehetett

tudni, hogy kik ők. [...] Miután a kormányülésen a pénzügyminiszter elmondta az érveket a javaslata mellett, Horn azt mondta, jó, ez így rendben van, de még konzultálnom kell róla szakemberekkel. A pénzügyminiszterek ilyenkor leginkább ki akarták vetni magukat az ablakon. Nem akárcsak voltak a pénzügyminiszterek: Békesi, Bokros, Medgyessy...”

A csütörtöki kormányülésekről szólva Kuncze elmondja, hogy ezek tíz óra nulla-nulla perckor kezdődtek, és késni tilos volt. Horn példás frakciófegyelmet tartott: „Az MSZP-s miniszterek állandóan azt vizslatták, hogy a főnök milyen hangulatban

van. Ha azt látták, hogy Hornnak jó a kedve, nekik is nyomban jó kedvük lett. Ha azt látták, hogy Hornnak rossz kedve volt, igyekeztek lebújni az asztal alá, nehogy rajtuk csapódjon le a rossz hangulat.” Kuncze itt kicsit karikíroz, de szemlátomást imponál is neki a már-már kádári időket idéző egyhangúság – szemben az SZDSZ kaotikus belső viharaival.

Belügyminiszterként Kuncze több ízben súrlódásokba keveredett pártjával, pontosabban annak értelmiségi holdudvarával. 1997-ben a székesfehérvári önkormányzat ki akarta lakoltatni a cigányokat a Rádió utcai telepről – természetesen rendőri segédlettel. A hírre Konrád György, Kószeg Ferenc és Eörsi István – valamennyien az SZDSZ nagyágyúi – úgy döntöttek, hogy odaláncolják magukat a bejáráthoz s így próbálják megakadályozni a kényszerintézkedést. Kuncze valamennyi pártnál közbenjárt a várható botrány megelőzéséért, s végül elérte, hogy a városban lévő üres házakba telepítés az egyébként rettenetes állapotban lévő Rádió utcai épületek lakóit. A másik eset egy kisebb hungarista párt utcai felvonulásával kapcsolatos, amelyet Kuncze máig frissnek ható indulattal idéz fel: „amikor bomberdzsekis, bakancsos fasiszták fogaskerekekkel masíroznak, én azt mondtam, hogy ezt nem lehet hagyni, a fogaskerek egyértelműen náci szimbólumokra hajaz, itt meg él sok ember, akinek kiirtották a családját, az ő érzelmeiket és méltóságukat ez sérti, füttyülök a véleménynyilvánítás szabadságára. Az SZDSZ Kis János-féle vonala pedig azt mondta, hogy a szólás szabadsága a legnagyobb érték, és az emberek megvétele majd kigolyózza őket.” A kérdés

a pártot is megosztotta: a húszfős frakció fele-fele arányban szavazott a Btk. tárgyba vágó paragrafusának szigorítása mellett, illetőleg ellen.

Másfél évtized múltán visszanezve, mind a Rádió utcai affér, mind pedig a neonáci menetelés a későbbi drámai összeütközések komor előjelenek hat. Tény, ami tény: Kuncze egyfelől jottányit sem engedett eredeti, demokratikus elveiből, és mint az SZDSZ egyik legkedveltebb politikus (a másik Demszky Gábor volt), míg tehette, nagy szolgálatokat tett pártjának, másfelől azonban a már említett szocializálódás és habituskülönbség következtében nem tudott és nem is akart teljesen azonosulni az SZDSZ-elit magatartásformáival. Amikor már a végjáték előjeleként az alapító atyák elkezdtek kilépni a pártból, teljesen megértette, de nem tette magévá az indokaikat: „A politikusnak előbb-utóbb döntést kell hoznia. Dönthet [...] úgy is, hogy kiszáll a politikából. [...] Dönthet úgy, hogy kompromisszumot keres, mert van egy másik cél, amelyet meg akar valósítani. [...] Egy értelmiségi ilyen konfliktus esetén az elveihez ragaszkodik, [...] kiszáll, és ezért őt hosszan ünneplik. Aki meg bent marad, és kompromisszumot keres az elvek és a lehetőségek közt, az elvtelennek minősül. Az SZDSZ-nek végig ez volt a baja, hogy egyfelől vannak az elvek, másfelől meg a helyzetek és a következményeik, és amikor a két tényező szembekerül, akkor nagy baj van, mert persze meg lehet halni hősként, de a politikában ennek nincs sok értelme.” Úgy is mondhatnánk, ez az ő ars poeticája.

2006-ban az MSZP még le tudta győzni az akkor már jobboldali gyűjtőpártként a sarkában nyomuló

Fideszt, ám a küszöböt éppen hogy átlépő SZDSZ csak csendestársként jöhetett szóba az újabb koalícióban. A történet még mindig tartalmazott mikszáthi stíluselemeket: „Gyurcsány bejelentkezett hozzám a Gizella úti irodába – én voltam ugye a pártelnök. [...] Nemigen cifráztuk a dolgot, a lényegre tértünk. Azt mondta, hogy a szocialisták szerint az SZDSZ semmiképpen nem fogadná el őt miniszterelnök-jelöltnek, szeretné tudni, hogy ez így van-e. Azt feleltem, [...] nálunk több ember is szóba jöhet, ő is köztük van. Jó, köszöni szépen, beszélgettünk még sportról, művészetről, szerelemről, majd elváltunk. Este hatkor ülök a kocsiban, szokás szerint bekapcsolom a rádiót, és hallom a hírekben, hogy Gyurcsány Ferenc sajtótájékoztatóján bejelentette, tárgyalt Kuncze Gáborral, és az SZDSZ elfogadja őt miniszterelnök-jelöltnek. [...] Másnap felhívtam, hogy kicsit pontatlanul fogalmazott, á, bocs, elnézést, mondta, és ezzel napirendre tértünk az ügy felett.” Ezekben a kisszerű csínyekben – Kuncze többről is beszámol – benne van a rendszerváltást követő évek magyar politikálásának naiv operettszerűsége – csak hogy 2006 őszén már más darabot játszottak a színpadon.

A kormány megalakult, majd Gyurcsány hívatta Kunczét, és közölte vele, hogy a költségvetési hiány a várt másfél-két százalék he-

lyett 11-12 százalékos. Ezzel indult meg a lavina, amely a kezdetben hatalmas és népszerű MSZP kisebb partnerét is magával sodorta. És a nemezis magát Gyurcsány Ferencet – akinek képességeit Kuncze egyébiránt kifejezetten nagyra becsüli – éppoly groteszk formában éri el, mint amilyennel ő élt ama Gizella úti beszélgetésen. Kuncze itt Bajnai Gordon könyvére hivatkozik, bár a beszédmód az ő szóbeliségét hordozza: „Valahol Borsod megyében egy panziót béreltek ki a Gyurcsány-csapat emberei, hogy megtárgyalják a helyzetet. Gyurcsány csak másnap ment oda. És a stábtagnak többségének az volt a véleménye, hogy neki bizony félre kell állnia. Persze másnap ezt Gyurcsánynak nehéz lett volna a szemébe mondani, úgyhogy ment a sumákolás és a mellébeszélés. Mígnem hazafelé menet Gyurcsány autójának sofőrjét átültették a kísérő kocsiba [...], a másikban meg ketten maradtak, Gyurcsány és Dobrev Klára. És mire hazaértek, Klári meggyőzte Gyurcsányt, hogy le kell mondania.” Tulajdonképpen rettenetes történet. Mostani helyzetünkben nézve csupán azért elviselhető, mert Kuncze meséli el, aki úgyszólván egyetlen magyar közszereplőként szuverén kedélyével képes arra, hogy derűre váltsa a borút. Neki még hajlamosak vagyunk elhinni, hogy ha nem is a politika, de legalább a politikus lehet más.

A legalsó tepsiben az anatómián

Mondhatjuk-e, hogy ami ma Magyarországon van, az nem normális állapot? Mondhatjuk-e, hogy ami a poszt-kommunista államok többségében van, az nem normális állapot? Lehet, hogy az adott állapot átlátását, értelmezését éppen az nehezíti, hogy feltételezzük valamely állapotról, hogy az a normális. Lehet, hogy ezt a feltételezést kellene feladnunk ahhoz, hogy leírassuk és megérthessük, mi az, amiben vagyunk. Esetleg abból kellene kiindulnunk, hogy egyszerűen csak különböző állapotok vannak, amelyekben a különböző államok működnek, s ezeket nem lehet normálisakra és nem normálisakra felosztani, pláne nem vágyaink és értékeink szerint? Egyszerűen csak tudomásul kell vennünk, hogy ezek vannak, le kell írunk őket, s aztán ennek a leírásnak a birtokában kell elgondolkodni arról, hogy mit tegyünk, mit tehetünk?

Nem gondoltam volna, hogy ehhez a kérdéshez fogunk eljutni két évtized múltán, amikor Magyar Bálint cikkében (*Magyar Hírlap*, 2001. február 22.) azt olvastam, hogy „Simicska Lajos APEH-elnöki kinevezésével új fejezet kezdődött a rendszerváltás utáni magyar politikai kultúra történetében”, s „ami azóta történik, az a demokratikus intézményrendszer keretei között maffiamódszereket alkalmazó állam, azaz a »szervezett felvilág« szisztematikus kiépítése”.

Akkor úgy tűnt, hogy az SZDSZ vezető politikusa (nem sokkal azelőtt még az elnöke) az ellenzéki narratívába vezet be egy hatásosnak tűnő

elemet, a maffiaállamot, amelyet ilyenként alkalmaztak többen Oroszország, Szerbia, Albánia, Románia jellemzésére (l. pl. Bányai Péter: *Az eredeti demokráciától a maffiaállam felé*, Kolozsvár, 2005). Bokros Lajos a szomorú emlékeztető MDF–SZDSZ-lista vezetőjeként a 2010-es választási kampányban már a „fülkeforradalom” előtti Magyarországot is maffiaállamnak minősítette egy kampányrendezvényen. (*Százhalombattai Tükör*, 2010. április 8.)

Aztán ahogy megjelentek 2013–2015 között *Magyar polip. A posztkommunista maffiaállam* címmel a Magyar Bálint által szervezett, szerkesztett és bevezetett kötetek, majd kijött *A magyar maffiaállam anatómiája* című könyve, egyre inkább kibontakozott, hogy nagy igényű és nagyszabású eszköztár épül az egész posztkommunista világ leírására. Ez most a Pénzügykutató Intézet fiatal kutatójának, Madlovics Bálintnak a társszerzőségével el is készült. (Bálint Magyar and Bálint Madlovics: *The Anatomy of Post-communist Regimes*, CEU, Budapest – New York, 2020, 808 o.) Angolul készült, de már fordítják magyarra (is). Ebben a leíró fogalomrendszerben a maffiaállam a helyére kerül, és már nem kap olyan nagy hangsúlyt.

A szerzők szerint a liberális kiindulópont, mely szerint a liberális demokrácia az állam normális állapota, lelkileg gátolja (moral inhibition) a posztkommunista társadalmak történelmi és kulturális örökségének teljes számbavételét, s ez vezet ahhoz

a képzetéhez, hogy normális esetben egy lineáris fejlődési úton jutnak el a posztkommunista államok a liberális demokráciába, hogy ennek alapfeltételei nagyjából adottak vagy megte-remthetők, s hogy ettől az úttól való elhajlások csupán múltó gyermekbetegségek (teething problems).

Ez volt a tranzitológia kiindulópontja, melyből az következett, hogy a posztkommunista államok állapotát a liberális demokrácia fogalmaival, az átmenet végpontja felől elemezzük. Amikor azután szembe kellett nézni azzal, hogy a posztkommunista országok többnyire nem a liberális demokráciába való átmenet állapotában vannak, nem arrafelé haladnak, akkor a tranzitológiai felfogást a hibridológiai váltotta fel, mely ezeket a rendszereket a liberális demokrácia elemeinek és az annak ellentmondó elemeknek valamiféle keverékeként, valamilyen inkonzisztens rendszerként írta le.

Ezen is túl kell lépni ahhoz, hogy a kialakult rendszerek sajátosságait egy konzisztens fogalomkészlettel leírjuk. Erre tesz kísérletet ez a méretes mű.

A kiindulópont szerint a rezsimek közötti különbségeket első fokon az határozza meg, hogy a társadalmi cselekvés három szférája, a politikai, a gazdasági és a közösségi mennyire és milyen módon van vagy nincs elválasztva. Ha nincs önálló gazdasági szféra, akkor például nem létezhet a politikától független tulajdonlás, tőke, termelőerő, nem létezik gazdasági erő politikai erő nélkül és fordítva, akkor nincs a politikai hatalomtól független civil szféra sem, akkor tehát a liberális demokrácia alapfeltételei hiányoznak, mert a politikai hatalomnak minden szférára ki kell terjednie, nem lehet olyan korlátozott, amilyennek liberá-

lis demokráciában lennie kell. Tehát a végrehajtó hatalmat korlátozó fékek és ellensúlyok sem működhetnek.

A kommunista diktatúrákban a társadalmi cselekvés ezen szférái nem lehettek szétválasztva, hiszen a politikai szféra felügyelte az egész állami vagy kvázi állami (szövetkezeti) tulajdonban lévő gazdaságot, a párt tartott igényt az egész közösségi szféra meghatározására, működtetésére és ellenőrzésére.

Következésképpen a kommunista diktatúrában e szférák autonómiájának kultúrája nem bontakozhatott ki, és visszafejlődött még azokban a nyugatiasabb országokban is, ahol ez nagyobb mértékben megvolt.

A politikai szereplők ebből az antiliberális kultúrából érkeztek, ez határozta meg attitűdjeiket. A rendszerváltás során létrejöttek ugyan e három szféra elkülönült intézményei, de az azokat működtető aktorok, mindenekelőtt a politikai szereplők informálisan e kulturális örökség szerint értelmezték a feladatukat és hatáskörüket. Márpedig ahol a szereplők domináns módon a társadalmi cselekvés szféráinak összejátszását (collusion) vagy összeolvadását (merger) képviselik, ott a liberális demokrácia bukásra van ítélve. A szférák szétválasztásának (egybeolvadásának) mértéke makacs társadalmi tényező, igen nehezen változik. Márpedig nem a formális intézmények, hanem azok informális használati módja az, ami domináns módon befolyásolja az államközösség (polity) működését. Az informális intézményeké a főhatalom (supremacy) a formálisak fölött.

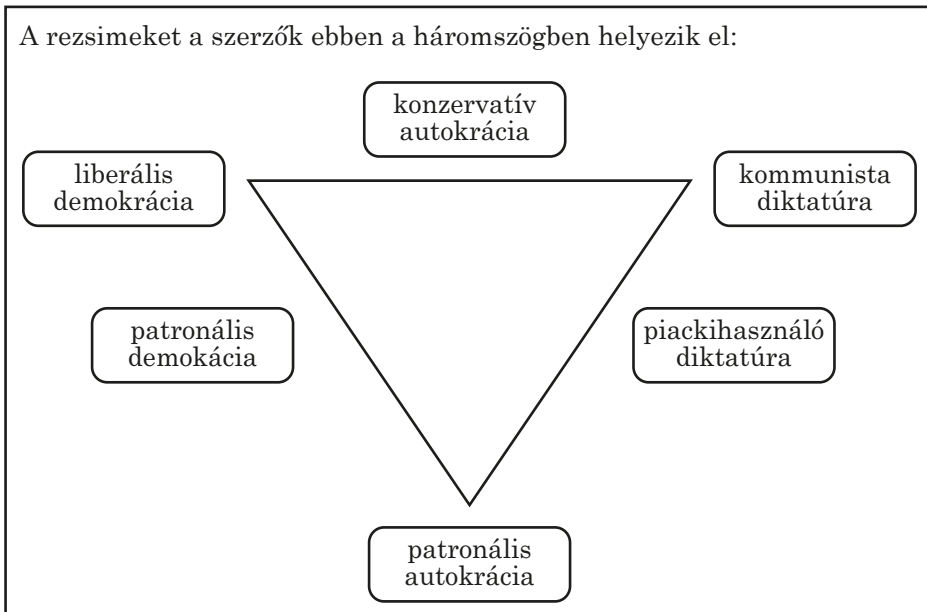
A rendszerváltást lelkesen átélt liberális értelmiségi itt megrendül. Ez az értelmiség ugyanis abszolút intézményhívó volt (voltunk). Minden re-

ményünk arra épült, abban hittünk, hogy az intézmények működési logikája formálja fokozatosan a maga képére a társadalmat. Ez az illúziótlan mű pedig azzal szembesít minket, hogy a társadalom működési logikája formálja a maga képére az intézményeket. És be kell látnunk, hogy milyen könnyű ez utóbbira példát találni, olyan nehéz az előbbire.

A szférák összeolvadásából következik, hogy a gazdasági és közösségi tevékenységekhez politikai támogatás (patronálás) szükséges, a politikai elitnek pedig lehetősége van rá, hogy patronálás útján kiterjessze a hatalmát valamennyi szférára. Ily módon patronális rendszerek jönnek létre. Ezeket a Magyar–Madlovics-nevezéktanban patronális demokráciának nevezik, ha több kompetitív patronálási piramis működik (multi-pyramid system), amelyek reális választási és hatalomváltási lehetőséget nyújtanak; és patronális autokráciának, ha csak egy patroná-

lasi piramis létezik (single-pyramid system), mert a többit beolvasztották, marginalizálták, alávetették, kinyírták. Azért minősül Orbán Magyarországaival szemben például Kaczyński Lengyelországa demokráciának, mert Magyarék megítélése szerint ott még létezik komoly alternatív politikai erő, patrónusi hálózat, nálunk pedig már nem.

A patronalista örökség tekintetében a szerzők három csoportra bontják a posztkommunista társadalmakat. A legerősebb patronalista örökség Albániára, Örményországra, Azerbajdzsánra, Fehéroroszországra, Bulgáriára, Grúziára, Kazahsztánra, Kirgizisztánra, Észak-Macedóniára, Moldovára, Romániára, Oroszországra, Tádzsikisztánra, Türkmenisztánra, Ukrajnára, Üzbegisztánra maradt, a közepes erősségű Észtországra, Lettországra, Litvániára, Szerbiára, Szlovákiára, a legkevésbé erős pedig Horvátországra, Csehországra, Kelet-Német-

országgra, Magyarországra, Lengyelországra, Szlovéniára.

Mint látjuk, a felbomlott szövetségi államokon belül különbségek voltak. Csehszlovákia és a Szovjetunió utódállamai két, Jugoszlávia utódállamai három különböző csoportba tartoznak. Valószínű, hogy az egyben maradt országokon, például Magyarországon belül is meg lehetne állapítani regionális különbségeket. A vidéki Magyarország vélhetőleg más csoportba tartozna, mint Budapest.

Mindenestre Magyarországot induló pozíciója nem determinálta arra a helyre, ahová került.

Kornai János 2019-es osztályozása szerint a fenti 27 országból kilenc az, amelyet már nem mondhatunk patronális demokráciának, csak patronális autokráciának: Örményország, Azerbajdzsán, Fehéroroszország, Kazahsztán, Oroszország, Tádzsikisztán, Türkmenisztán, Üzbegisztán – és Magyarország. Valamennyi a Szovjetunió része volt, és a legerősebb patronalista örökséget hordozza – Magyarország kivételével. Magyarország az egyetlen, amelynek a második és a harmadik csoportból sikerült autokráciává süllyednie.

A patronalizmus mértéke függ attól, hogy az elnöki hatalom mennyire erős, hogy a választási rendszer mennyire arányos, s hogy az adott ország mennyire tartozik az Európai Unió vonzáskörébe. Magyarországra a három hajlamosító tényező közül csak az egyik érvényes, a már 2010-ben is eléggé aránytalan választási rendszer, amely azóta még sokkal aránytalanabb lett. Ezek szerint ez döntő tényezővé vált.

Ezeknek az ideáltipikus jellemzőit vizsgálják és vetik össze az állam, a különböző szereplők, a politika, a

gazdaság és a társadalom szintjén nagyon sok tényezőt sorra véve, tömördek táblázat és ábra segítségével, míg végül az utolsó tematikus fejezetben felrajzolják, miként mozogtak és hová érkeztek ebben a háromszögben az egyes országok a kommunista diktatúra pólusától indulva.

A rendszerek és rezsimek egzakt leírására alkalmas teljes körű eszköztárat kínál ez a súlyos mű, amely kellő türelemmel és étvággal egyben is fogyasztható, de leginkább kézközben tartandó, kézikönyvként használandó.

Ebben a soktényezős, sokdimenziós leírásorozatban vannak heurisztikus és vitatható elemek egyaránt szép számmal. Ezek közül itt csak néhányat tudunk kiemelni.

A patroniális autokrácia egyetlen piramisának tetején a csúcspatrónus áll, a befogadottakból álló politikai család (adopted political family) feje. Ez a politikai család, amelybe nincs szabad belépés, és amelyből nincs szabad távozás, a közjótól függetlenül, domináns módon a politikai elit érdekei szerint gyakorolja az uralmat. A közjótól való függetlenség egyben a világnézettől, ideológiától való függetlenséget is jelent, mivel ezek a közjó mibenlétére vonatkoznak. Az érdekkövetés eszköztárából semmilyen hasznosítható elem, így az ideológia felhasználása sem hiányozhat. Ennek megfelelően a patronális autokrácia (a kommunista diktatúrával vagy a konzervatív autokráciával ellentétben) nem ideológiavezérelt, de ideológiaalkalmazó rezsim. (Kaczyński ideológiavezérelt Lengyelországa ebben a tekintetben is különbözik Orbán Magyarországtól. Ezért tekintik azt Magyarék a konzervatív autokrácia felé elhajló demokráciának.) Egy ideo-

lógiaalkalmazó rezsim az alkalmazott ideológiát is, a hozzá csatolt ellenségképet és politikai célpontjait is az optimális érdekkövetés igényei szerint változtathatja, miután az uralkodó politikai családnak nincs ideológiai kötődése.

A patronális autokrácia ideáltípusa a maffiaállam, amely minden tekintetben ennek a rezsimtípusnak a legkifejlettebb változatát testesíti meg. Minden tekintetben itt most nem tudunk sorra venni, csak a mű tanulmányozására tudjuk biztatni az olvasót, ha a klánállam, a neoszultanisztikus és a ragadozó (predatory) állam mibenlétére kíváncsi. Itt most csak a bűnöző állam (criminal state) meghatározását kapcsoljuk a maffiaállamhoz.

A Magyar–Madlovics-nevezékτανban a korrumpált állam az, amelyben a megbízott személyek személyes haszon végett visszaélnek a hatalmukkal. Ez a visszaélés alkalmi, a korrupció ebben a rezsimben deviáns elem, nem alakul ki tartós korrupciós hűbéri láncolat. A foglyul ejtett államban (captured state) már kialakulnak állandó korrupciós hűbéri láncolatok is, és a korrupció a rezsim strukturális eleme. A bűnöző államban a korrupció a rezsim meghatározó alkotó (constituting) eleme, ott a korrupció a politikai vállalkozásnak alárendelt, monopolizált gyakorlat. A bűnöző államot a politikai család bünszervezetként – kvázi maffiaként – kormányozza. A maffia immáron nem állam az államban, mint Olaszországban, Japánban vagy az Egyesült Államokban, hanem maga az állam. A maffia patronálását nem önkéntesen, hanem kényszer és erőszak hatására veszik igénybe a hatáskörébe tartozó egyének és vállalkozások. Így van

ez a maffiaállamban is, amelynek a hatóköre kiterjed az egész országra, egymás után a gazdaság különböző szektoraira, a közszolgáltatás és a kultúra különböző ágazataira, a társadalom különböző rétegeire, különös tekintettel a leghátrányosabb helyzetűekre, akiknek az életlehetőségeit az határozza meg, hogy elfogadják-e és megszolgálják-e a korábban alanyi jogon, lojalitási feltételek nélkül járó támogatást a korrupciós hűbéri láncolat alapján.

A kényszerítésnek, a korrupciós láncolatba való bevonásnak olyan állami eszközei vannak, amelyekkel az egyszerű maffia nem rendelkezik: a normatív eljárások egyedileg megkülönböztető (diszkrecionális) döntésekkel való helyettesítése, a törvényalkotás, az állami újraelosztás, az ellenőrző mechanizmusok, az igazságszolgáltatás diszkriminatív és protekcionista, azaz a patronáltakat kedvezményező, a nem patronáltakat büntető működése.

Ennek az enciklopedikus eszköztárnak a kidolgozása nagy teljesítmény, de van rajta javítanivaló. Ezek közül itt a következőket említeném.

A konzervatív autokrácia nincs igazán integrálva ebbe a rendszerbe. A szerzők rendszerint a liberális demokrácia, a kommunista diktatúra és a patronális rendszerek jellemzőit vetik össze, állítják szembe egymással a különböző ábrákban és táblázatokban. A konzervatív autokráciáról szinte semmit nem mondanak. Ez annál is inkább hiányzik, mert a patronális rezsim egy része (kivált a lengyel és a magyar) konzervatívnak deklarálja magát, és ezt a deklarált önképet a patronális és konzervatív rezsim jellemzőinek sokoldalú összevetésével lehetne lebontani.

A másik és nagyobb probléma a kommunista diktatúra jellemzésével van. A jellemzések természetesen ideáltípusokra vonatkoznak, nem várhatjuk tőlük, hogy az egyes rezsimeket, rendszereket pontosan leképezzék, hiszen minden típuson belül számos variáns létezik, és az ideáltípustól valamilyen mértékben mindegyik eltér. De a jellemzőknek mégis olyan ideáltípust kell megjeleníteniük, amelyek általában és alapvetően megfelelnek a jellemzett rezsim gyakorlatának. A kommunista diktatúrát olyan ideológiavezérelt rendszereknek írják le, amelyekben a formális intézmények dominálnak. Ez teljes mértékben ellentmond a történelmi tapasztalatoknak.

Az ideológiavezéreltség csupán a kommunista diktatúra előtörténetét és megengedő értelmezésben is legfeljebb a kiépítését jellemzi. A pártállami diktatúra működtetésére, fenntartására az ideológiaalkalmazás volt a jellemző. A társadalmat nem vezérelték a marxista-leninista ideológia által leírt kommunista állapot irányába, hanem ezt az ideológiát igen változatosan és változóképpen úgy alkalmazták, ahogy azt az állampárt hatalmának fenntartásához jónak látták.

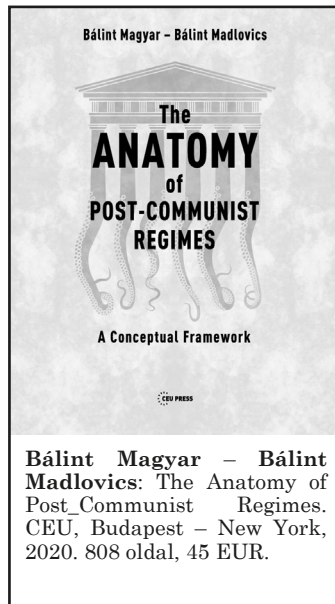
Az sem áll, hogy a kommunista diktatúrákban a formális intézmények domináltak volna. A formális döntéshozó, törvényalkotó intézményeknek, a parlamenteknek, az elnöknek vagy az elnöki testületeknek még sokkal

kevésbé volt érdemi szerepük, mint a patronális autokráciákban. Az állami, párt- és társadalmi szervezetek döntéshozó testületei az esetek túlnyomó többségében nem hozták, hanem szentesítették csupán a döntéseket. Az informálisnak volt döntő szerepe minden szinten.

Ez azért is fontos, mert éppen ez volt az az örökség – a pragmatikus elvtelenség, az informális, a kézi vezérlés, a vezérelv – amely a liberális demokrácia esélyeit olyannyira csökkentette a posztkommunista (helyesebben posztpártállami) társadalmakban.

Az utolsó tematikus fejezetben a szerzők arra vállalkoznak, hogy meghatározzák néhány ország mozgását a rezsimek háromszögén belül. Az eredmény arra utal, hogy az eszköztár egyes országokra való alkalmazásának a módszertana még kidolgozásra vár.

Képtelenség az 1990–1994-es és az 1994–1998-as ciklust a liberális demokrácia pólusán összevonni. 1990 és 1994 között biztosan nem volt Magyarországon liberális demokrácia. Egyrészt nem is lehetett, mert a gazdaságban csak fokozatosan alakult ki a magántulajdon túlsúlya. A kormányban és a kormánypártban az antiliberális erők voltak túlsúlyban. Igen jelentős volt az ideológiavezérelt nacionalisták befolyása. Alkotmányellenes eszközökkel kisajátították és a szélsőjobboldal kezére adták a közmédiát, melyek liberális elnökeket dur-

Bálint Magyar – Bálint Madlovics: The Anatomy of Post-Communist Regimes. CEU, Budapest – New York, 2020. 808 oldal, 45 EUR.

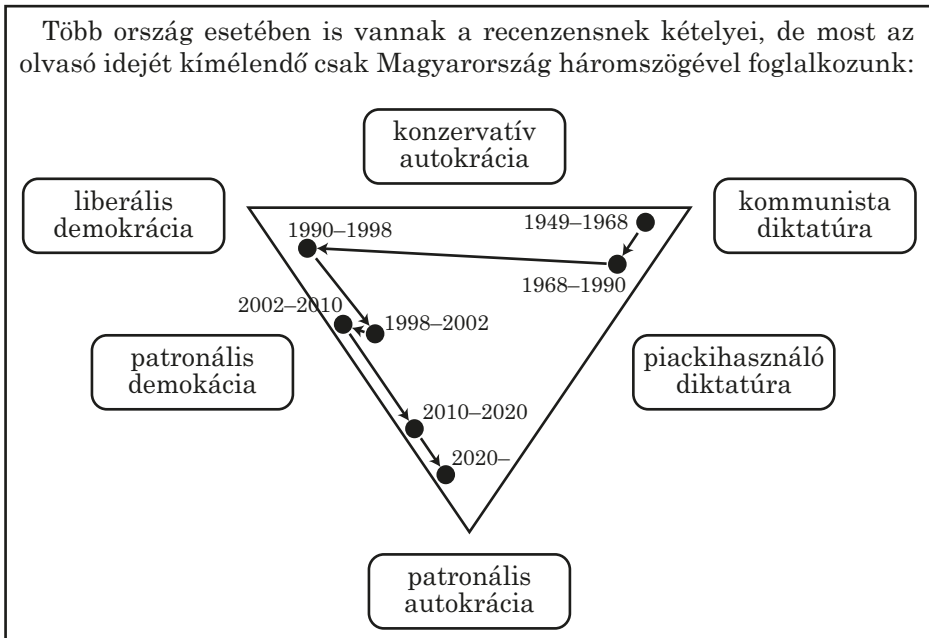
va koncepciók eljárással távolították el. A kormány durván beavatkozott a sajtóviszonyokba. Brutális támadás folyt a kormány hatalmát valamelyest korlátozó köztársasági elnök ellen, a kormány (többek között) szélsőjobboldali csoportokat mozgósított az elnök lejáratására. Folyamatosan kijátszották a kétharmados törvényeket, messzemenően kihasználták a rendszerváltás előttről érvényben maradt és a liberális demokráciával összeegyeztethetetlen jogszabályokat, és javában zajlott az a privatizációs folyamat, amely szorosan összekapcsolta a társadalmi cselekvés politikai és gazdasági szféráját. A rendszerváltás utáni politikai elit egyik legantiliberalisabb, „rendpárti” személyisége Boross Péter belügyminiszter majd kormányfő, aki belügyminiszteri minőségében a titkosszolgálatokhoz delegálta „tanácsadóként” az ellenzékét megsemmisítendő nemzetáruló bagázsnek tekintő pofoszos

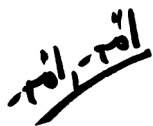
aktivistákat¹. Számos alkalommal megakadályozták parlamenti vizsgálóbizottságok létrehozását vagy érdemi működését.

Hogyan lehet ezt a ciklust egy kategóriába vonni az 1994–1998-assal, amelyben a leginkább tiszteletben tartották és érvényesítették a liberális demokrácia normáit a rendszerváltás utáni Magyarországon? Hogyan lehet a 2002–2010 közötti időszakot távolabbra tolni a liberális demokrácia pólusától, mint az 1990–1994-eset? S hogyan lehet ilyen csekély a különbség a Magyar Bálint kultuszminiszteri részvételével kormányzó Medgyessy-kormány és az első Orbán-kormány között, amelyet Magyar Bálint, mint fentebb idéztük, már akkor maffiamódszereket alkalmazó és a szervezett felvilág, vagyis a bűnöző állam kiépítésén munkálkodó rezsimnek minősített?

¹ Pofosz: Politikai Foglyok Szövetsége.

Több ország esetében is vannak a recenzensnek kételyei, de most az olvasó idejét kímélendő csak Magyarország háromszögével foglalkozunk:

Ingyenpénz

Kísérletekkel indít: adjunk a hajléktalanok egy 13 fős csoportjának 5000 font/év adományt, és nézzük meg, mi lesz belőlük másfél év múlva. Heten munkát találnak, köztük van, aki lakást is. Ugyanezt a kísérletet elvégzik Kanadában is. Ott egy kisváros lakói kapnak ingyenpénzt, és java részük prosperál – illetve nem kocsmára, piára, bagóra költi ezt a közvetlen juttatást. Rutger Bregman, a szerző közben egyik lábjegyzetében azt írja, hogy egyetlen hajléktalan állami eltartása (Hollandiát ismeri, vigyázz!) 400 ezer fontba is kerülhet – na, jó, ez túlzás, de ha 100 ezer, annál is jobb a közvetlenül a hajléktalanok markába juttatott összeg (ez esetben egy fő ellátása a szociális munkások bérével, rendőrmegelőző-gyógyintézet költségeivel együtt kijön 50 ezerből). Szépített adat? Lehet. De tézisének azok az empirikus kutatások támasztják alá, amelyek kimutatták, hogy a nyomor járulékos költségei (a szociális háló munkásainak bére, az egészségügyi ellátás, a hajléktalanok utáni takarítás és a szerencsétlenek kordában tartása) többet tesz ki, mintha egyedeiket pénzzel támogatnák. Rémes egyenlet, de úgy tűnik, stimmel.

De ezek az ügyek csak bemelegítő köröknek számítanak Bregman könyvében. Az „ingyenpénz”, a garantált – munkától függetlenített – alapjövedelem berobbanó kérdés lett a világban. Nálunk is bujkál, Karácsony Gergely zuglói polgármester korábban, Magyarhonban egyedül, kísérletezett is vele. Nyugat-Európá-

ban rég benne van az agendában, de nem hittem volna, hogy Nixon akarta először bevezetni az akkor még kőgazdag Amerikában. A hatvanas évektől '70-ig nyomta, hogy legyen ilyen „szegénység elleni projekt”. És persze azt se hittem volna, hogy a bizottságokon, sőt a kongresszuson is óriási többséggel átmentek az előkészítő javaslatok, végül a szenátus (a republikánus többség) kétszer is elmeszelte. Azt mondták, hogy ha valaki hajléktalan, az maga tehet sorsáról, ne növeljük a semmittevés fertőjét felesleges kiadásokkal.

A könyv szívfájdító példasora a gyermekszegénység. Nem is csak az éhezés, az alultápláltság, hanem a nyomor pszichológiai rákfenéje rokkantja meg őket. A szegénysorban tengődő gyerekek szellemi képességei minőségileg alacsonyabb szinten muzsikálnak, mint a közepes ellátásban részesülők. „Butábbak”, mondják rájuk, és ez az állapot – ha felnőnek – tovább öröklődik, sorozat, népcsoport, akár régió lesz belőle. Tökéletesen igazságtalanul, ha szabad ilyen ósdi kifejezéssel élnem. És itt is beugrik a kutatók dokumentált tézise: a csórá gyerekek többre kerülnek, mint ha közvetlenül segítenének rajtuk. (De ki-hogyan-mivel – gondolom, mint olvasó: a segítő kéz el se tud jutni egy-egy diktátor territóriumába, hogy ezeken a gyerekeken segíteni tudjon. Add a dohányt, és fuss, vagy lövök... – valami ilyesmi fogadja a segítőket. (Ld. az Orvosok Határok Nélkül nevű mozgalomban részt vevők halálózási arányát...)

A jelenség nem csak Afrikában (Indonéziában vagy Indiában) pusztít, itt bujkál a mi kertjeink alatt, sőt bemászott már mindennapjainkba is. A digitális forradalom, ill. a robotika, a mesterséges intelligencia viharsebeseen nyomja felfelé a strukturális munkanélküliséget. Mi meg csak szédelgünk, hogy majd el fog oszlani ez a ciklon, és lesznek új ipari meg szolgáltató ágazatok, amelyek felszívják a mai nyomorultak tömegét. De nem. Rutger Bregman egy lábjegyzetben említi az amcsi röntgenorvosok sorsát, akik – a jogászokkal egyetemben – ennek az új kornak áldozatai lettek. Hatalmas tanulás, gyakorlat stb. után urai voltak a gyógyításnak, jogáskodásnak, és dögre keresték magukat. Aztán hipp-hopp, jött a szkanner meg a digitális képolvasás, a laptop algoritmusa pedig pillanatok alatt kielemezi-értékeli a sok tízezer oldalas peranyagot. Ezért aztán száz jól kereső radiológusból jó, ha tíz talpon marad. (Tenném hozzá, hogy az ügyvédi irodák jobban jártak, ott valahogy még ma is kell a *face-to-face* foglalkozás az ügyfelekkel.) De ez is régi história, ma már nagyobb a veszély, vagy az ár, amit a digi által nyújtott kényelemért fizetünk. A gép okosabb: a robot, a mesterséges intelligencia, a digitális kultúra termeli a munkanélküliséget, s vele a nyomort, mi meg csak reménykedünk, hogy a tendencia lelassul. És a nyomor penésze természetesen nem a fehérgallérosok körében terjed, hanem az alsó középosztálytól lefelé szinte mindenütt.

Ez a társadalmi-gazdasági szituáció termeli azt az utópiát, ami a könyv egyre aktuálisabb sugalmazása: a robotika, a digitális forra-

dalom előbb-utóbb kikényszeríti ezt a bizonyos alapjövedelmet, amit ki kell perkálni (legalábbis a fejlett társadalmaknak), ha a jónép túl akarja élni a 21. századot. De persze a könyv azt is sejteti – vagy csak én vagyok jóindulatú –, hogy a garantált alapjövedelmet jobbra csak a gazdagabb országok tudják nyújtani. Mégis mennyi lenne ez az alapjövedelem, homályos célzásokat olvasok, jómagam 50 ezerre saccolom az átlagosan bevállalható. De hol van még az...? A réteges adóztatásból, a top-milliárdosoktól beszedett tételekből meg lehetne valósítani, de azok már rég a Bahamákon lapulnak, az újraelosztás ördögtől való szlogen lett. Pedig a svédeknél, dánoknál 60 százalék körül (felett) van a csúcselvonás, és egész jól kijönnek vele. (Bár ma már ott is visszarúg a rendszer: neonácik, konzervatívok stb. ássák alá a jóléti társadalom maradványait. Meg az alapjövedelem ideáját.)

Az „ingyempénz” nem Teréz anya tanácsára került napirendre. Ha egyre több munkahely szűnik meg, vészesen visszaesik a gazdaságot fűtő *fogyasztás*. Pénzt kell az emberek zsebébe (azaz a piac működéskébe) önteni, mégpedig kérdés nélkül. Ma még ez itt, Kelet-Európában eretnek követelés, de felteszem, hogy holnap már a túlélésünk feltétele lesz. Mert a robotizáció topog a küszöbünkön, netán már fojtogat is itt bévül. A digitális kor elejéről származó *bon mot*: „A jövő gyárában két alkalmazottra lesz szükség: egy emberre és egy kutyára. Az emberre azért, hogy megetesse a kutyát. A kutyára azért, hogy távol tartsa az embert a gépektől.” Vannak üzemek, amelyekben nemcsak a fehér kesztyű és a hajvédő kötelező, de a gép közelébe se szabad

menni – nem a járvány miatt. És ez nem vicc. „Az Oxfordi Egyetem tudósainak becslése szerint az amerikai munkahelyek 47, míg az európaiak 54 százaléka erősen veszélyeztetett a gépek térnyerése miatt, méghozzá nem százéves távlatokban, hanem a következő húsz évben.” És már ezt a 2013-as adatot is túllépte a fejlődés, nyugodtan lehet reszketni.

A könyv döntő érve, hogy a szegénység, teszem azt, a hajléktalanok tömege többre kerül egy-egy országnak, mint a szenvedőknek *közvetlenül* adott pénz. A „közvetlenül”, azaz a saját kezükbe nyomott zsozsót azért emeltem ki, mert az a segély, támogatás, amit a karitatívok, az EU vagy más fejlett országok nyújtanak mondjuk Kenyának és Togónak, eltűnik a helyi hatalmasságok (állami emberek, főnökök, továbbosztogatók) zsebében. Legalábbis az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy öntötték a pénzt Afrikába, aztán minden maradt a régiben, csak a törzsek fejlettebb fegyverekkel és nem machetével ölték egymást.

A „kézbe adott” pénznek viszont rossz a híre: ha egy szegény hirtelen dollárhoz jut, elissza, dohányra, prostikra költi – mondja a legenda. Bregman számos kutatást idéz, ami cáfolja ezt a stupid hiedelmet. Jó, van, aki piál, de a többség valami értelmeset kezd a kézbe kapott pénzzel: kitanulja a kertészetet, mopedet vesz, és kifutónak áll, renoválásokat vállal stb. Igen, ott, a sötét Afrikában.

Leginkább a szerző pszichológiai érzékenysége ragadott meg, a munkanélküliség, az állandó hiány, a szegénység felzabálja a lelket, mi több, a depresszió ma már népbetegség, és legfőbb forrása a nyomor. „A munkanélküliség, a tétlenség de-

presszióssá tesz bennünket.” Jobb esetben beszűkíti a nyomorgók kognitív képességeit: bugyraikban csak arra képesek spekulálni, hogy este mit tegyenek a család asztalára (földjére), fejükben már a holnapot is ködös homály fedi...

Lakhatás. Persze a szerző holland. Hazája mindig is híres volt segítőkészségéről. (A háború után gyerekvonatok indultak a Keleti pályaudvarról kétéhetes, egy hónapos feltápláló, karbantartó kúrára a holland farmokra, iskolákba.) A hajléktalanság felszámolásába is belevágtak: Amszterdam, Rotterdam, Hága, Utrecht összefogott, és 2006-tól terv, majd büdzsé született (217 millió dollár), azzal a jelszóval díszítve, hogy lakást mindenkinek. „A művelet kivitelezésének ideje 2006 februárjától 2014 februárig tartott (volna). A siker nem maradt el. Két év alatt e városok csavargóinak száma 65 százalékkal csökkent. A kábítószer-használat a felére esett vissza. 2008. október 1-jére a program 6500 hajléktalannak biztosított lakhatást. Ráadásul az akcióterv kétszer annyi hasznot hozott a társadalomnak, mint amennyibe eredetileg került... Minden egyes euró, amit Hollandia a hajléktalanság elleni harcra fordít, kétszer-háromszor annyi megtakarítást jelent a szociális szolgáltatásokon, a rendőrségi és bírósági költségeken... A lakhatás biztosítása kevésbé drága megoldás, mint ha hagynánk az embereket az utcán élni... az erre fordított költség ráadásul a város üzleteinek is megtérül”. Ezeket a passzusokat olvasva döbbenek rá, hogy a kulcs nálunk is hasonló zárban forogna: olcsó, kis méretű lakások építése kéne, valamint a nyomorultak eme otthonokba

való beszoktatása. Nálunk ez se lenne egyszerű, tudjuk.

Akkor jöjjön még egy kis utópia: a tizenöt órás munkahét. Az ötlet – kapaszkodj meg – Keynestől származik, a spanyol polgárháború előtti években Madridban tartott előadásában fordult elő először: a jövő emberiségének (Keynes időhorizontja 2030 volt) a legnagyobb gondja a rövid munkaidőből következő *temérdek szabadidő* lesz. Mit tesz Isten, nemcsak a zseniális közgazdász, de pár év múltán az amerikai kongresszus is betervezte, hogy 2000-re bevezetik a 14 órás munkahetet. Bregman fordításában: mivel a gép megelőzik helyettünk, felszabadulunk a napi robot alól, és akár kreatívak is lehetünk. A tervnek betett a 80-as évek neoliberais gazdaságfejlesztése, majd a válság: a munkaidő felfutott, volt ahol 60-80 órára, párhuzamosan a munkanélküliséggel. (Ami abszurd párhuzam, de e képtelenségről más rubrika alatt kéne tárgyalni...)

Az álom – Bregman szavával az utópia – megmaradt, a gazdagabb országokban elvben át lehetne térni a rövid munkahétre. Lehetne, ha nem szakítaná szét a társadalmakat – Amerikában és Európában – az egyenlőtlenség: igen kis szupergazdag és igen nagy lecsúszó vagy nyomorban élők hányadra. A milliárdosok 1 százaléka nyomorítja a társadalmak 60-70 százalékát. Az egészséges (jóléti társadalmakban még életképes) *újraelosztás* lehetősége előtt becsuktak minden ajtót. A milliárdosok kevesebb adót fizetnek, mint titkárnőik, és a törvényhozás elzárkózik minden kiegyenlítési javaslat elől.

A félelmetes egyenlőtlenség öli a társadalom pszichéjét, no meg a reálgazdaságot. Ld. Joseph Stiglitz

Az egyenlőtlenség ára című 2013-as könyvét vagy Piketty legújabb, 2019-ben megjelent *Tőke és ideológiáját*. Nincs menekvés: a „pocsék melóban” keccsölők (éjszakai takarítás, szeméthordás, gyorséttermi rab-szolgamunka) képtelenek kimozdulni státuszukból: az állam mindent blokkol, mert a milliárdosok kezében van a kormánykerék... Pláne most, a pandémia idején... (Kivéve tán a spórolós „északi” országokat.)

Itt térnek vissza a rövidebb munkaidőre. Elvben megvalósítható, ám a mai viszonyokat tekintve mégiscsak szép álom. De tegyük fel, valahol valahogyan sikerül bevezetni. Mit lehet kezdeni a felszabaduló szabadidővel? Nem mindenki szeret horgászni, lepkegyűjteménnyel bíbelődni, struccfarmot kormányozni, testépíteni. Mi marad? Csak a kultúra. Ott se minden. Az olvasásról nagyjából már leszokott a társadalom, (szokjon vissza?); zene? (melyik ága, pop, *crossover*, klasszikus, otthoni zenélés?) Kreatív játsszák, társas játékos együttlétek? – a pandémia mindezeket jót röhög.

Pesszimista vagyok: úgy sejttem, ha újra felmerül ez az utópia a megvalósulás horizontján, a kultúra ágaiban való foglalatosságokra nem lesz igazi fogadókészség. A látványtársadalom, a *fake-news* zabálás, a lebutított képkultúra meg a tudás leértékelése leszoktatott róla. Sulykolja, hogy a kultúra felesleges luxus. Akik meg művelik – tisztelet a kivételnek – zárt kasztba rejtőznek, bikkfanyelven beszélnek, és csak elidegenítik a jónépet a kultúrában való feloldódástól. Nem csoda, hogy a köznépnek marad a stressz, az agyonhajsolt élet és néhány jó tévésorozat az elalváshoz.

Szerzőnk könyve végén kioszt néhány fülest az általa „lúzerszocialistáknak” nevezett baloldalnak. Jogosan. Egyetlen épkézláb terv sincs a tarsolyukban. „Mind a bal-, mind a jobboldal azt sajkózza, hogy több munkára és több munkahelyre van szükség – minél több, annál jobb. ...Én meg azt mondom, hogy eljött az idő egy új munkaszemléletre. Akkor látjuk majd, hogy ha marketinggel és ócskaságok gyártásával foglalkozunk, amikor *nőni* fog a munkanélküliség. Viszont ha több időt fektetünk az igazán értelmes

dolgokba, akkor *csökkenthetjük* azt.”

A könyv borzas optimizmusával kuriózum lehet viharvert világunkban. Jócskán naiv, szerzője meg hívó. De istenem, hit nélkül nincs jövő. Mosolygok jóslataim, oszt mégis örömmel lapozom.

Rutger Bregman: Utópia realistáknak. Garantált alapjövedelem? 15 órás munkahét? Fordította: **Beke Ádám.** Budapest, 2019, Cser Kiadó. 308 oldal, 3995 forint.

Pető Iván

Árnyékos oldalnak árnyékos oldala

115

Időnként érdemes szembenézni annak következményeivel, hogy az elmúlt tíz év kulturális, tudományos életet meg-megrázó botrányos, akciószerű változtatásai rendszerré álltak össze. Meglehetősen sokan, köztük az időközben felnövekvő nemzedék egy része ezt a világot már adottságnak tekinti. Egy most megjelent könyv alkalmat teremt a történettudományt érintő változások érzékeltetésére.

Az *árnyékos oldalon* címmel megjelent mű egy 2018-as konferencia tanulmányra formált előadásait közli. Az előzményekhez tartozik, hogy 2014-ben a Nemzeti Emlékezet Bizottság (NEB) elnöke és a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont (BTK) főigazgatója együttműködési keretmegállapodást írt alá, amely

szerint közös kutatási programok kialakítására és megvalósítására törekcsenek. Ennek keretében a BTK főigazgatója alá rendelten Vidéktörténeti Témacsoportot hoztak létre. A konferencia előadásait közlő kötet, a Témacsoport *Magyar vidék a 20. században* című könyvsorozatának ötödik darabja. (Az előzőek: *A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 1–2.*; *Magyar dűlás. Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*; *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben* – hasonlóan a mostanihoz, tanulmánygyűjtemények.) Az egyik kiadvány bemutatóján jogosan büszkélkedett a NEB elnöke: magáért beszél, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, egyetemi műhelyek, levéltárak, budapesti és vidéki intézmények kutatói jegyzik az írásokat.

Az árnyékos oldalon kiadója a BTK és a NEB. Annak számára, aki nem követi szorosan a történettudomány foglalkozó intézmények sorsát, érdemes jelezni, hogy az említett konferenciák idején még az MTA (Magyar Tudományos Akadémia) neve is ott állt a BTK előtt, amely ma (2019 szeptembere óta) az MTA helyére alakított Eötvös Loránd Kutatási Hálózat (ELKH) része. A BTK egyébként a változtatások első menetében, 2012-ben alakult, a korábbi történettudományival együtt hét, egykor önálló akadémiai intézet összefogására.

A NEB-et a tájékozatlanabb közönség olykor összetéveszti az 1999-ben életre hívott Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottsággal, amelynek feladatai közé tartozik a nemzeti és történelmi emlékhelyekkel, a nemzeti sírkerttel és a nemzeti gyásszal kapcsolatos tevékenységek ellátása és más megemlékezési, kegyeleti ügyek koordinálása. A tévesztés oka lehet, hogy mindkét szervezet nevében szerepel a nemzeti és a bizottság szó, valamint mindkettő a múlttal foglalkozik. Míg a kegyeleti bizottság feladata pragmatikus, a NEB-é finoman szólva is eklektikus. Mint azt már a 2013-as alapításkor bírálták, az öttagú testületet, élén a helyettes államtitkári besorolású vezetővel, annak a korábban sem ismeretlen elképzelésnek jegyében hívták életre, amely szerint a kommunista rendszer időszakának kutatása nem pusztán a tények és összefüggések feltárását, értelmezését célozza, hanem egyúttal rendőri, ügyészi hangütésű leleplezést, sőt az ítélethirdetést is. A NEB-et létrehozó 2013. évi CCXLI törvény a bizottság feladatává tette a kommunista diktatúrával

kapcsolatos állami emlékezet megőrzésére, valamint a diktatúra hatalmi működésének feltárására irányuló munkát, tudományos kutatások folytatását, feladatkörében ajánlások és jelentések készítését, indokolt esetben büntetőeljárások kezdeményezését. Hogy az állami emlékezet, amelyet őriz, hogyan keletkezik, a törvényből nem tűnik ki.

Itt most csak az említett könyvről lesz szó, de a NEB honlapján az érdeklődő tájékozódhat arról, hogy működésük hat éve során milyen ajánlásokat, javaslatokat fogalmaztak meg, milyen kutatásokat folytattak, illetve folytatnak. Mindenesetre a NEB, komoly költségvetési pénzekből, a magyarországi kommunista rendszer kutatóhelyévé vált: a témában tudományos igényű munkák szervezője, különböző tematikus munkacsoportban több mint húsz főállású kutatót foglalkoztat. A jelek szerint a NEB sokszor megelégszik azzal, ha az alapító által kívánatosnak tartott hangvétel, szellemiség, ahogy manapság mondják, csak keretezi a publikációkat, már csak azért is, mert így szélesebb körből lehet együttműködőket meríteni. Ugyanakkor megítélésüknek nem használt, hogy – bár ebben közvetlen szerepet nem játszottak – a felemelkedésükkel párhuzamosan építették le és számolták fel a kutatási tematikában hasonló, jelentős tudományos eredményeket felmutató '56-os Intézetet. A kommunista rendszer kutatói nyilván pontosan tudják, hogyan vélekedik az utókor tudományos intézmények politikai, ideológiai megfontolásból történő felszámolásáról, illetve a politika szolgálatára alapított tudományosnak tartott, történelemmel foglalkozó intézményekről.

A kötet címe, a meglehetősen köz- helyes metafora utalhatna arra is, amit az egyik szerkesztő, Csikós Gábor ír tanulmányában, hogy ugyanis a magyarországi rendszer gazdasági sikeressége vitatható, mert csak a keleti blokk országaival összevetve tekinthető kiemelkedőnek, Ausztriához hasonlítva egyértelműen lemaradásról beszélhetünk. Vagyis az ország nem a napos oldalon működött. Ezúttal azonban az árnyékos oldal arra utal, hogy a magyar vidékkel a kommunista rendszer hátrányosan bánt – tegyük hozzá, különösen a hatvanas évek közepéig. A címnél, pontosabban a *rövid hatvanas* alcímnél maradván: a kötet szerkesztői, az említett Csikós Gábor mellett Horváth Gergely Krisztián, előszavukban azt írják – szemben az (egykori) '56-os Intézet érvelésével, amely a hatvanas évekről végzett átfogó vizsgálat nyomán 1958-tól 1974-ig tartó hosszú hatvanas évekről beszélt –, hogy ők 1962-től 1971-ig tartó szűk hatvanas éveket látnak indokoltnak, mondván, a kollektivizálás lényegi lezárulásától tovább élt az agrárnépesség hátrányos megkülönböztetése. Felmerül, a lényegében egész évtizedet átfogó időszak miért lenne úgymond rövid. Ennél lényegesebb azonban, hogy ha a korszak differentia specificája a vidék, az agrárnépesség rendszer általi hátrányos megítélése, sem a kezdő, sem az Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció születése által kijelölt záró időpont nem jelent fordulatot. Mindezen túl, ha a vidék helyzete önálló periodizációt indokol, nyugodtan nevezhetjük történelmietlennek azt, hogy a szerkesztők, illetve a *Nagylátószög* alcím alatt közölt, átfogó igényűnek szánt két dolgozat,

Horváth Gergely Krisztiáné, illetve Ö. Kovács Józsefé, nem vesz tudomást az évtized közepe táján fokozatosan teret nyerő agrárpolitikai fordulatról. Nem pusztán a homogén rövid évtized hagyja ezt figyelmen kívül, de az is, hogy az évtizedről beszélve érdemben lényegében a kollektivizálást követő legfeljebb fél évtizeddel foglalkoznak. A magyar társadalomkutatók, történészek és szociológusok már jóval 1990 előtt megírták, hogy milyen változások és részben már a kollektivizálásnál is alkalmazott megoldások révén válhatott a hetvenes évtizedben sikerágazattá a mezőgazdaság. Túl azon, hogy erről az említett írásokban nem esik szó, Horváth még meg is szólja a témával foglalkozó történészeket, Rainer Jánost és Varga Zsuzsát, hogy „pozitív reminiszcenciákat” ébresztenek a hatvanas évek iránt.

A nagylátószögbe nem fér bele annak jelzése, hogy az ötvenes–hatvanas évek fordulóján végrehajtott erőszakos kollektivizálás idején, túl azon, hogy a szovjet érdekszférában egyeztetett akcióról beszélünk, a rendszer irányítói nem öncélú gonoszságból döntöttek a tsz-esítés gyors lebonyolítása mellett, hanem jórészt hitték is, hogy az egyéni, paraszti gazdaságnál magasabb rendűnek tartott kollektivizált, nevében szövetkezeti gazdálkodás, a tulajdonforma révén eleve hatékonyabb, korszerűbb. A könyv említett írásaiban homályban marad, hogy az extenzív iparfejlesztés részévé váló, a kollektivizálás elől menekülő vidéki munkavállalók tömege mennyiben volt tervezett és mennyiben spontán. Érdemben nem esik szó arról sem, hogy a brutális téveszesítéstől függetlenül létezett egy valódi

társadalmi probléma, nevezetesen, hogy az agrárium népességmegtartó képessége versenyképes, árutermelő mezőgazdaság mellett is limitált. Nem változtatna a kollektivizálás megítélésén, ha az olvasónak jeleznék, más rendszerekben, ahol szerves változások során alakult át az agrárgazdálkodás, sem volt az mindenki számára diadalmenet.

Ahol nem koncepciót képviselnek az említett szerzők, ott írásuk érdekesebbé és hitelesebbé válik. Horváth például valóban tényszerűen és szemléletesen mutatja be, miben mutatkoztak meg a vidék hátrányai. Hasonló a helyzet Ö. Kovács gyenge, téveszokról szóló munkájának adataival és elemzésével is.

A kötet dolgozatainak döntő része lokális ügyeken keresztül mutatja be a vidéki világ jellegzetes lenyomatait, nem mindig ragaszkodva a rövid vagy nem rövid hatvanas évek keretéhez. Ezek a munkák a korszakkal foglalkozó bármilyen igényes gyűjteményes kötetben helyet kaphatnának. Alig-alig található bennük direkt politizálás, azaz a tényszerű elemzést felülíró, leleplező hangvétel. A kollektivizálás „szabad szemmel” nem vagy alig látható hátterét mutatja be Káli Csaba a téveszek elleni zalai izgatási ügyeket tárgyaló írása. Jobst Ágnes egy falu (Csepreg) megfigyelését prezentálja, Völgyesi Orsolya egy másik település (Mezőfalva) katolikus papjának jegyzetei alapján rajzolja meg az egyház térvesztésének folyamatát, a hagyományos paraszti világ felbomlását. Egészen más aspektust mutat fel Szukovszky János írása, aki egy memoáriró, a kommunista rendszerrel lényegében azonosuló parasztember visszaemlékezéseit

mutatja be. Érdekesen színesíti a palettát Kis József munkája, aki egy borsodi, döntően régi kommunistákból összeszerveződő sztálinista, az albán követséggel kapcsolatban álló, a kádári vezetést elhajlónak tartó szervezkedést tár az olvasók elé. Bognár Szabina viszont egy lényegében politikamentes település-összevonás történetét elemzi (Kimle/Horvátkimle). És bár módszertanában nagyon eltérő Sántha István írása a dél-vértesi puszták felszámolásáról, annyiban van hasonlóság a két dolgozat között, hogy az utóbbi is világossá teszi: az átpolitizált rendszerben, a lokális történetekben, ha meghatározó háttérként jelen van is a magasabb politika, a helyi, személyes tényezők érdemi szerepet kapnak.

A téma a magyarországi vidék, ennek ellenére helyet kapott a székellyföldi téveszesítésről szóló írás, Oláh Sándortól (csíkszeredai kutató), amelyből világossá válik, bár a kollektivizálás indító motivációjában domináltak a hasonlóságok, ezt a történetet a romániai rendszer határozta meg, ennek megfelelően lett más az irány, mint a hazai folyamatoknál. Ha Szlovákia, Kárpátalja, a volt Jugoszlávia magyarul területein végrehajtott kollektivizálásról is olvashatnánk egy-egy írást, érdekesebb, indokolhatóbb lenne a kitekintés választott módja.

Árnyékos oldalon. Vidéki Magyarország a rövid hatvanas években. Szerkesztette **Csikós Gábor, Horváth Gergely Krisztián** Budapest, 2020, Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága. 430 oldal, 3500 forint.

A forró fém locsolása

Azt mondják, Amerikában minden kortárs emlékszik rá, hol értesült Kennedy meggyilkolásáról. Térey János halálával is így lehetnek az írók, én például Miskolc felé tartottam az autópályán, amikor egy kiadó vezetője felhívta az útitársunkat, egyik szerzőjüket, Térey jó ismerősét a halálhírrrel. Tulajdonképpen alig ismertük egymást. Emlékeszem, huszonkét évesen mint magyar szakos demonstrátor felügyeltem az egyetemen egy zárthelyi dolgozatnál, amit ő is megírt. Már akkor is pontosan lehetett tudni, hogy kicsoda.

A *Boldogh-ház*, *Kétmalom utca* mély és szerteszét ágazó történetéhez, azt hiszem, a szerzőnek majdnem minden kortársa hozzá tud szólni valamit. Csekély közöm van Debrecenhez, de az például egész biztos, hogy egy ottani ismerősöm Térey egyik rokonának a feleségével áll rokonságban: ritka neve pontosan megegyezik a könyvbeli mellékszereplőével. És a Kádár kori iskolás évek miliője, az öltözködés, az épített környezet is olyan egységes volt, és olyan lassan változott, hogy egy mai negyvenöt-ötvenéves budapesti nemhogy debreceni kortársa, hanem még az 1956-ban született Garaczi László életrajzi írásai olvastán is sok mindenre ráismerhet. Térey posztumusz önéletrajzi könyve az aprólékos korrajznak köszönhetően tele van ismerős dolgokkal, miközben egészen egyedi és személyes.

Azt hiszem, nincs a kortárs irodalomban még egy szerző, aki Téreyhez foghatóan magas színvonalon al-

kotott volna mindhárom irodalmi műnemben. Ehhez nyilván költőnek kell lenni: aligha akad prózaíró, aki egyszer csak átképezi magát első osztályú lírikussá. És csakugyan, Térey mindvégig elsősorban költő volt, egyáltalán nem huszárosan rohamozott, hanem nagyon is lassan, óvatosan tett nem minden siker nélkül való kalandozásokat az elbeszélő nagypróza területén. A *Paulus* még rímekben írt regény, a *Protokoll* már rímtelen shakespeare-i jambusokban, a *Legkisebb Jégkorszak* pedig szabadversben szól, míg a *Káli holtak* című, nem sok megértésben részesült, érdekes regénykísérlet már hagyományos, margótól margóig tartó sorokba tördelt próza. Térey kezén mindenből irodalom lett, ha nem vers, színdarab vagy széppróza, akkor esszé: nem lepne meg, ha kiderülne, hogy naplót is írt, illetve a kiadó helyében összeszedném és gyorsan kiadnám az interjúit is, amíg még nem kell túl sok magyarázó jegyzet hozzájuk.

Arra mindenesetre sose gondoltam, hogy egyszer töredéket is fog írni.

Mert önéletírásának ez a nem is vékony kötete kétségtelenül töredék, amelyet a szerző hirtelen halála után csaknem másfél évvel a könyvet kéziratból, pontosabban számítógépes fájlból adták ki, és még csak az sem egészen világos, hogy ha nem marad torzóban, akkor a műnek milyenek lettek volna az arányai. A befejezés szemlátomást meg van tervezve – a köszönetnyilvánítás pe-

dig precízen megírva –, de a könyv valahogy mégsem ér el a végéig, inkább elfogy, mint egy sivatagi folyó. Főként a közepe hiányos: az öt nagy fejezetből a második (*Hatvanas évek*) csak néhány oldal, és az utolsó (*Epiológusok*) sincs harminc.

Az alcím – *Egy civis vallomásai* – nyilvánvaló utalás az *Egy polgár vallomásaira*, és Térey könyve abban is hasonlít Máraiéra, hogy témáját az elbeszélő felmenői, oldalági rokonai, szűkebb családja és a fiatalsága jelenti: egyik mű sem valakinek a regénye, hanem inkább mindkettő a valakivé válás irodalmi dokumentuma.

A *Boldogh-ház, Kétmalom utca* olyan önéletírás, amelyet két halál, a nővére és az apáé foglal keretbe, egy harmadik pedig, a szerzőé, kívülről vet árnyékot az egész műre. (És ezeken kívül is van még néhány, elég itt egyelőre csupán egy – nem a szekrényben, hanem a küszöb alatt megbújó – csontvázra utalni.) Ez az önéletrajz tehát nem a szerző születésével kezdődik, hanem egy azt megelőző halálesettel: az első oldalon az elbeszélő családja a temetőbe tart, mégpedig egy öt hónapos korában meghalt kislány sírjához. Visszatérő gondolata a narrátor főhősnek, hogy más helyett él: ha a nővére nem halt volna meg bölcsődés korában, akkor ő, a második gyerek valószínűleg már csak a család lakásviszonyai miatt sem született volna meg.

A könyv az apa halálával, a síremlék felállításával, illetve az örökölt föld eladásával zárul, igaz, a családhoz, a szülőhelyhez fűződő szálak már korábban, az elbeszélőnek a fővárosba való költözésével és az édesanya halálával lazulni kezdtek, vagy

egyenesen el is szakadtak. Különös, hogy a könyv vége felé első éves főiskolás főhős budapesti életének kezdete és az apa halála között majdnem másfél évtized telik el, de erre az időszakra csak alig tér ki a könyv: az is csak elszórt utalásokból derül ki, hogy a fiú huszonevésen megbé-kélt az édesapjával.

A ma is kortárs és az egykori kortárs szerző között fontos különbség, hogy az előbbi új és új művekkel folyamatosan képes újrakontextualizálni az egész életművét, míg az utóbbiak esetében ezt már csak az értelmezők tehetik meg. Biztos vannak olyanok, nyilván elsősorban a fiatalok között, akik egy-egy szerzővel a legutóbbi műve olvastán ismerkednek meg. Ha valaki a Térey-univerzumban ezzel a könyvvel teszi meg az első, ismerkedő lépéseket, egészen más képe lesz az életműről, mint annak, aki a kezdetektől vagy akár csak az utóbbi évek munkáinak megjelenése óta követte a mű alakulását. Az író ugyanis ezzel a könyvével beengedi az olvasókat a színpalak mögé, vagy a könnyűzene iránt is oly nagy tudatosságot mutató Téreytől talán nem idegen képpel szólva, a backstage-be, és ettől az egész életmű, benne az olyan kulcsfogalmakkal, mint az arrogancia, az erő, a dac „kapott fogni” egy vajszerű árnyalatot.

Különös feltárulkozása ez a könyv a személyességre korábban csak igen áttételes módon hajlamos költőnek. Sokat, nagyon sokat megtudunk a szüleiről, a tágabb családjáról, valamint az általa ismert, illetve csak elbeszélések vagy egyenesen csupán levéltári adatok mozaikkockáiból kirajzolódó felmenői történetéről, de a saját képét mintha csak az ezek között a figurák között kirajzolódó üres

hely alapján lehetne igazán plasztikus érzékelni.

Megtudjuk, hogy krónikusan száraz a szeme, hogy orrsövényferdülése van, és szeretne leszokni a cigarettáról. Hogy fiatal korában karcú volt, hogy nem szeret hosszan telefonálni, hogy napon nem tud elaludni – ami egyébként is nehezen megy, igaz, ha sikerül, akkor utána mélyen alszik –, és hogy három jegyessége volt (az egyik ezek közül egy harmincévesen megismert, akkor épp csak érettségizett lánnyal). Még az is kiderül, hogy hova szavaz, vagy legalábbis hova szavazott 1998-ban. De mindezek olvastán inkább csak azt érezni, hogy a saját jelentőségének tudatában jogosan lévő alkotó most ad nekünk valamit magából, a bennünk élő arcképén saját kezűleg húz néhány ecsetvonást. Ezek a mozzanatok, a műnek csaknem az egészét átható „családállítás” tükrében kicsit külsődlegesnek tűnnek, kevés az olyan jelentőségteljes konkrétum, mint amilyen az, hogy az elbeszélő ADHD-snak, azaz figyelemhiányos hiperaktivitás-zavarban szenvedőnek tartja magát, vagy amikor ezt írja: „Hatalmas vágy kínoz az elismerés iránt, s az a rögeszme mérgez, hogy mindenért meg kell küzdenem, ami másoknak eleve megadatik.”

Térey mindenből képes volt irodalmat csinálni, bármi meg tudta ihletni: egy izlandi vulkánnak – ki emlékszik ma már a pontos nevére? – az európai légi közlekedést megbénító kitöréséhez hasonló eseményre például egész regényt épített. Annál különösebb, hogy az emlékiratokban név szerint szereplő legalább öt-hat tucat író és költő közül milyen kevésszámú van szó igazán irodalmi összefüggésben.

Ahogy a korábbi művekben az életből irodalom lett, itt az irodalomnak van többnyire csak annyi jelentősége, amennyit az életrajzi vonatkozások megengednek. Nem tudni, mi lett volna az irodalom, az írók szerepe a befejezett, végleges szövegben, de most Weöres például egy ízben csak azért kerül szóba, mert a jogutódja Térey édesanyjának csoporttársa volt az orvosi egyetemen. Szabó Lőrinc szinte sohasem irodalmi szempontból érdekes, hanem mondjuk földrajzi vonatkozásban, mint *A földvári mólón* költője (mert Téreynek is fontos volt a Balatonparti település). Az elbeszélő előtt máskor a saját arcáról gondolkodva ötlik fel költő elődje, felidézve „állandó sirárait saját csúnyaságáról, ami az ő esetében sem volt akadály a szenvedélyes szoknyavadászatnak”. Vagy éppen Bajor Giziről – sőt Bajor Gizi házáról – jut az eszébe, akibe „reménytelenül volt szerelmes Szabó Lőrinc”. Temesi Ferencnek egy csattanós kijelentéssel végződő ámokfutása az első benyomás fontosságáról szóló példa, Ottlik a Lukács fürdővel kapcsolatban kerül szóba, ahogy Marno is csak abban a vonatkozásban, hogy valaki egyszer látta a Gellértben. Ilyenkor mint ha nem a sebeket kitakaró, a múltat szerzetesi önfeladással elemző író állna előttünk, hanem a grand seigneur, aki bőkezűen osztogatja a name-dropping kegyeit. Amit egyébként már Esterházy is előszeretettel, és ha nem is mindig feltétlenül rokonszenvesen, de valahogy több gráciával gyakorolt.

Voltaképp beszédes, hogy a hetven, sőt talán nyolcvan emlegetett író neve között egyszer sem tűnik fel Esterházyé. *A Boldogh-ház,*

Kétmalom utca többek közt apakönyv is, és bár alighanem több elemzés is születik majd, amely a *Harmonia caelestisszel* hasonlítja össze, a mű nem látszik tudni saját magának erről az előzményéről. Sőt, amikor az elbeszélő épp a családjá legalább két-, de egy esetben akár hatszáz évesnek is elgondolt múltját konstruálja meg, a dokumentáltan ősi arisztokrata dinasztiák közül az Esterházyaknál akkor is előbb jutnak az eszébe a Festeticsek vagy éppen a teljesen érdektelen Hohenzollernek. De a szociológiai spektrum másik feléről ugyanígy hiányzik a saját családját a *Puszták népében* a honfoglalók patriarchátusának mintájára és azok tiszta vérű utódaiként láttató, a maga számadó juhászoktól származó személyét ha máshol nem is, hát a szegény nép sorai közt afféle paraszt arisztokratának tekintő – és az egészet ennyiben nem okvetlenül demokratikusan felfogó – Illyés Gyula is. Spiró György csak azért kerül szóba, mert egyszer szellemeesen nyilatkozott Térey külsejéről, Jókai pedig azért, mert az ő „földje sem volt sokkal terjedelmesebb a Svábhegyen”, mint a szerző családjának vámospércsi málnása.

De ez csak mellékszál, legalábbis annyira, amennyire egy író önéletrajzában az irodalom mellékszál lehet. Főleg hogy olykor akár érzékeny, például Juhász Ferenc egyik versét Weöresével nagyon szellemeesen összehasonlító esszét is olvashatunk ebben a hol pszichológiai regénybe, hol szociológiába, hol várostörténetbe, hol – akár a hetvenes évek jól sikerült tévés gyereksorozatait felidéző módon – ifjúsági irodalomba hajló könyvben. Olykor pedig a legváratlanabb helyeken itatja át

a szöveget irodalmi élmény, mint amilyen ez az Ovidius-idézet, amely egy öngyilkos nagynéniről szóló emlékezésben olvasható: „Kész a halálra, feláll, a nyakát hurkolja övével, / és öve végét meg felhúzza magasra a félfán.”

Térey sokat kutatott a könyv írása során, ezt olykor a tudományos művekben megszokott lábjegyzetes hivatkozások is mutatják; a különböző családi szálak felgöngyölítése néha a valóságos nyomozások izgalmával jár, akár még úgy is, hogy egy esetben kiderül: végül is nem arról a Tóth családról van szó, amelyből a – felnőttként felvett nevet viselő – író származott.

A korrajz, a helyrajz mind nagyon plasztikus, ahogyan a főszereplők – mindenekelőtt a főhős és szülei – vagy akár az olyan mellékszereplők, mint a Pisti nevű nagybácsi vagy az említett, Irmuska nevű nagynéni ábrázolása is. Rendkívül érdekes annak leírása, hogy milyen volt egy kislánya halálát feldolgozni sose tudó, többször is elmeógyógyintézeti kezelésre szoruló, egyébként is fantasztta, meglehetősen elnyomó, a fia pofozásától sem ódzkodó, ha azt nem is sokszor gyakorló apa mellett felnőni, annál is inkább, mert a beszámoló hangja egyáltalán nem panaszos. Felnőtt fejjel lenne mit felróni az apának, de erre nem kerül sor – miközben az elbeszélő perspektívája nem is gyermekien naiv. „Arrogancia”, „erő” „hadjárat” – Térey kötetinek címében szerepelnek ezek a szavak, amelyeket sajátos fénytörésbe helyez az önéletrajz. Emlékezetesek például a jelenetek, amikor nyers verbális agressziót tanúsítva az elbeszélő kiszabadul az édesapja, illetve nagybátyja zsarnoksága alól.

A szerkesztői utószóból kiderül: a könyv szövege a szerző számítógépének *kozmosz altábor* nevű fájlján alapul, és az elnevezés – amely a könyv egyik fejezetének a címe is – nem véletlen. A goromba, ordibáló, alkalmazkodni képtelen, paranoid skizofrén apa mellett felnövő, csak az édesanyjához kötődő, „gátlásos, félős, visszafogott” fiúra a csillebérci úttörőtábor hatott olyan „felszabadítóan vagy rombolóan”, hogy később méltán nevezi az ott eltöltött tíz napot „új kezdet”-nek, „alapító esemény”-nek. Ez az élmény nyilván nélkülözhetetlen volt az apa és a nagybácsi zsarnoksága alóli felszabaduláshoz, amelynek egyszeri és visszavonhatatlan gesztusa nagyon emlékeztet arra a jelenetre, amely Bereményi *Magyar Copperfieldjében* a főhős és a nevelőapja között játszódik le.

Téreynek sikerült úgy megmunkálhatóvá hűtenie élete forró anyagát, hogy az nem repedt meg, mint a tűzvész idején a Szent András-templom Verestornyából lezuhant, meg gondolatlanul, hideg vízzel locsolt harangja.

Szerzőjének a könyv a maga befejezetlenségében is az egyik legjobb műve: mintha az egész életében elsősorban lírikus Térey most talált volna meg valami eszköztelen, semleges, szinte áttetsző prózanyelvet, amelynek még az ilyen kissé hevenyészettnek tűnő, talán nem is végleges, de éppen ennyiben minden modortól mentes megfogalmazások sem válnak hátrányára: „Beleütköztem a ténybe, hogy évekre elszakadtunk, nem voltunk napi kapcsolatban, néha egyenesen évekig nem találkoztunk, így ezek a válaszok egyáltalán nem jönnek evidensen.”

A memoár tele van pontos megfigyelésekkel, finom észrevételekkel akár olyan témákban is, amelyek messze kívül esnek az önéletrajznak még a mellékszálain is. Az egykori *Ludas Matyiról* például ezt olvashatjuk: „a kor vicclapja mai szemmel szinte már irodalmi igényességűnek tűnik”. A gyűjtögető apával kapcsolatban: „A prospektus a szegény ember szuvenirje.” Érdekes a kérdésfeltevés: „milyen lehet üdülőhelyre *születni?*” Ahogy Térey leírja egy debreceni cívis család, esetükben tulajdonképpen városban lakó földművelők, évszázados történetét, különös tekintettel a huszadik századra, az alkalmassá teszi a könyvet arra, amit az irodalomtól újabban – ha nem is jogosan, de érthetően – ismét számon szoktak kérni: hogy a segítségével megtudható legyen, hogyan is éltek itt az emberek, amíg meg nem haltak.

Mert az utolsó szó mégis a halálé, amely különös perspektívába helyez olyan, a könyv írása során bizonyára ártatlannak tűnő mozzanatokot is, mint a szívritmuszavar („Dobol a fülemben a vér. Régebben ez nem volt”), vagy amikor ezt olvashatjuk a nagyapáról: „negyvenkilenc éves múlt, alig több, mint én, aki most órára írok. Annyi idős vagyok, mint nagyapám, amikor államosították.” Vagy ez a mondat: „Egész életem küzdelem azért, hogy végül ne maradjon félbe minden”, az utolsóról már nem is beszélve: „Hátráltam eleget, most már tényleg nincs hova tovább.”

Térey János: Boldogh-ház, Kétmalom utca. Egy cívis vallomása. Budapest, 2020, Jelenkor. 278 oldal, 4499 forint.

Aki az agysejtjeivel festett

A pszichológiakönyvek látást tárgyaló fejezetében az olvassuk, hogy a szem a fényképezőgépek elve szerint működik. A pupillán keresztül bekerülő fénysugarakat a szemlencse összegyűjti, a retinának nevezett fényérzékeny rétegre vetíti, melyen a tárgy kicsinyített és fordított képe jelenik meg. A tárgyakat azonban nem fordítva, hanem talpon állva látjuk, méghozzá úgy, hogy a tárgytól való távolságtól függetlenül azonos nagyságúnak, a mindig változó fényviszonyoktól függetlenül azonos színűnek mutatkoznak.

A festők szeme is hasonlóan lát, mint a nem festőké, de a képek, amiket festők festenek, mégis teljesen mások, mint amelyeneket a nem festők látnak. A festők számára a szemükbe jutott információ alapján készült agyi kép csak nyersanyag. Az agyba került kép az agykéregben hálózatosan összekapcsolódó idegsejteket stimulálva soha senki által nem látott képeket hoz létre, amelyeket a festőállványon található festékekkel színezve a festők a kezük mozgatásával, ecsettel vászonra visznek. A folyamat hasonló ahhoz, amit hallucinogén szerek váltanak ki azokban, akik nem festők, de az ő képeikből hiányzik a Semmivel való szembesülés paroxizmusa, melyből minden alkotás születik. Örültek is festenek, de az ő képeik olyan világokba visznek, ahova csak nekik van bejárásuk. Akik nem örültek, azok szemében az örültek által festett képek zavaróak, riasztóak, bizarr hatásúak.

Julian Schnabel, aki maga is festő, fantasztikusan érdekes filmet készített Van Goghról, akit különös, nem mindennapi viselkedése miatt sok kortársa örültnek látott. A filmben Van Goghot élete utolsó két évében látjuk, amikor elmebetegsége elhatalmasodott, de ezzel egyidejűleg alkotó képessége nem csökkent, hanem tetőpontra jutott. Az agy egészének betegsége speciálisan izgathatta Van Gogh agyának azt a területét, melynek idegsejtjei az ecsetet tartó kezét utasították a lázas tevékenységre. Ennek eredményeként csodálatos képek százai születtek meg.

Van Gogh 1888-ban költözött Dél-Franciaországba, ahol Arles-ban, majd utóbb, élete utolsó két hónapjában Auvers-sur-Oise-ban megállás nélkül festett. Az életrajzi tényeknek megfelelően látjuk sorsdöntő találkozását Paul Gauguinnel, aki elismerte Van Gogh festői kvalitásait, de láthatóan riasztották bizarrériái, s hamarosan elmenekült, magára hagyva versenytársát az örökkévalóságban démonaival. Vincent ekkor vágta le borotvával a bal fülét, melyet papírba csomagolva egy cselédlánnyal akart Gauguin után küldeni. A bekötözött fejű festő önmagáról festett képeit ma már minden iskolásgyerek ismeri.

Az öncsonkítás után nem volt megállás. Van Gogh elmegyógyintézetbe került, mely a korban végállomásnak számított. Aki egyszer bekerült, nemigen számíthatott arra, hogy valaha is kijut onnan. A film egyik

legnagyobb jelleme, amikor a kényszerzubbonyából kihámozott, meggyötört festőt az egykori kolostorból átalakított elmeegógyintézet árkaos udvarán egy pap kikérdezi. Áll a pap, áll a festő, a pap kezében egy kép, melyet rondának, idegesítőnek tart. Van Gogh azonban állja a sarat. Amikor festészetről van szó, szavaiban nyoma sincs örületnek. Kiengedik, s elindulhat utolsó útjára, egy orvos barát által fenntartott szanatóriumba, ahol fékevesztett iramban fest és fest, míg egy nap hasba lövi magát, és meghal. A filmen nem öngyilkosságot látunk. Szertelen kamasz fiúk támadnak a festőre, ők lövik le, majd tettük elkövetése után a pisztolyt a közeli tóba dobva elmenekülnek. A halál valóban rejtélyes volt, mivel Vincentnek nem volt fegyvere, amivel meglóthatta volna magát. A gyilkos fegyvert hetvenöt évvel később találták meg, majd óriási pénzért adták el egy árverésen.

A film azt sugallja, hogy a mindennapi józan ész és az örület között nincs különbség. A különbség az alkotásra képtelen élet és az alkotó élet között van. A mindennapi józan ész és az örület egyaránt bezárja a végest a végtelenségtől elzáró kapukat, melyeken túl a hátborzongató idegenség, a transzcendentális hajléktalanság terei nyílnak. Ezeket a tereket csak az alkotó ember tudja meglátni és bejárni, aki nem egyszerűen vállalja a határsértés által kiváltott szorongást és az izgalmat, hanem visszatérve a mindennapokba élményeiről és érzéseiről tudósítani is képes. Van Gogh valószínűleg a legmesszebbre jutott a végesből a végtelenségbe vivő, majd onnan visszavezető úton. Két évvel Van Gogh előtt Nietzsche járt ugyanott.

A kezdőjelenetben Van Gogh kiállítását látjuk, melyet a festő képeiből rendezett Arles kocsmájában. A képek a festő Jón és Rossson túli kirándulásain születtek, s teljes felháborodást keltettek a kocsmaközönségében. A tulajdonos arra kényszeríti a megalázott festőt, hogy képeit tegye talicskára, s vigye azokat vissza, ahonnan hozta.

Minél messzebbre hatol az alkotó ember a végtelenségbe, annál nehezebben talál vissza a mindennapokban élő emberek közé, s annál nagyobb lesz a vele szemben érzett ellenszenv és gyűlölet. Amikor Van Goghot elbocsátották az elmeegógyintézetből, Arles lakói kollektíve tiltakoztak a festő visszafogadása ellen. Nem akartak együtt élni a festővel, akinek mindennapi életvitele felháborította és zavarta őket. Kevesen, nagyon kevesen vannak, akik szívesen látják a végtelenségből visszaérkezőt, megértik üzenetét. Schnabel filmjében Van Gogh egyszerre tudja s nem tudja, hogy mire vállalkozik. Látjuk ahogyan festi a káprázatos provence-i tájakat, a türkiz, encián színekben fulladozó házakat, a kígyószerűen tekergő faágakat, ott vannak a Sárga Ház falán a híres napraforgók, amelyek látványáért ma a világ leggazdagabb olajsejkjei fizetnek dollármilliókat. S közben halljuk monológjait, melyekben kristálytisztá logikával fogalmazza meg alkotói ars poeticáját, mely szerint azért fest, mert tanítani akarja embertársait, hogy a látottban meglássák a láthatót, amit korábban láthatatlannak tartottak.

A film rendkívül hitelesen mutatja meg az egyre inkább magára maradó festő és a környezetében élők között nap mint nap újratermelő-

dő konfliktusokat. A festő szerepét Willem Dafoe alakítja dermesztően hitelesen. Nem kevésbé nagyszerű a Theo van Goghot alakító Rupert Friend, aki Vincent válságos napjaiban időről időre megjelenik. Oscar Isaac Gauguainje egyszerre fölényes és tisztelgő, nem akarja és nem bírja vállalni a felelősséget a barátságért, melynek ő művészileg csak vesztese lehet. Mads Mikkelsen a pap szerepében nézi, de nem érti az embert, akiről el kell döntenie, elmebeteg-e, vagy sem.

Benoit Delhomme operatőr nyilván rendezői kérésre a film java részében kézben tartja a kamerát, mely együtt halad a festővel az úton, a mezőn, a kisvárosban. Az idegesítően ingó-mozgó képek kibillentik a nézőt megszokott pozíciójából, aki ezáltal Van Gogh szemével látja a táj színeit, melyek a képekre költözve örökkévalóan ragyognak, fénylenek, sötétlenek, a későbbi képeken örvénylenek.

Schnabel nem fejt meg, csak feladja a rejtvényt, mely abban van, hogy ez a tudatosan, felelősségteljesen alkotó művész egyidejűleg iszik, abszinttal kábítja magát, hallucinál, eszméletvesztéssel járó idegrohamai vannak, olcsó prostituáltakat hajszol, serdületlen lányokkal erőszakoskodik, egy férfiba szerelmes. Hitt és nem hitt magában. Halála előtt fél évvel, 1890 januárjában jelent meg a fiatalon meghalt szimbolista költő, Albert Aurier értő s egyben dicsőítő kritikája Van Gogh műveiről a *Mercure de France* hasábjain. A költő zseninek nevezte a festőt, akit a kritika inkább felkavart, mint

megnyugtató. Nem hitte el, hogy ő zseni.

A film végén látjuk Van Gogh holttestét kiterítve, virágok és képei között a ravatalon. A festő visszavonhatatlanul kilépett a végtelenségbe. A képernyő elsötétül, s mielőtt a vége főcím megjelenne, egy felirat tudósít arról, hogy amikor Van Gogh felszámolta arles-i műhelyét, otthagyta vázlatkönyvét a Café de la Gare-ban azzal a kéréssel, hogy adják át a barátjának. A könyv évtizedeken át megbújt a hozzá megtévesztően hasonló pénztárkönyvek sorában, s csak 2016-ban derült ki, hogy mik vannak a lapjain. A felfedezés vilámcsapásként érte az életmű kutatóit, akik távolról sem értenek mind egyet azzal, hogy a rajzokat Van Gogh készítette. Hamisítást emlegetnek, és a vita ma is tart.

Van Gogh két életet élt. Az egyik élete a szenvedés, a keserűség, a szomorúság jegyében telt. Nem volt helye a mindennapokban. Mielőtt meghalt, azt mondta, a „szomorúság örökké tart”. Másik élete nem ért, nem érhet véget. Míg élt, agykérgeinek idegsejtjei sorra felmondták a szolgálatot, kivéve egy területet, melynek sejtjei a képeit létrehozták. E képek halhatatlanok.

Az örökkévalóság kapujában. 2018. 111 perc.
Rendező: **Julian Schnabel**. Forgatókönyvírók: **Jean-Claude Carrière, Julian Schnabel, Louise Kugelberg**. Zene: **Tatiana Lisovkaia**. Operatőr: **Benoit Delhomme**. Szereplők: **Willem Dafoe, Rupert Friend, Oscar Isaac, Emmanuelle Seigner**.

Diákfertály

Az egykori képviselőház (ma a Bródy Sándor utcai Olasz Kulturális Intézet) és a felsőházat befogadó Nemzeti Múzeum szomszédságában – hogy úgy mondjuk, közel a tűzhöz – a kiegyezés tájékán harmincvalahány főúri palota épült Budapesten. Többek között a Károlyiak, az Esterházyak, a Bánffyok rendeztek be itt maguknak fényes, nemritkán hivalkodó rezidenciát. Így jött létre a tizenkilencedik század záró harmadában a Nemzeti Múzeum körül és mögött a parádés mágnásnegyed vagy -fertály, a fertálmágnás kifejezés maliciózus kifordításaként. Az ancien régime bennük kiterelősödő flancos életformája, amelyet a magyar arisztokrácia köreiben ott-honos szalondendiként Justh Zsigmond örökített meg epés megjegyzésektől sem tartózkodó naplójában az utókor számára, már a múlté. Maguk az épületek azonban – háborús sebekkel, nagyrészt meg kifosztva – jobbra átvészelték az elmúlt évszázadot, és tetszhalott állapotukból a kétezres években keltek-kelnek új életre.

„Átadták kedden a Károlyi-Csekonics-palotát, a felújított épületet a Károli Gáspár Református Egyetem fogja használni” – számolt be szeptember elsején az MTI aznapi jelentése nyomán a PestBuda internetes portál a negyed legfrissebb revitalizációjáról. A Múzeum utca 17. sz. alatti palota felújításának megkezdése három évvel ezelőtt és most az elkészülte indokoltan kapott megkülönböztetett figyelmet.

Lehetővé válik a szomszédos (Reviczky u. 4. sz.) épületben 1993-tól tevékenykedő Károli Gáspár Egyetem társadalomtudományi karának további bővítése, amire az intézmény maximálisan rászolgált, mivel a Wenckheim család megbízásából 1889–91 között Meinig Artúr által épített kétszintes (annak idején elegáns) lakóházban már csak szűkösen fértek. Másrészt – és ez a lényegesebb magyarázat – a szóban forgó objektum a környék egyik legértékesebb (részben épen maradt) emléke, amelynek kvalitásai kapcsán már annak idején sem fukarkodtak a pazar jelzőkkel. „A legnagyobb Pesten, s határozottan egyike a legnagyobb-rűbbeknek a világon” – lelkesedik említett naplójának 1889. áprilisi bejegyzésében Justh Zsigmond, akinek volt összehasonlítása alapja, mert éppen csak hazatért Párizsból, ahol az úri társaság tagjaként minden estéjét hasonlóan reprezentatív helyszíneken töltötte.

Az épület (egyik) névadója, a családja révén 48-as kötődésű, jogász végzettségű Károlyi István gróf Nyugat-Európában végezte tanulmányait. A kiegyezéskor tért Párizsból haza, és nem sokkal később, 1869-ben kötött házasságot Csekonics Margittal. A feleség szüleinek örökségeként jutottak ehhez a Reviczky (akkor még József) utca 6. sz. felől is megközelíthető, mintegy nyolcszáz négyszögöles telekhez, erre épült 1881 és 1885 között a kettejük nevét viselő családi lakhely. Tervezésével a dualizmus kori Monarchia egyik

legismertebb tervezőpárosát bízták meg. A bécsi Fellner & Helmer iroda elsősorban színházairól nevezetes (vagy feltucatnyi teátrumuk állt már ekkor az országban, például Temesváron, illetve a budapesti a Blaha Lujza téren 1875-től); igaz, e páratlan sorozat legsikerültebb hazai darabja, a Vígszínház majd csak 1896-ban nyitja meg kapuit. Nem művészi kvalitásai tették a párost sikeressé: „ami építőművészeti jelentőségét illeti, ez korántsem állt arányban tevékenységének kiterjedéséhez” – olvasható a cégalapító Ferdinand Fellner 1916-os halálakor a *Művészet* nekrológiájában. Ordasi Zsuzsa művészettörténész róluk szóló tanulmányából tudjuk: típus-tervvel dolgoztak; gyorsan és olcsón kivitelezhető munkákkal pályáztak, versenytársaik nem tudtak velük érdemben konkurálni. Népszerűségük magyarázataként ugyanakkor kellemes látványt nyújtó kulissza-építészeti karakterükről sem feledkezhetünk meg. Miként Rozsnyai Józsefnek az iroda Budapesten megtelepedett képviselőjéről, a szász származású Meinig Artúrról készült doktori disszertációja is említi, ők honosították meg Bécsben – még színházépítői karrierjüket megelőzően – a neobarokk palotaformát. Majd vezették be újrokokoként a most már egyetemenként funkcionáló ház révén az addig inkább a reneszánsznak hódoló magyar fővárosban is. (A stílus majd az első világháború után, Hüttl Dezső és Wälder Gyula tevékenységében teljesedik ki.)

A kétszintes rezidencia Múzeum utcai homlokzata héttengelyes szimmetrikus elrendezést mutat, az ablakok fölött gazdag plasztikájú szemöldökpárkányokkal – igazodva mintegy

a környezet megkívánta zárt sorú beépítéshez. Könnyebben lehetett az épületet az akkor még általános lovas fogatokkal a Reviczky utca felől megközelíteni. Onnan tárulkozik fel (a mai látogatónak is) a pavilon-szerű léptékben mozgalmas tömege, amelynek rokokó karakterét az immár helyreállított hagymakupolás tetőzet csak hangsúlyozza. Az egyik oldalon istálló, a másikon kocsiszín adta két szárnyát a cour d'honneur-ös első udvarnak, ahonnan diadalíves (most üvegezett) árkádsoron átjutva jutunk a Vígszínházról ismerős rámpán a kapuhoz. Az attrakció ezután következik, már magában az épületben – miként a színházban is, miután szétnyílik a függöny. Az enteriőrököt ugyanis a Fellner & Helmer-nél is nevesebb és szintén bécsi cég, a Portois & Fix rendezte be, a kőművesmunkálatokat követően; minthogy a korabeli dokumentumok szerint a ház csak 1887-ben vált lakhatóvá. Alighanem akkorra készült el a palota mindmáig fő látványossága, az impozáns (13 méter belmagasságú, 14 és félszer 11 és fél méter alapterületű) hall, a plasztikus tölgyfa burkolat fölött üvegezett felülvilágító mennyezettel. Lentről dúsan faragott csigalépcső vezet a hasonlóképp műves megmunkálású karzatos galériára és onnan az emeleti terem-sorhoz. Az enteriőr famunkái, amelyek a szintén francia fővárosból nem sokkal korábban hazatért Thék Endre műhelyében készültek, restaurálásuk után most úgy hatnak, mintha tegnap avatták volna. Mi sem természetesebb hát, mint hogy érzékeltetésekor az Iparművészeti Múzeum nagy tekintélyű és világlátott vezetője, Radisics Jenő személyében egy hiteles kortárs korabeli szavaira hi-

vatkozzunk: „Meglepő alkotmány ez a Hall, amelyért az építésznek, aki kigondolta, a tulajdonosnak, aki az eszmét elfogadta s kivitelét elrendelte, egyaránt őszintén gratulálunk. Miután a Hall a palota fő lépcsőjét tartalmazza, központja s helyzeténél fogva ütőere a ház belső életének. A legügyesebb benne az, hogy ez lépcső, ez az eminenter praktikus alkotmány, valóságos dekoratív elemmé s szinte bútordarabbá alakult át, olyannyira szoros a kapcsolat közötté s a terem között.”

Azt már én teszem hozzá, hogy az olvasónak kedvet csináljak a remélhetőleg majdan publikus együtteshez: a hallból nyílik a többé-kevésbé ugyancsak jó állapotban ránk maradt grófi lakosztály a földszinten. Az emeleten pedig két enfilade-os terem sor keresztezi derékszögben egymást: az egykori szivarszoba szalonnal, illetve a grófkisasszonyi lakosztállyal meg az ebédlő a bálteremmel és a női szalonnal. Mögöttük az udvari fronton a mellékhelyiségek sorakoztak és a személyzet szobái. Mindez olyannyira (talán túlságosan is) reprezentatívra sikeredett, hogy a család a századelőn (valószínűleg Károlyi István 1907-ben bekövetkezett halálát követően) a Reviczky utcai fronton bővítésbe fogott. A Fellner & Helmer munkatársaként megismert Meinig Artúr neoreneszánsz tervei nyomán az egyszintes részeket újjal toldották meg, s a família tagjai fokozatosan ebbe a szárnyba költöztek át. A Múzeum utcai helyiségeket előbb a francia követségnek adták bérbe, majd 1936-ban eladták a Baross Szövetségnek. Míg ez elsősorban tulajdonosváltást hozott, Budapest ostroma és a '45 utáni politikai-társadalmi

átalakulás már gyökeres változásokkal járt; az emeleti traktus a harcok során jelentős károkat szenvedett (a bálterem és abban a Lotz-freskó valószínűleg ekkor semmisült meg). A felszabadulás után pedig közintézmények működtek benne: a Pedagógus Szakszervezet, 1952-től a Lenin Intézet, csak hogy sem az „úri világ”-nak, sem építészeti-iparművészeti historizmusának nem volt akkora becsülete, hogy amit a háború úgy-ahogy megkímélt, azt gondosan őrizték vagy netán helyreállították volna. Majd miután ide települt a Műszaki Könyvtár, az új funkció miatt további átalakítások kezdődtek 1956-ban. Több esetben átszabták a régi tereket, bár akkorra már – az épületasztalos faburkolatokat kivéve – nem sok maradhadt az eredeti enteriőrökből, mert feltűnő ugyanakkor, hogy a hall csigalépcsőjét viszonylag gondosan restaurálták. (Olvasóként magam is ebben a korszakában szembesültem először meglepő épségével és különleges szépségével.) Idővel a könyvtár az addig lakóépületként funkcionáló, sőt a hatvanas évek közepén újabb két szinttel bővített és modern homlokzatot nyert Reviczky utcai szárnyra is kiterjeszkedett. Amikor az ezredfordulón a Múgyetem budai campusára költözött, Hallgatói Információs Központ kapott benne helyet, ami leginkább azért érdemel említést, mert ekkor fedték le a bejárati udvart, amely most az egyetem auljaként szolgál.

Hányatott évtizedek végére tett tehát pontot a kormányzat 2016 tavaszán azzal, hogy a 2004-ben műemléknek nyilvánított épületet oktatási célra átengedte a Református Egyháznak és a költségvetésben három évre

elosztva 14 milliárd forintot biztosított a helyreállítására-átalakítására. A döntés a Károlyi–Csekonics-palota jövője szempontjából ígéretesnek tekinthető, mégis kérdés: beválik-e campusnak egy közel ezer hallgató és több tucat oktató által látogatott épület, amely hajdan egyetlen család lakhelyéül szolgált – ha mégoly nagyszámú személyzettel is. Az egyetemet itt berendező építészeknek a fentiek tudatában nemcsak arra kellett figyelniük, hogy a Múzeum utcai szárnyat – helyreállítva – műemlékként lehetőség szerint kivonják a belső forgalomból; dolgukat nehezítette az is, hogy a falazati feltárások során szembesülniük kellett a Reviczky utcai épületrész későbbi átépítéseinek mind szerkezeti-statikai, mind örökségvédelmileg aggályos következményeivel. Elbontották ezért a szó szoros értelmében megalapozatlan ráépítéseket, és miután megszilárdították az alsó két szintet, helyreállították az eredeti téglaburkolatos bejárati homlokzatot, fölötte pedig – a járókelők számára is érzékelhetően – két, merőben új emeletet húztak. Mivel archív fotók híján csak elképzelni lehetett, fehérre festve rekonstruálták a belső udvar átalakítások következtében felszámolt két hajdani oldalfalát, az átriumos tér fölé pedig üvegezett álmennyezet került. Alatta a pincszinten az ünnepek lebonyolítására is alkalmas kétszáz fős nagytermet létesítettek.

Az ily módon kialakított új épületrészek falainak fehér és halvány-szürke koloritja higiénikus képzete ellenére is megnyugtató atmoszférát áraszt. Nemcsak az aulában és az azt övező közlekedőterekben, hanem az oktatás helyszínein is: a színes székes termekben, a kis- és a nagy-

előadóban vagy éppen az üzemeltetés munkatársainak kuckóiban. (A tanári szobákat sajnos nem láttam.) Az alsorsori büfé oldaláról természetes üdezőld mező fut fel az emeletekre; jó időben a tetőterazon relaxálhatnak a hallgatók. A Múzeum utcára néző dékáni irodasor berendezésének minimalizmusa szintén jól illeszkedik az egykori grófnői lakosztály szinte csupasz tereihez, ezek rekonstrukciójára ugyanis nem volt lehetőség. Puritanizmusuk ellensúlyozza az eredeti formájában ránk maradt szomszédos enteriőrök önfelelt anyagkultuszát, illetve a fényképek és szórványok révén nagy részben vagy teljes egészében újraálmódott emeleti helyiségekben a csillárok és az ajtók aranyozásának káprázatát. A történelmi terek falain a tapéták kétségtelenül újak, de stílusosak. Szerencsés adaptáció továbbá a szivarszobából lett tanári társalgó a századfordulós ülőgarnitúrák replikáival, az ebédlőből kialakított konferenciaterem vagy a földszinten a volt grófi lakosztályban (a kazettás mennyezet alatt és a csavart oszlopok között) mai bútorokkal berendezett dékáni/rektori tanácsterem. Ez utóbbival átellenben várja a hallgatókat a fiatal gróf elpusztult szobáinak helyén a mai enteriőröket mutató könyvtár. Hiába lett volna kívánatos, a régi és az új tereket, a műemléki, illetve az oktatási funkciókat nem lehetett teljesen elkülöníteni egymástól. Kompromisszum az is, hogy a bölcsészettudományi kar még így sem fért el a két egymás melletti épületben: az angol tanszékek a Dózsa György úton maradtak. Amilyen jelentős műemléki szempontból a palota két tengelyének és vele az eredeti térarányok visszaállítása, vagyis az építészeti rekonstrukció, olyannyira

problémás a majdnem vagy teljesen elpusztult terek újraépítése a fotók mellett pár stukkó- és parkettatöredék alapján – mindenekelőtt a bálteremben, amelynek mennyezetén még a Lotz-freskót is újraalkották. Ez már-már hamisítás, de értelmetlen archaizálásnak vélem a rézcsapokat és a régies szanitereket is a vadonatúj mosdókban.

A palota kapcsán – főként a rekonstrukció hitelességét tekintve – lehetnek és lesznek is talán viták. Az azonban szemmel látható, hogy a környezet amolyan budapesti Quartier Latin benyomását kelti immár. Holott a mágnásfertály hosszú időn át mintha nem létezett volna: inkább csak Ráday Mihály városvédő műsoraiban került szóba, a korszak végén, a nyolcvanas években. 1950-től a rendszerváltásig mindössze egyetlen átfogó tanulmány jelent meg róla a *Műemlékvédelem* (a szakma orgánuma) hasábjain. Valójában az elmúlt két évtizedben került a figyelem központjába, Dubniczky Zsolt még doktori disszertációt is írt róla; és vált – bár nem előzmények nélkül – diáknegyeddé. Ennek a talán nem is egészen spontán folyamatnak a legfrissebb dokumentuma az a tavaszi hír, hogy a Pázmány Egyetem a piliscsabai campus ellenében megkapja a Rádió itteni ingatlanjait, köztük az Esterházy-palotát (Baumgarten Sándor, 1865), a hozzá tartozó Márványteremmel. A bölcsészkar már itt van: történetesen a Károlyi–Csekonicsal határos Sophianum épületében (Benkó Károly tervei szerint emelték 1869-ben egy klasszicista kúria helyén). A hit és jogtudományi kar pedig 2000 óta a Szent István Társulat neogótikus palotájában (Hofhauser Antal,

1898) működik. Vele nagyjából egy időben rendezkedett be az Andrássy Egyetem a Pollack Mihály téri Fesztetics-palotában (Ybl Miklós, 1862). S akkor még nem szóltam a száz évvel ezelőtti kezdetekről: a Gutenberg térre néző Rabbiképzőzről (Kolbenheyer Ferenc, Freund Vilmos, 1876–77), illetve a Trefort-kerti campusról (Stendl Imre, Wéber Antal, 1880–83), amelyben mostanság az ELTE Bölcsészka található. 1873 után ugyancsak ide települtek az orvosegyetemi klinikák, itt van az ELTE Trefort utcai gyakorlóiskolája (Bobula János, 1887) is. A Károlyi–Csekonicsal szemben áll Meinig Artúr főműveként a Wenckheim-palota (1887–89), benne az egyetemistákat távolabbról is ide vonzó Szabó Ervin Könyvtár; 1927-ben vásárolta meg a főváros, 1931-ben nyitotta meg kapuit. Ha mindezt nem tudnánk, akkor is sejteni lehet a kiülős teraszok, pizzériák és kisvendéglők pandémia ellenére is vidáman falatozó-beszélgető békés diákserege láttán. Ami annál inkább szembeötlő, mert egy ideje a közelben zajlik egy nem kevésbé fiatalos, ám annál dacosabb eseménysorozat: az SZFE diákjainak küzdelme az Egyetem(ek) függetlenségéért a Vas és a Szentkirályi utcai épületükben. (Ez utóbbi szintén palota, Károlyi Gyulánának épült 1897-ben.) Lapzártakor – október 15-e van – épp csend honol. Csak azt nem tudjuk még: tisztító vagy pusztító vihar vár-e ránk. Netán szép lassan elvonulnak az esőfelhők...

A Károlyi Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kara az egykori Károlyi–Csekonics-palotában. Generáltervező: BME-MG konzorcium. Vezető tervezők: **Molnár Csaba, Bach Péter**. Belsőépítész: **Terbe Rita**.

Változatok századvégre

A hétköznapi koncertműsoroknál vonzóbbak azok, amelyek sugallnak valamit a művek összeállításával, olyan többletösszefüggéseket rejtve el a megszólaló darabok konfigurációjában, amelyek gondolkodásra csábíthatják a közönséget. Sugallatos, inspiráló ezerféleképpen lehet egy műsor: párhuzamokkal, ellentétekkel, hasonlóságokkal és még számtalan más módon. Legutóbb *Nagy szerelmek, magányos hősök* címmel a Magyar Rádió Szimfonikus Zenekara szólaltatott meg Csajkovszkij–Richard Strauss–Dvořák-programot Kovács János vezényletével: a *Rómeó és Júlia nyitányfantázia*, a *Don Quixote – változatok egy lovagi témára* című szimfonikus költemény (*Máté Győző* és *Amirás Árpád* szólójával) és a *IX. (Az új világból) szimfónia* hangzott el. Az eredeti tervek szerint nem pontosan ez lett volna a program: az először meghirdetett összeállításban Saint-Saëns és Britten is szerepelt, a *Sámson és Delila*, illetve a *Peter Grimes* – tehát két opera – részleteivel, az argentin tenor, José Cura közreműködésével (az *Újvilág-szimfónia* azonban ebből a programváltozathoz még hiányzott). Vagyis ebben a koncepcióban két „nagy szerelem” (Rómeó és Júlia, Sámson és Delila) állt volna szemben két magányos, a társadalommal szembehelyezkedő hőssel (Don Quijote de la Mancha, Peter Grimes).

Bevallom, az *ilyen* sugallatokat nem kedvelem, az *ilyen* tematikus koncertekért nem lelkesedem, ezekben ugyanis *zenén kívüli* elv rendel

egymás mellé zeneműveket, s ez a legritkább esetben hoz létre termékeny helyzetet. Zenéket úgy érdemes egymás mellé állítani, hogy *zenei tulajdonságok* folytassanak párbeszédet egymással, és ne arra csodálkozunk rá, hogy nahát, ennek a műnek a két hőse is szerette egymást, meg annak a műnek a két hőse is, ebben a műben is dacol a világgal a zene által élénk állított középponti alak, meg abban is. Ez felszínes elképzelés, sehová sem vezet. Esetünkben azonban az élet, a koronavírus-járvány, felülírta a nem éppen gyümölcsöző eredeti koncepciót: José Cura nem utazhatott Magyarországra, ezért módosítani kellett a programot. Saint-Saëns és Britten kiesett, Csajkovszkij és Richard Strauss mellé harmadiknak, szünet utáni műsorszámként bekerült a programba Dvořák *Újvilág-szimfóniája*, egy szimfonikus sláger, amelyet mindenki szeret – és van is miért szeretni.

Igen ám, csak hogy így az eredeti koncepció felborult, hiszen az *Újvilág-szimfóniában* se nagy szerelem, se magányos hős nincs (hacsak nem képzelünk a zenébe egy *lonesome cowboyt*), kakukktojás került a fészekbe, a hangverseny koncepcionálisan lesántult, mert a meghirdetett eredeti szlogenhez a három közül csak két mű alkalmazkodik. A véletlen azonban gyakran segít: felkínálkozott egy új szempont, amelyet a koncert címe ugyan nem tartalmazott, de az érzékeny és tájékozódni nem rest zenehallgató figyelembe vehet és elgondolkozhat rajta. Csajkovszkij a *Rómeó*

és *Júlia* nyitányfantáziát 1880-ban komponálta, Dvořák az *Újvilág-szimfóniát* 1893-ban, Richard Strauss pedig a *Don Quixotét* 1897-ben. Vagyis mindhárom mű a 19. század utolsó két évtizedében, egy meglehetősen szűk periódusban keletkezett: nagyjából egyivásúak. A három darabot meghallgatva eltöprenghetünk, milyen közös és milyen eltérő tulajdonságaik vannak e műveknek, hogyan viszonyulnak korukhoz, milyen stílus vagy stílusok kereteibe illeszthetők.

A legutolsó kérdésre nyilván sokan gondolkodás nélkül rávágnák a választ: ezek késő romantikus zenék. A három közül kettő valóban az: Csajkovszkij nyitányfantáziája és Dvořák szimfóniája a késő romantikus repertoár jellegzetes képviselője, azzá teszi hangzása, gesztusvilága, teatralitása, kontrasztrendszer. „Színes, széles vásznú” kompozíciók nagy mozdulatokkal, erős hangsúlyokkal, élénk érzelm- és indulatvilággal. Ugyanakkor érdekes módon mindkettőben jelen van a nemzeti hang – sajátos kontextusban. A Shakespeare-rajongó Csajkovszkij *Rómeó és Júliájának* szerelmesei veronaiak, hazájuk Itália, ám a zene nem tartalmaz olaszos vonásokat, ehelyett viszont nemegyszer felfigyelünk kifejezetten szlávos jellegzetességekre, olykor éppen-séggel pravoszláv pszalmodizációra emlékeztető részletekre. Dvořákot Amerikában megismertették az afro-amerikai spirituálék repertoárjából származó melódiákkal, lelkesedett is ezekért, s bár saját nyilatkozata szerint nem használt fel konkrét dalmot, néha hallunk olyasmit, amit egyfajta sajátos „western-pentatóniának” vélhetünk. A végeredmény azonban mégis az, hogy a zene nyugatias ízei mellett itt is erős a szláv

zamat, erősebb, mint Csajkovszkijnál – a cseh zeneszerző Amerikáról ír, de közben fájdalmasan hazavágyik közép-európai otthonába. A Csajkovszkij- és a Dvořák-mű közös élménye tehát, hogy a nyugatias *mainstream* stílusvilágot el-elszínezi a két szerző saját nemzeti zenéjének szláv tónusa.

Strauss műve, a *Don Quixote* épenséggel felhasználhatna spanyolos melodikát és harmóniakat, ám ilyen törekvésnek e műben sem hallásunk, sem olvasmányélményeink alapján nem találjuk nyomát. Más teszi e nagy terjedelmű, súlyos és ugyanakkor mégis könnyed (mert mindvégig szellemes) kompozíciót érdekessé: az a sajátos stíluskonglomerátum, amely világosan jelzi, hogy ez a mű nem tisztán késő romantikus, noha vannak benne késő romantikus jellegzetességek: jelen van benne az impreszionizmus, vannak expresszív vonásai, s általában a születő modernség gesztusai, színei, dallamai, harmóniai igen jelentős szerepet játszanak a partitúra komplex élményvilágában. Hogy is ne játszanának: 1897, amikor a darab született, nemcsak Brahms halálának éve – ugyanekkor Debussy érett művei közül már seregnyi készen áll, köztük olyan jelentős alkotások, mint az *Egy faun délutánja*, a *Vonósnégyes*, a *Suite bergamasque*. A *Don Quixote* késő romantikus és modern zene egyszerre, sok izgalmas átmeneti színnel-ízzel, igazi századfordulós stíluselegy, melyben nagyon fontos az irónia, a humor. Dvořák a konkrétság szintjén egyáltalán nem ábrázol az *Újvilág-szimfóniában*, csak általánosságban érzékelteti egy általa megismert, földrésznyi ország hangulatát, Csajkovszkij már jóval inkább vállalkozik a zene hangulatfestő, szituációérezkeltető funkciói-

nak kihasználására, Strauss azonban egészen pontosan és részletekbe menően tájékoztatja hallgatóját arról, mikor mit kíván a zene lefesteni a bús képű lovag és fegyverhordozója kalandjaiból, sőt meg is személyesíti a két szereplőt: az előbbit a cselló, az utóbbit a brácsa (no meg a tenortuba és a basszusklarinét) szólói állítják elének.

Mindig öröm olyan produkciókat hallgatni, amelyeknek Kovács János a karmesterük. Ő a magyar dirigensadársadalom egyik legfelkészültebb tagja: tudása kétségbevonhatatlan, ízlése kifogástalan. Mélyen azonosul a művek kottafejeivel és szellemével egyaránt, nagy igényességgel vezeti zenekarát, bármilyen együttes élén lépjen is fel. Ugyanakkor muzsikálását mindig áthatja a humánus, fontosnak tartja és megbecsüli a hangszeres zenész munkáját. Csajkovszkij-vezénylésére feszesség és drámaiság volt jellemző, széles dallamívekkel, lelkesítő fokozásokkal, éles csattanókkal, gazdag érzelm- és indulatvilággal. Történetmesélő muzsikálást hallottunk, amelynek volt súlya, érezhettük a lelkesedést, amellyel a zenekar a karmester keze alatt játszott.

A Strauss-mű ritkán szólal meg, ezért eleve vonzó terep, hiszen a zenekarok mindig örömmel üdvözlnek mindent, ami nem a hétköznapi taposómalom rutinterepe. Ráadásul a *Don Quixote* nemcsak kitáruló zenekari tuttitkat kínál, de finoman áttört kamarazenei részleteket és szólisztikus pillanatok is: ez a három szerkesztésmód folytonosan bújócskázik egymással, igen változatos faktúrákat eredményezve. Feltűnően jó állapotban, szép tónussal, kedvvel, lendülettel muzsikált a Rádiózenekar,

méltón közvetítve a darab összetett hangulatvilágát. A két szólista, Máté Győző és Amirás Árpád nem vendég: az együttes két szólamvezetője. Nemcsak takarékos megoldás „háztájából kigazdálkodni” a szólistákat – akik, talán feltételezhetjük, nem világsztárok gázsijáért muzsikálnak –, hanem nagyon gyümölcsöző zenekar-pedagógiai módszer is, amelyet a Rádiózenekar pár nappal korábban egy Vásáry Tamás vezényelte Mozart-esten is alkalmazott, akkor két szimfonia concertante összesen hat magánszólamát osztva szét a zenekar tagjai között, igen jó eredménnyel. Most is nagyon kellemes pillanatokot szerzett a közönségnek Máté Győző és Amirás Árpád: mindketten tisztán, élettelen, szép hangon, kezdeményezőn muzsikáltak, felnőve a feladathoz.

A műsort záró Dvořák-mű, az *Újvilág-szimfónia* sötét tónusokban gazdag, jelentős sodrású, markáns ritmikájú, sűrű textúrájú előadásban szólalt meg. Figyelemre méltó ereje volt a produkciónak, hatásos volt mindenfajta túlzás és keresettség nélkül. Ez Kovács János muzsikálásának egyik legfőbb hitelesítő tényezője: a zenei magatartásformák minden hátsó szándéktól mentes őszintesége, amelytől a gesztusok spontán módon élni kezdenek. Ez az élet hatotta át a négy tételt, amelyben az interpretációs gesztusok éppoly hitellel érvényesültek, amilyen hitellel fogalmazott partitúrájában a mély, tiszta, igaz és elementáris zenét komponáló Dvořák.

Nagy szerelmek, magányos hősök. A Magyar Rádió Szimfonikus Zenekarának hangversenye. Vezényelt **Kovács János**, közreműködött **Máté Győző** (brácsa), **Amirás Árpád** (celló). Műpa, Bartók Béla Nemzeti Hangversenyterem, 2020. október 1.

White Magic

Ahányan vagyunk a színházban, annyifélet gondolunk, de a dráma egyes pontjain egyformán reagálunk. Például amikor az *Othellóban* Jago okát adja a tábornoka elleni gyilkos intrikájának. „Mondják, hogy ágyamat s nőmet bitangoló” (Szász Károly régi fordításában), illetve most: „Az a gyanúm, hogy a néger az én ládámba is bedugta a kulcsát” (Márton Lászlónál). Épp csak nem cöcögünk ennek hallatán. Kizárt, hogy Othello összeszűrte a levet Emiliával – gondoljuk.

Egyrészt mert Jago – akárha rokona lenne Gloster Richárdnak – rögtön az első színre lépésekor megmutatta nekünk lelke sötét fenekét. Beavatott bennünket szakmai sérelmébe: nem őt léptette elő a főnöke. Ezért bosszút áll. Másrészt volt szerencsénk látni ezt a tekintélyes, elszánt, elv- és szoborszerű katonámbert, Othellót, és az ő nem annyira elomló, mint inkább határozott, bátor és mesterkéletlen feleségét, Desdemonát. Biztosra vesszük, hogy Othellónak nem volt dolga a zászlósa asszonyával. Ellenkező esetben aligha túrná meg épp Emiliát afféle társalkodónőként Desdemona mellett.

A Katona József Színházban Székely Kriszta rendezésében, Márton László fordítása alapján Szabó-Székely Ármin húzásában-átigazításában játsszák Shakespeare tragédiáját, nem a Rodrigóval zajló nyitójelenet az első találkozásunk Jagoval. Megelőzi egy zenés „nyi-

tány”. A szereplők big bandet alkotnak – külön megragadott a Brabantiót játszó Takátsy Péter üzemszerű mosolya a rumbatök rázása közben –, és Matisz Flóra Lili Black Magicról énekel. A zenekar ál-ságos: playbackre játszik, és a trombitálás mímélése a Jagót alakító Kovács Lehel reszortja. Ambiciózusan fújja magát egyre előrébb a színpadon. Amikor aztán beszélni kezd hozzánk, magas hőfokon indít, és tizenhat sor után kibukik belőle egy „basznámszájba”. (Márton László fordításában itt eredetileg „a rossebb egye meg” szerepel.) Katonák közt vagyunk – konstatáljuk kisebb sóhajjal. Átadjuk magunkat a játéknak, akárcsak Matisz Flóra Lili, aki amikor nem énekel, akkor a színpad szélén ül a hangasztal mellett, akár egy dídzsé. (Többször szól az *Alabama Song* a Doorstól.)

Ekkor már látjuk, hogy Pallós Nelli díszlete úgy hagyja üresen a játéket, hogy körbeveszi vastag, átlátszó, sávokban lógó ipari fóliával. A színészek az előadás jelentős részében e plexifüggöny mögött sorakoznak fel. A színpadot piros borítás fedi, s ahogy a műanyagon visszatükröződve vöröslik, olyan benyomást kelt, mintha bokáig vérben járnának hőseink. Vágóhíd ez, mi más.

A fólia mentén feszít a velencei tanács is, amely hadügyben gyűlik össze, mellesleg kénytelen avval foglalkozni, hogy Brabantio a lánya elrablásával és megerőszkolásával vádolja Othellót. Világos foltok

valamennyien, a fekete ruhás, fekete bakancsos Othello kivételével. Szlávik Juli jelmeztervezői elképzelése nyomán mindenki különböző bakancsot visel. Desdemonáét látom a legmenőbbnek: majdnem fehér színű, passzol az angyalszöke Rujder Vivien rakott szoknyás, könnyedén libegő szettjéhez. Egy-egy katonai pólón szolid minta vállon a rangjelzés jelzése.

Bányai Kelemen Barna magasra emelt fejű, *tehát* fennhordott orrú, rágózó Othelloja olyan szenttelennek mutatkozik, mint aki már megtanulta Velencében, hogy viselkedni kell. Mint aki már idomult ahhoz, hogy az asszony a legjobb esetben is csak egy vagyontárgy, amivel a férfiember rendelkezik. Noha az ő esetében egyben az asszimilációja záloga. Othellónk előrelép, és a dőzse (Elek Ferenc) utasítására elmeséli, hogyan is találtak egymásra, a velencei notabilitás leánya és ő. Bányai Kelemen Barna ezt a passzust egyszerűen mondja el, kicsit sem színezi. Enyhén megemeli a bal szemöldökét, mielőtt kiejti a szót: „beleszerettem”. Amíg beszél, a szeme úgy jár, mint aki a történetek felidézése közben látja is a meghitt együttléteket a kíváncsi és együttérző fiatal lánnyal. És ettől mi is szinte látjuk.

„Hangja nem egészen ércteljes ugyan, de rendkívül hajlékony, s a legerősebb és legcsendesebb modulációkra egyaránt alkalmas, kerek és különösen a felsőbb hangfekvetekben tiszta, behízelt és olvadékony” – ez a leírás jutott eszembe, noha távolról sem Bányai Kelemen Barna hangjáról szól. Kertbeny Károly hírlapíró vetette papírra 1853 tavaszán, Ira Aldridge és színitársulata pesti vendégszereplése kapcsán.

Ira Aldridge afroamerikai színész 17 évesen játszotta először Othellót brit színpadon, s hamarosan világsztárrá emelkedett mint az első fekete Shakespeare-színész. Természetesen az Othello címszerepében mutatkozott be 46 évesen a magyar közönségnek, s a hangján kívül olyasmikről értekezett a *Szépírodalmi Lapok* szerzője, hogy Aldridge férfias szépsége a személyes érdeme, nem pedig fájának tulajdonsága, s szinte meglepő, hogy sem „pittyedt ajkakat”, sem „kreténszerű pofacsontokat”, sem „majomszerű” vonásokat nem lehet felfedezni rajta, amik pedig a fajtáját jellemzik. Az ember szinte el tudja képzelni már ennyiből is, hogy a velencei urak miként nézhettek a színes bőrű katonára, kinek hadvezéri szolgálataira rászorultak. Legalábbis egy darabig. Az *Othello* negyedik felvonásában a mórt visszahívják Ciprusról, s egy alárendeltjét, Cassiót nevezik ki a helyére. (Megjegyzem, ugyanebben a negyedik felvonásban Othello epilepsziás rohamot kap, ami Jagót nem éri váratlanul. Aggodalom és tanácstalanság fog el: hogyan lehet katona, sőt fővezér egy beteg ember, akit akár roham során is védtelenné és cselekvőképtelenné tehet egy másfajta roham? Hacsak nem úgy, hogy az epilepsziát a rendkívüliség jelének tekintették.)

A Katona József Színházban a velenceiek udvariasak ugyan, de alapjában véve nincs bennük készség a más, az idegen, a „migráns” elfogadására. Hasznót hajt számukra a fekete tábornok. Amíg úzni és ölni kell a Velencét fenyegető törököket, addig Othello pont megfelel a céljaiknak. De lefogadnám, hogy ezeknek az uraknak még nézni is rosszullesik

ezt a gyönyörű, fürtös, sudár párt: Bányai Kelemen Barna Othellóját és Rujder Vivien Desdemonáját. Amikor Elek Ferenc rendkívül sikkesen táncoló Lodovicója Ciprusra érkezik, az őt fogadó Desdemonát – aki rokona – alkalmasint nemcsak azért kezeli le és veszi semmibe, mert nő, hanem azért is, mert egy néger felesége. Bár azt, hogy Othello pofon vágja a nejét – ami után Rujder Vivien némán távozik –, talán még ő is rosszallja.

Kovács Lehel Jagójának attackjához a társadalom biztosítja a táptalajt. Rengeteg munkát fektet Othello megtévesztésébe, olyan hévvel hazudik és organizál, hogy elháríthatatlan a támadása. A színész méretes főszerephez jutva most egyszerre mutat meg mindent, amit a Katona József Színházban töltött tizennégy éve alatt részletekben láhattunk tőle. Beszédtechnika, dinamika, feltűnő mozgáskészség, erőteljes testbeszéd és mindenekelőtt kimeríthetetlen energia. Jago akciói attól eredményesek, hogy nem légből kapja az ötleteit: jó megfigyelő, és létező gyenge pontokra tapint rá. Vizi Dávid Cassióját könnyű a felelőtlenségig leitatni, mert hajlamos alkoholizálni. Lengyel Benjámint e. h. Rodrigóját sem nehéz hülyíteni és kifosztani, annyira szeretné magát Desdemona sikeres csábítójának tudni. Othello pedig... ez már bonyolultabb ügy. Ott van benne a kétség, a kishitőség, ha elhiszi, hogy ez a nyíltszívű fiatal nő becsaphatja, hűtlen lehet hozzá. Amikor pedig a legégetőbb, legszenvedélyesebb testi vágy is egymáshoz hajtja őket.

Mindig motoszkal az ember fejében: hogyan dőlhet be Othello Jago ócska trükkjeinek? Géher István adja erre

a legjobb választ: ha Othello Jagónak nem hinne, Desdemonának sem hihetne. Bányai Kelemen Barna és Kovács Lehel kettősét az előadás varietészerű muzikális kerete is összefűzi. Előfordul, hogy a párosuk zenés betétnek nézhető – Bányai Kelemen Barna ritmusra csettintget, amikor Kovács Lehel molnárkocsin kihúzza őt a színpadról –, és néha egybeolvad krisztuspóz és koreográfiai elem. Tulajdonképpen a velenceiek sem fontosak itt, a ciprusiak sem – Vajdai Vilmos piros fürdődresszes ciprusi kormányzója bohózati betét –, a hadsereg sem. Ebben a leszűkült verzióban az állatias emberi viszonyokra vetjük tekintetünket. A meghúzott darab egy részben, két óra alatt játszódik le. Nem feltétlenül előny ez abból a szempontból, hogy nincs idő megérniük az érzéseknek. Sem Othello, sem a nézők esetében. Miközben a mikroport használatát kedvez az intim hangvételnek, a bizalmasabb és közvetlenebb monológoknak. (Eddig nem említettem, pedig akár kezdeni is lehetett volna a cikket avval, hogy ha egy társulatnak Bányai Kelemen Barnája van, akkor már csak ezért is játszania kell ilyen drámákat, mint a *Bánk bán*, az *Othello*. Mert ritka a minden igénynek – vizuálisnak, vokálisnak, teátrálisnak – megfelelő drámai hősszínész.)

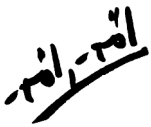
A Katona előadásában a hálósobai gyilkossághoz Bányai Kelemen Barna és Rujder Vivien előre odakészülnek a plexilapok mögé a színpad két oldalára. A színész félmeztelen, és kiengedte eddig szorosan összefogott loboncát. A színésznő testszínű, ujjatlan ruhára vetkőzik. Ez a mi Othellónk nem vánkossal fojtja meg az asszonyát, hanem maga elé ránt-

ja, és szakszerűen a könyökhajlatába szorítja a nyakát. Nem a nyakcsigolyát töri el – akkor a nő azonnal meghalna. A gégefőt zúzza szét, és hagyja áldozatát lassan megfulladni. (Ez egyébként célszerű megoldás, hiszen Desdemonának van még szövege azután is, hogy Othello megfojtotta.) Borbély Alexandra alávetett Emiliája kétségbeesésében az ura ellen fordul. Kovács Lehel Jagója úgy végzi a darabot félmeztelenül a színpad sarkában, mint egy „szegény Tamás”-paródia.

Amikor Desdemona már halott, Bányai Kelemen Barna Othellója

űzött vadként jár fel-le. Az előadás megrendítő és megvilágosító erejű pillanata, amikor dúltan, üvöltve énekelni kezd. Talán egy ősi siratódalt a régi életéből, a régi közösségből. Abból a múltból, amikor még jobban kiismerte magát. Amikor még nem rontotta el őt a mi képmutató, érdek- és üzletalapú, előítéletes társadalmunk.

William Shakespeare: Othello. A Katona József Színház előadása. Rendező: **Székely Kriszta.** Főszereplők: **Bányai Kelemen Barna, Kovács Lehel, Borbély Alexandra, Rujder Vivien, Vizi Dávid, Lengyel Benjámin.**

P. Szűcs Julianna

138

A ló szelleme és a körző valósága

Leonardo lovas szobra. Salgó vára. A budai Postapalota. Orosz anya gyermekével. Graphidion. Mi kapcsolja össze a Szépművészeti Múzeum büszkeségét, a felvidéki várról készült tájképet, a trianoni ország első nagyobb középületét, a fényképész haditudósító felvételét és az absztrakt festményt? A vérvonal. Kevésbé patetikusan: a múcsarnoki kiállítás előszobájának falán látható az a lenyűgöző családfa, amelynek eredőjénél a magyar reformkori szobrászat óriása, Ferenczy István, lombjának csúcsán pedig a mai magyar (kicsit francia, kicsit svájci) modern művészet élő klasszikusa, Konok Tamás neve áll. Igaz, a lovas szobor helyett itt csak a „négy utolsó nemzedék”, a két Sándy és a két Konok szerepel, de szellemként a Leo-

nardónak mondott ló láthatatlanul mégis jelen van. Ha egy művészettel megáldott-megvert családra rázuhan egy világnagy hagyaték, azaz a Ferenczy István által gyűjtött reneszánsz és barokk kisplasztikai gyűjtemény – középeben a rejtélyesen gyönyörű lovassal –, az akkor is égi jelnek számít, ha az örökösök csak a harmadunokahúg jogán részesültek ideig-óráig a javakból.

Mert idősebb Sándy Gyula, ez a rokonszenves Bach-korszakbeli tájfestő kismester csupán a nobilis ős testvérének unokáját, Jánosdeák Paulinát vette el Rimaszombatban, de így is letéteményesévé – és sok évtizedes pereskedés szenvedő alanyává – vált. És továbbadhatta a kiválasztottság tudatát hordozó örökséget fiának, ifjabb Sándy Gyulának,

ennek a figyelemre méltó építészenek, aki leginkább hazafias okokból adta tovább a kincset a Szépművészeti Múzeumnak (amely múzeum pénzen kívül még a proveniencia föltüntetésével is adós maradt). Majd a családba nősülve idősebb Konok Tamás alsó középosztályos szegénysége és megélhetési katonáskodása ellenére is őrizte a hagyományt, a művészet – ezúttal a művészi fényképezés – gyakorlását, hogy aztán az egész „génkosarat” mindenestül átadhassa fiának, ifjabb Konok Tamásnak, akit a *Mozgó* olvasóinak bemutatni talán fölösleges is.

Lovas szobor tehát nincs, de az imponáló családfával szemközt egy asztali vitrinben, éppen idősb Sándy és ifjabb Konok kiállított zsebórája között ott egy jellemző tárgy, amely ha beszélni tudna, kifecseghetné az iskola titkát. Az időmérők között kiállítottak egy körzót, a közbülső generációt képviselő építész tulajdonát, az ifjabb Sándyét. Ez hivatott illusztrálni a jól kitalált kiállítás címét, a *Metszéspontokat*. Kár, hogy nincs ott egy még régebbi szerszám, pedig van annak is irodalma, és az is az örökség része. Ferenczy István „szobrászkörzőjét, amelyet még Rómában vásárolt – írta Konok Tamás az *Emlékkövek* című memoárjában –, képeim festéséhez gyakran használom. Érintésén érzem kéznyomát és alkotó akaratának erejét.” Szaladjunk végig azért az egymás utáni generációkon, nincs tanulság nélkül.

Idősebb Sándy Gyula festő a 19. század utolsó negyedében alkotott, és itt kiállított hat vászna még nem hordozza a kivételes képesség orosz-lánkörmeit. Salgó, Somoskő, Csesznek, Léva ízes kicsiny vedutái éppen úgy billegnek az ideális, a heroikus

és a történeti tájképtípusok között, ahogyan a lokálpatriotizmus, a lojalitás és a pontosság között egyensúlyoztak *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben* című reprezentatív albumban az illusztrációk. Ahol pedig nem volt műemlék, mint a *Hegyi tó* című képecskén, az meg éppen olyan, mint a kor amerikai festészetének sziklás tájakat ábrázoló vadregényei (Bierstadt, Cropsey stb.). A perifériák átlagfestészete ugyanis hasonlít egymásra, akkor is, ha a centrumtól keletre született, akkor is, ha a centrumtól nyugatra. A középen ekkor már a plein air dívott. Üdén igyekvő és szorgalmas mintakövető tehát az itt látható teljesítmények zöme. De azért jó látni bennük az értékebe vetett rendíthetetlen hitet.

Ifjabb Sándy Gyula építész tehetőségét már másféle anyagból gyúrták. Erős vár a mi Istenünk – ezt fejezte ki masszív, puritán evangélikus templomaival. Lelki öröksége nyilvánvalóan kapcsolódott a hazához, pontosabban a felvidéki tájhoz, a protestáns erkölchöz és ahhoz a kulturális múlthoz, amely vallási, etnikai és vagyoni különbségtől függetlenül közös otthonának érezte a Kárpát-medencét. Téglagótikástól, pártázatos reneszánszostól, kastélyostól és kontyolt tetejű parasztházastól. Többet tanult a nála csak kevéssel öregebb Pecz Samutól (Országos Levéltár), mint a nagy tekintélyű Steindl Imrétől (Parlament), még többet pályatársától, a talán sikeresebb Foerk Ernőtől (szegedi fogadalmi templom), de ez tárgyunk szempontjából kevéssé érdekes. Fontosabb, hogy neki már személyes köze volt a „körzőhöz”, a minőségi munkakultúra jelképéhez, és – ha

anyagilag nem is, de „spirituálisan” annál erősebben – köze lett a lovashoz, az európai centrumművészet pár arasznyi hírvívőjéhez.

Valahányszor bekanyarodtam a Moszkva (bocsánat, Széll Kálmán) térbe futó bármelyik útra, a Postapalota minden oldalról a tökéletes arány eltalálásának élményével lepette meg. Nem mondom, hogy szívem csücske a mű sarokbástya, az ovális ablaksor, kivált a pártázatot imitáló habcsók műtűrsorozat, de a posztmodern óta a bauhausos indulat is elpárolgott. A ház már-már tetszik. Budapest legkuszább csomópontja fölött magasodik ez az alig historizáló, szerényen színes, funkcióváltása előtt hajdan sok mindent tudó majdnem-vár. Úgy viselkedik, mint egy késdobálóba betévedt művelt történelemtanár. Ha már megtörtént a méltatlan szituáció, fogyaszt, fizet, vakolata sem rándul. Bordó lizénarendszerével, félköríves ablakzáródásaival, a lejtős felszínhez elegánsan simuló tömegével, a szélfogó húzójának finoman csavart vascirádájával a Kalefra méltóságot és harmóniát hozott. Tervezőjének, ifjabb Sándynak – bár rövid ideig – nem csak a „lovas” volt családja birtokában, de az a mértékérzék is, amelyet az otthoni hagyomány révén, úgy látszik, megörökölt. A körzővel együtt.

Idősebb Konoknak, ifjabb Sándy vejének más iskolák, más gondok, másik Magyarország lett osztályrésze. „Apám hivatásos katonatiszt volt – idézem tovább „a mi” Konokunknak, az ifjabbnak, a visszaemlékezését. – A világháború előtti időkben az öt gyereket eltartó, kis jövedelmű tisztviselő fia számára a továbbtanulást egyedül a papi vagy

katonai pálya biztosította. Szülei az érettségi vizsga után a Ludovika Akadémiára küldték, de életcélja és boldogsága a zenélés, majd később a fényképezés volt.” Az életrajz ismeretében volt abban egyéb is, autó, repülés, meg sok minden más, leginkább műszaki és technikai dolgok. Talán a körző is előkerült olykor.

A mindennapi élet sormintáját mégis az egyenruha, a drill, a front határozta meg, a művészetre, a majdnem profimód művelt hegedülésre csak lopott idő jutott. Egyedül a fotográfiával köthetett a sereg kompromisszumot, így lett idősebb Konokból haditudósító riporter, nem is akármilyen. Oroszországi fényképei többek voltak, mint a képre éhes újságok töltőanyagai. Némelyik felért egy-egy szabotázssal. „Ezek ellen harcolunk?”, írta a szenvedő ember fotója alá. Be is tiltották, annak rendje, módja szerint, a különvélemény lopottan sem ment át. De írhatta volna a duci fejét szorító kendős asszonyt ábrázoló felvétel alá azt is, hogy „ezek éppen olyan emberek, mint mi”. Merthogy a kép erről szólt, azaz maga volt az ellenpropaganda. Erősek, feszesek, tisztességesek voltak ezek a munkák, a magánéletet ábrázolók éppen úgy, mint a frontszolgálat darabjai. A csúzlizó – ez szerepel az ingyenes szórólap címlapján is – olyan, mint egy konstruktivista képszerkezet. Szinte látni, hogy a fiú kezében a kavicstöltény leírja majd azt az ívet, amelyet a parittya húzott. Úgy, mint azt egy igazi körző teszi.

1939: Szent László-napi körmenet ájtatos arcú notabilitásokkal, álhuszárokkal és hordozható kellék hermával. 1947: május 1-jei felvonulás vörös és nemzetiszín lobogókkal,

egyennyakkendőös ifjúsággal, „Tiéd az ország, magadnak építéd” transzparenszel. Hogyan is mondta egy közeli országban a népi bölcsesség? Olaszországban a háború előtt volt negyvennyolcmillió fasiszta. A háború után pedig lett negyvennyolcmillió kommunista. A mi hazánk ugyan más, de azért nem annyira.

Amikor idősebb Konok Tamás az utóbbi felvételt elkattintotta, ifjabb Konok már a győri bencés gimnáziumban rossztanulószkodott. Bájosan ironikus és remekül írt önéletrajzában fölsejlik a kor társadalma, nyomora, privát és közkegyetlenkedései, meg persze a mindennapi élet, amely él és élni akar. Bár apai unszólásra sok időt töltött hegedűvel, de annyit azért nem, hogy abból komoly pályaválasztás legyen. Másik művészet várt rá, a körülményekhez képest kitért kapukkal. Sima felvétel, könnyű tanárválasztás. Konok a szerencse féltett gyermeke lehetett, hogy ő éppen Bernáth Aurélt akarta, és Bernáth Aurél is akarta őt. A kiválasztottak közé került, mások mellett például Csernus Tibor és Kokas Ignác osztálytársa lehetett. 1958-ban festett *Nagygyarosi vándorcirkusza* mindent kifejezett, amelyért áldható és átkozható az a karizmatikus festő-professzor, aki addig nem nyugodott, amíg fiókáiból sok kis mini-Bernáthot nem nevelt. Talán csak föltűnően markáns diagonálisai, temperamentumát kifejező meleg-hideg szíkontrasztjai és a híres Bernáth-kék radikális elhagyása mutat valamennyit a bontakozó személyiségből.

A Múcsarnokban mindössze két tucat festmény és papírmunka utal egy hosszú, diadalmas útra, melynek eredménye a tökéletes önmeg-

valósítás Párizsban és Zürichben, de amelynek ára a gyökérzet elvágása volt. Ahogy akkoriban mondták: a disszidálás. Ma úgy mondanák: a migráció.

Az ötvenes évek végétől nyugatos megmártózásai amolyan úszás előtti félénk, kíváncsi erőpróbák lehettek. A nagy csobbanáshoz több kellett: lejárt útlevél, fenyegetés és talán tudat alatt annak megelégedése, hogy bár a tömeg hol balról jobbra, hol jobbról balra vonulgat a hazában, mint látható volt az apai fotókon, de végül is minden egyre megy. „Addigi magyarországi életemet úgy láttam, mintha a világot mozdulatlanul álló helyzetben éltem volna meg egy elzárt szigeten” – írta Konok az emlékirat 151. oldalán. Röviden: a korábbi három generáció külön-külön tehetséggel megáldva, de – lovas ide, körző oda – megrekedt, meg kellett rekedjen a világ-művészet periferiáján. Ifjabb Konok úgy döntött: ő be-megy a centrumba.

De mi legyen a rimaszombati és győri, a Toldy Ferenc utcai és a főiskolai emlékekkel? A Leica fényképezőgéppel, a hegedűvel, a sok okos tanárral és a sokféle itthon hagyott természetelvű festéssel? „Ha azt akarjuk, hogy minden úgy maradjon, ahogy van, mindennek meg kell változnia”, mondta a herceg Lampedusa regényében, *A párducban*.

Húsz kint eltöltött év után ifjabb Konok Tamás elérkezett a „sine loco et anno” hely és idő nélküli világába, ahol gyarló alakok helyett remegően érzékeny vonalak és csatakos mezők helyett többretegű faktúrák látszanak csupán. Nem üresek, hanem arányosak. Nem beszédesek, hanem bölcsen csöndesek. Most már nyugodtan, ha nem is boldo-

gan, akár itthon is maradhat. Magát megcsinálta, a hazája nem annyira. A Microludiumok és az akvarellek, a kollázsok és a Graphidionok régi, vérré vált kultúra letéteményesei. Nemcsak Kassák és Moholy-Nagy vagy Max Bill és Morellet szelleme köszön be általuk, de – tanú erre az utolsó cím – itt kísért Ferenczy Istvánnak a kedvesét porba rajzo-

ló pásztorlánykája is. Talán még a füstbe ment örökség, az a bizonyos ló a lovassal is fölrémlik valahol, hiszen a mérce – a vonalakat alkotó körzövel együtt – úgy öröklődik, akár egy genetikai kód.

Sándy/Konok – Metszéspontok. Múcsarnok, 2020. július 20. – október 25. Kurátor: **Bodó Péter.**

László Ferenc

Van mondandóm

Öt

142

Úgy lehet, megalázóan hosszan sorolhatnánk a drasztikus példákat annak bizonyítására, hogy mennyire leegyszerűsödtek mára a politikai üzenetek és akciók, s egyáltalán a napi hírciklusok szintjén megjelenő közéleti viták itthon – és persze nem is csak itthon. Az OIG-től a Simicskacsicskán át a mesekönyvdarálásig szinte csupa olyasmi tölti ki évek óta a híradásokat, ami a lehető legprimerebb módon hat és értelmezi önmagát, vagyis hogy szó szerint *magától értetődő*. Dacára ennek (vagy talán éppen ezért), jószerint derékig gázolunk a hírelemző, -értelmező és -kommentáló műsorokban, amelyek néhány csatornán immár szinte az adásidő többségét is kitöltik: igaz, e csatornákra (HírTV, Pesti TV stb.) önszántából legtöbbször nemigen kapcsolna át az ember.

A zavarba ejtően lapos – habár ugyancsak vajmi könnyen értelmezhető – címadású *Öt* is e zsáner képviselője az ATV péntek esti műsorrendjén: félig állatorvosi ló, félig

az átlagnívó megtestesülése. Lampé Ágnes kérdezi itt Ceglédi Zoltánt, Hont Andrást, Konok Pétert és Puzsér Róbertet, és e nevek olvastán alkalmasint már látatlanban is tudhatjuk, nemcsak azt, hogy a műsor szerkesztője bizonyítással Gavra Gábor lesz, hanem azt is, hogy hétről hétre mire is számíthatunk. A napi politika témáinál ugyanis talán csak az elemzői személyiségek, irányaik és nexusaik kiismerhetőbbek: jó előre tudható, hogy ki fog az első pillanattól kiabálni, ki fog humoristaként tájshólásosan tódítani, és ki dobja majd be mindentudó napközisként Ortega y Gasset nevét (persze kizárólag *name dropping* gyanánt).

Aztán néha mégis csalódunk, mert már a jól megalapozott és régen beidegződött előítéletekben sem lehet teljesen megbízni. Hiszen Puzsér Róbert például meglepően nagyot változtatott a figuráján, mióta legutóbb meglehetősen kedvetlenül ránéztünk. Szinte már nem is ordít, s nemcsak a magaviselete lett tüntetően visz-

szafogottabb, de még a véleményei is egészen konzolidált és józan formát mutatnak. Mintha már nem is keresné szándékoltan a kontra hökkentő pozícióját, mely szokása korábban oly kiismerhetővé tette felhőzöngéseit. Éppen csak azt kellene valamiképp elfelejtenünk, hogy P. R. az imént még nem tárgyilagosan elemző publicista, hanem politikai aktor volt – még hozzá a legöncélúbb tevékenységűek közül való. Igaz, Puzsérnak nem ez lenne az első elfelejtett imágója: az ős-HírTV esti bejárójától a bulvárlikó bulvárkritikusig. A kérdés persze ettől még, úgy tetszik, indokolt marad: tényleg minden következmény nélkül szabad az átjárás e különböző szerepek között?

Ez a kérdés, pontosabban ennek egyik variánsa az október 23-i adásban mindazonáltal nem Puzsérnal, hanem Ceglédi Zoltánnal kapcsolatban vált a műsor hosszan, de korántsem alaposan pertraktált témájává. A megelőző napokban ugyanis Ceglédi szándékától függetlenül, sőt azzal minden jel szerint ellentétes módon kiderült, hogy a politikai elemző január óta Donáth Anna momentumos EP-képviselő tanácsadójaként dolgozik szerénynek azért aligha nevezhető díjazás ellenében. Így tehát felettébb indokoltnak tűnt ezzel a tárggyal indítani a nevezett adást, s midőn Ceglédi a „van mondandóm” felütéssel hozzákezdett nyilván rég alaposan átgondolt válaszához, szavaival egyszerre kínált betekintést közéletünk egyik rákfenéjének és saját személyiségproblémáinak mélyére. Az utóbbiról indokolt tapintattal talán csak annyit íránk e helyütt, hogy Ceglédi a szokottnál is érzékletesebbé tette az elmúlt néhány év folyamán aránytalanná növesztett

fontosságát. „Kiplakátolták velem az országot, mint valami Soros Györggyel” – mondta, s innen kiindulva még önkritikájának bázisává is a „nem tudtam, hogy milyen mesziról látszom” felelősségét meg a személyét követő közösség mindent kibíró támogatását tette meg. Ez persze egyszerre mind már általánosítható nyavalyának is jócskán beillett, ahogyan az a magamentő maszatolás is, amellyel szerződését-bérezését megkísérelte leválasztani a fentebb említett párttól, szimplán EP-ügynek jelezve azt.

Lezárva e témát, a műsorvezetőként többnyire csupán koholt és légből kapott átkötésekkel és túlszóló közbevetésekkel dolgozó Lampé Ágnes más kérdések felé terelhetette a beszélgetést, amelyben aztán ilyenformán a Fidesz vélelmezhető 2022-es budapesti taktikájáról csak úgy szó esett, mint a bergamói és a svédországi járványhelyzetről, G. W. Bush újraválasztásáról és a fociról. Ahogy az már ebből a néhány tételből is sejtethető, az *Öt* többnyire Ceglédi ügyétől elszakadva is megmaradt a közreműködők magánügyének, vagyis a privát vesszőparipák, a belterjes viták és a személyes háztájk terepének.

Ez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem hangzottak el releváns közelítések, sőt némi túlzással: komplett gondolatmenetek. Ilyen is akadt, még hozzá a legtöbbször Puzsérnak köszönhetően, akinek olykor még tömör axiómába is sikerült sűrítene egy-egy, mély valóságismetről tanúskodó meglátását. Például amikor találóan megállapította, hogy míg régebben az autonómia, addig ma az autonómia hiánya tesz valakit politikai nagygúvává (a jobboldalon). Vagy amikor azt mondta, hogy a mai

kurzus kétféle viszonyulást tesz lehetővé, „a behódolást vagy az undort”.

A megszólalások túlnyomó része mindazonáltal többet árult el napjaink közéleti közhelykészletéről és magukról a megszólalókról, mint bármi másról. A közhelyeket (a kommunikációtól a mozgósításon át a politikai teljesítményig) inkább ne is számláljuk elő, hiszen azt érezhetően maguk Honték is erősen másodlagosnak tekintették ahhoz a fontos tényhez képest, hogy ők mondják ki ezeket. Ezen a téren Hont András még Ceglédin is túltesz: ő itt is, akár csak írásban, a minden önreflexiótól mentes és persze univerzális tévedhetetlenség pozícióját őrzi. S innen, mondhatni, kézenfekvő módon csupán egyetlen aprócska ugrás a vélelem, amely a saját megszólalásnak eleve önsúlyt tulajdonít. Máskülönben aligha képzelhető el az a címeres hólyagság, hogy egy internetes publicista ezzel a senkit nem érdeklő fordulattal indítsa véleményét: „Pálinkás Józseffel kifejezetten korrekt a viszonyom...” Hát bír ez bárminő fontossággal bárki számára?

Összetartó pulatszomszédja, Ceglédi utóbb a műsor során leginkább arról tesz tanúbizonyságot (újra csak Honttal párban), hogy a meg-

előző hónapokat jórészt önjelölt és öntevékeny vírusszakértőként megnyilvánulva töltötte. (Habár a „jár-ványpánik” fordulatot, emlékeink szerint, ezúttal Hont emlegette.) Túlnan, a másik szélén Konok Péter viszont mintha kerülné a feltűnést, és éppen hogy nem a kontraálláspontok megfogalmazására törekszik. Még hozzá olyannyira nem, hogy az október 23-i adásban többször is beéri annyival, hogy átfogalmazva megismételje valamely előző megszólaló véleményét, vagy legfeljebb henyén amalgamizáljon két korábbi álláspontot. S meglepő módon ebben a fülbevalós-megúszós konformizmusban volt valami elvitathatatlannal rokonszenves, akár tudatos technika gyanánt alkalmazta Konok, akár ösztönösen. Keresetlenül feltárta ugyanis az ilyen műsorok alapl módusát: a szimpla szószaporítást, ami mégiscsak elviselhetőbb akkor, ha a megszólaló nem játssza el, hogy „van mondandója”. Persze a szószaporítással akár fel is lehet hagyni. Ahogyan azt a jelen példa is mutatja.

ATV, október 23.